

พระมหากษัตริราช

และ

พระราชมนเฑียรสถาน

ในพระบรมมหาราชวัง

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต

ให้

พลจัตวา จอมอมทวิวงศ์ถวัลย์ศีกดิ์

เลขาธิการพระราชวัง

พิมพ์เขียวขลุ่ยสรณ์ในงานรับพระราชทานเพลิงศพ

จอมอมเฑียร ทวิวงศ์ถวัลย์ศีกดิ์

728.8209593

๙ 965 นล

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๐๗

ตัวขอรับนั้นทานการ
จากคุณหญิงสมุดศรี โภคิน

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

พระมหาปราสาท

และ

พระราชมนต์เขี้ยวสถาป

ในพระบรมมหาราชวัง

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต
ให้

พลจัตวา ตรีเอกภวิวงศ์ถวัลย์ศีกดิ์

เลขาธิการพระราชวัง

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานรับพระราชทานเพลิงศพ

ตรีเอกภวิชัย ตรีวิวงศ์ ณ ออยุธยา

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๐๗

เลขห้อง 104 นม.

เลขหมู่ 728.8209593
ค 965 นม

เลขทะเบียน ป. ๒๐๓๗๗๔. นม.

คำนำ

พระมหาปราสาทราชมณฑลเศียรในพระบรมมหาราชวังล้วนก่อสร้างขึ้นด้วยความ
ประณีตวิจิตรบรรจง เป็นสมบัติของชาติที่มีค่าประมาณมิได้ ทางศิลปะและวัฒนธรรม
แต่โดยเหตุที่เป็นของสร้างมานานตั้งแต่ต้น สมัยรัตนโกสินทร์เป็นส่วนมาก จึงชำรุด
ทรุดโทรมเพราะที่พัสดุภัณฑ์ที่ใช้ก่อสร้างเสื่อมสภาพไปตามกาลเวลา ยิ่งตกมาถึงระยะหลัง
มหาสงครามครั้งที่สองก็ยิ่งทรุดโทรมลงไปอีกอย่างน่าใจหาย จึงเป็นปัญหาที่น่าวิตกและ
หนักใจสำนักพระราชวังเป็นอย่างยิ่ง เพราะถึงหากจะทราบแน่แท้ใจเพียงไรว่าจำเป็นและ
เป็นหน้าที่โดยตรงที่จะต้องบูรณะปฏิสังขรณ์ ก็ไม่อาจทำได้ทั่วถึง เนื่องด้วยสถานการณ์
บ้านเมืองขณะนั้นเป็นอุปสรรคขัดขวางอยู่ และอุปสรรคสำคัญที่สุดก็คือสำนักพระราชวัง
ได้รับจัดสรรงบประมาณเพื่อการนี้ไม่พอเพียง

ดังนั้น พอมีโอกาสเหมาะในปี ๒๔๙๑ สำนักพระราชวังจึงได้เชิญสมาชิกสภา
ผู้แทนราษฎร ซึ่งมีผู้เป็นกรรมาธิการพิจารณาบางส่วนมาช่วยด้วย มาชมพระ-
ราชฐาน เพื่อให้ได้เห็นสภาพอันแท้จริงของพระมหาปราสาทราชมณฑลเศียรที่ชำรุดทรุดโทรม
จนเกือบจะหมดทางซ่อมแซมอยู่แล้ว เมื่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้เห็นสภาพความทรุด
โทรมเช่นนั้น ต่างก็เกิดความเสียใจและวิตกห่วงใย ถึงกับอุทานว่าของเหล่านี้ไม่ได้เป็น
ของใครโดยเฉพาะ แต่เป็นของชาติและเป็นของคนไทยทุกคน ถ้าขึ้นทั้งไว้ไม่บูรณะซ่อม
แซมอย่างจริงจังแล้ว ก็จะต้องสูญเสียสมบัติอันล้ำค่าของชาติชิ้นนี้ไปอย่างไม่ต้องสงสัย
หลายท่านได้ให้คำมั่นว่าจะสนับสนุนสำนักพระราชวังให้ใช้งบประมาณการบูรณะพระราช-
ฐานเพิ่มขึ้น และนับแต่บัดนั้นมาสำนักพระราชวังก็ได้รับอนุมัติงบประมาณบูรณะซ่อมทำ
พระมหาปราสาทราชมณฑลเศียรเป็นประจำทุกปี ตามกำลังเงินและตามความจำเป็นก่อนหลัง
ทำให้มีโอกาสได้วางโครงการระยะยาวเพื่อการนี้ได้

การบูรณะซ่อมทำนี้เป็นงานใหญ่ จำต้องอาศัยผู้มีคุณวุฒิในด้านต่าง ๆ หลายด้าน
และต้องมีโครงการที่เหมาะสมและแน่นอน สำนักพระราชวังจึงได้ขออนุมัติคณะรัฐมนตรี
แต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิจากกรมศิลปากร กรมโยธาเทศบาล การรถไฟแห่งประเทศไทย ร่วม
กับผู้ทรงคุณวุฒิของสำนักพระราชวัง และส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง เป็นกรรมการ เรียกชื่อ

ว่า “คณะกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังคักแปลงและซ่อมทำพระราชฐาน” หรือเรียกย่อว่า “คณะกรรมการ จ.ช.พ.” ให้มีหน้าที่พิจารณาจัดวางแผนผังคักแปลงและซ่อมทำพระราชฐาน และกำหนดวงเงินเพื่อของบประมาณประจำปี

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินกลับมาประทับอยู่ในพระราชอาณาจักรแล้ว ได้ทอดพระเนตรเห็นความชำรุดทรุดโทรมของพระมหาปราสาทราชมณเฑียรสถาน ก็ทรงพระวิตกห่วงใย มีพระราชดำรัสถามถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นเนืองนิตย์ เมื่อทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทว่า สำนักพระราชวังได้รับจัดสรรงบประมาณให้จัดทำมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ก็พอพระราชหฤทัย แต่กระนั้นก็ยังทรงเร่งรัดและพระราชทานพระราชกระแสแนะนำเกี่ยวกับการดำเนินการค้าขายประการต่าง ๆ เป็นอันมาก พระราชกระแสแนะนำประการหนึ่ง มีว่า พระมหาปราสาทราชมณเฑียร และปูชนียสถานในพระบรมมหาราชวังนั้น เป็นวัตถุสถานที่มีความสำคัญและมีค่าทางศิลปะเป็นที่สนใจกันอยู่โดยทั่วไป ควรที่จะได้ค้นคว้าจัดทำประวัติขึ้นให้รู้ว่ามีค่าสำคัญอย่างไร สร้างขึ้นแต่สมัยใด และได้บูรณะหรือแก้ไขคักแปลงกันมาเมื่อใด อย่างไรบ้าง จะได้เป็นประโยชน์แก่เจ้าหน้าที่และผู้สนใจโดยทั่วไปด้วย นอกจากนั้นยังจะได้ทราบว่า เงินงบประมาณที่ได้รับอนุมัติมาเป็นประจำปีนั้น สำนักพระราชวังได้ใช้จ่ายในการนี้ให้เกิดประโยชน์เพียงใดบ้าง

ตามพระราชกระแสนี้ ข้าพเจ้าจึงมอบหมายให้หม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ ซึ่งเป็นกรรมการ และทำหน้าที่เลขานุการอยู่ในคณะกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังและซ่อมทำพระราชฐาน เป็นผู้ค้นคว้ารวบรวมจัดทำประวัติคักกล่าวขึ้น ผู้รวบรวมได้พยายามศึกษาค้นคว้าหาหลักฐานจากที่ต่าง ๆ ทั้งหลักฐานทางเอกสาร บุคคล และวัตถุครบทุกแห่งทุกมุมรวบรวมวินิจฉัยและเรียบเรียงขึ้นเป็นเล่มขึ้นแล้วถวาย พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงตรวจแก้และประทานพระคำริเพิ่มเติมให้สมบูรณ์อีกชั้นหนึ่ง จึงได้สำเร็จเป็นหนังสือประวัติเล่มนี้ขึ้น โดยที่งานเรียบเรียงนี้เป็นราชการของสำนักพระราชวังโดยตรง ข้าพเจ้าจึงกราบบังคมทูลพระกรุณาขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตตีพิมพ์ขึ้นเพื่อเผยแพร่ในโอกาสนี้เป็นครั้งแรก

หนังสือเล่มนี้ มีวัตถุประสงค์เพียงจะรวบรวมเฉพาะประวัติพระมหาปราสาท และพระที่นั่งต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวังเท่านั้น ส่วนประวัติของปูชนียสถานและสิ่งก่อสร้างที่สำคัญอื่น ๆ จะทำให้จัดทำในโอกาสต่อไป แต่เนื่องจากมีหอประดิษฐานปูชนียวัตถุต่าง ๆ

(๓)

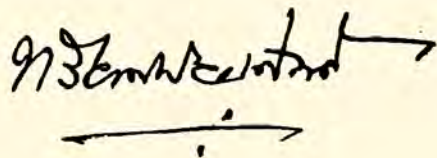
สร้างต่อเนื่องกับองค์พระที่นั่งอยู่ และบางหอก็มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องราวขององค์พระที่นั่งอย่างใกล้ชิด จึงได้นำประวัติของหอเหล่านั้นมารวมไว้กับประวัติพระที่นั่งด้วย ประการหนึ่งเมื่อพูดถึงพระที่นั่ง ใครจะทำความเข้าใจเรื่องพระที่นั่งในพระบรมมหาราชวังไว้ ณ ที่นี้ด้วยว่า ในพระบรมมหาราชวังมีพระที่นั่งสำคัญอยู่สามหมู่คือ หมู่พระมหามณฑลเศียร หมู่พระมหาปราสาท และหมู่พระที่นั่งจักรี พระที่นั่งแต่ละหมู่มีพระที่นั่งสร้างต่อเนื่องกันหลาย ๆ องค์ แต่สำหรับหมู่พระที่นั่งจักรีนั้น มีลักษณะพิเศษกว่าหมู่พระที่นั่งอื่นอยู่สักหน่อย คือโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อห้องต่าง ๆ เป็นพระที่นั่งด้วย ดังนั้น ห้องเหล่านั้นจึงนับเป็นพระที่นั่งในหมู่พระที่นั่งจักรี นอกจากพระที่นั่งสามหมู่แล้ว ก็มีพระที่นั่งในบริเวณสวนศิลาลัยอีกหลายองค์ ล้วนปลูกสร้างเป็นเอกเทศ ขนาดใหญ่บ้างเล็กบ้าง อย่างที่ปรากฏในภาพประกอบแล้ว

สำหรับภาพประกอบเรื่องนั้น เพื่อที่จะให้เข้าใจประวัติความเปลี่ยนแปลงของพระที่นั่งต่าง ๆ ได้ชัดเจนและสะดวกขึ้น จึงได้จัดพิมพ์ภาพพระที่นั่งทั้งก่อนบูรณะและเมื่อบูรณะแล้วเปรียบเทียบกันไว้ด้วย และโดยที่เป็นภาพพระราชพิธีและพระราชฐานข้าพเจ้าจึงกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตนำลงพิมพ์ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต

การที่เรียบเรียงหนังสือเล่มนี้สำเร็จเรียบร้อยได้ ก็ด้วยอาศัยกระแสพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และที่สวดโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตีพิมพ์ขึ้น พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

ข้าพเจ้าขอขอบพระทัยพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ที่ทรงพระเมตตาตรวจแก้ประทานโดยตลอด และขอขอบใจหม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ เป็นอย่างมากที่ช่วยเหลือค้นคว้าเรียบเรียงประวัติขึ้นด้วยความรู้ความอุตสาหะพากเพียรและด้วยความเต็มใจ.

พลจัตวา

เลขาธิการพระราชวัง

๑๘ สิงหาคม ๒๕๐๓

ประวัติ

หม่อมเจ็อย ทวีวงศ์ ณ อยุธยา

หม่อมเจ็อย ทวีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นธิดา พลโท พระยาเทพอรชุน (เจ๊ก จารุจินตา) กับ หม่อมหลวงหญิงจวง ปาลกวงศ์ เกิดเมื่อวันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ๒๔๒๔ ที่ตำบลเสาชิงช้า อำเภอพระนคร จังหวัดพระนคร

วงศ์สกุลของหม่อมเจ็อย ทวีวงศ์ ณ อยุธยา ทั้งทางสายบิดาและมารดามีดังนี้:-

สายบิดา

พลโท พระยาเทพอรชุน (เจ๊ก จารุจินตา)	เป็นบุตร พระยาเพชรพิชัย (ทองจิ้น)
พระยาเพชรพิชัย	เป็นบุตร หลวงพิบูลย์สมบัติ (ฟิน)
หลวงพิบูลย์สมบัติ	เป็นหลานและบุตรเขย พระยาเทพอรชุน (อัน)
พระยาเทพอรชุน	เป็นบุตร พระยามหาอำมาตย์ (จ้อย)
พระยามหาอำมาตย์	เป็นบุตร พระยาธรรมาธิกรณ์ (ทองดี)

ในรัชกาลที่ ๑

สายมารดา

หม่อมหลวงหญิงจวง ปาลกวงศ์	เป็นธิดา หม่อมราชวงศ์แผน ปาลกวงศ์
หม่อมราชวงศ์แผน ปาลกวงศ์	เป็นโอรส หม่อมเจ้าจ้อย ปาลกวงศ์
หม่อมเจ้าจ้อย ปาลกวงศ์	ทรงเป็นโอรส กรมหมื่นนราเทเวศร์ (พระองค์เจ้าปาน) ต้นราชสกุล "ปาลกวงศ์"
กรมหมื่นนราเทเวศร์	ทรงเป็นพระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษ เทเวศร์ (ทองอิน) กรมพระราชวังบวรสถาน ภิมุข ในรัชกาลที่ ๑
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระอนุรักษเทเวศร์	
กรมพระราชวังบวรสถานภิมุข	ทรงเป็นพระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพ สุคามตี (สา) และพระอินทรรักษา (หม่อมเสม)

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุภาวดี

ทรงเป็นพระธิดาในสมเด็จพระปฐมบรมมหา-
ชนก (ทองดี)

หม่อมเจ็ดย ทวีวงศ์ ณ อยุธยา มีพี่น้องร่วมบิดาเดียวกัน ๔ คน เรียงตามลำดับดังนี้

๑. คุณหญิงสอาด สุเรนทรราชเสนา
๒. หม่อมเจ็ดย ทวีวงศ์ ณ อยุธยา (ในหม่อมเจ้าอุคคติเรกลาง)
๓. พันตรี พระจำเริญพลรบ (แถม จารุจินดา)
๔. สร้อย จารุจินดา สมรสกับ ร้อยโท โท จารุจินดา (ถึงแก่กรรมทั้งสอง)

หม่อมเจ็ดย ทวีวงศ์ ณ อยุธยา ได้ถือกำเนิดในสมัยที่สตรีไทยยังนิยมอบรมกุลธิดา ให้อยู่กับเหย้าเรือน ผูกผันให้รักรักษาการเรือน และให้เป็นผู้รักสงบ ซึ่งท่านก็ได้ประพฤติ ตนเป็นตัวอย่างแก่กุลสตรีสมัยนั้นโดยแท้จริง ท่านเป็นผู้มั่นในพุทธศาสนา บำเพ็ญกุศลกิจ ทุกคราวที่มีโอกาส มีความโอบอ้อมอารี อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่และให้ความเมตตากรุณาแก่ ผู้ nhỏ ท่านเป็นผู้มีขันติธรรมเป็นเลิศ และเก็บความรู้สึกทั้งทุกข์และสุขได้เป็นอย่างดี สิ่งที่ท่านไม่ชอบอย่างยิ่งคือการออกจากบ้านไปไหน ๆ ถ้าไม่จำเป็นจะไม่ไปเลย ท่านชอบ อยู่บ้านประกอบกิจการเรือน และอบรมคุณแลบุตรหลานมากกว่า ค้ายเหตุนี้ เจ้านายน้อง ๆ ของหม่อมเจ้าอุคคติเรกลางจึงรักใคร่นับถือท่านตลอดมา ตลอดจนโอรสธิดาของหม่อมเจ้า อุคคติเรกลางซึ่งเกิดจากหม่อมอื่น ท่านก็ไม่มีความเคียดชัง มีแต่ความกรุณาปราณี เป็น เหตุให้โอรสธิดาเหล่านั้นมีความเคารพนับถือ มีทุกข์สุขอันใดก็นำมาปรึกษาหารือ เพราะ เชื่อในน้ำใจอันกว้างขวางและปราศจากฉันทาคติของท่าน

หม่อมเจ็ดย ทวีวงศ์ ณ อยุธยา มีโอรสธิดากับหม่อมเจ้าอุคคติเรกลาง รวม ๔ คน เรียงลำดับดังนี้

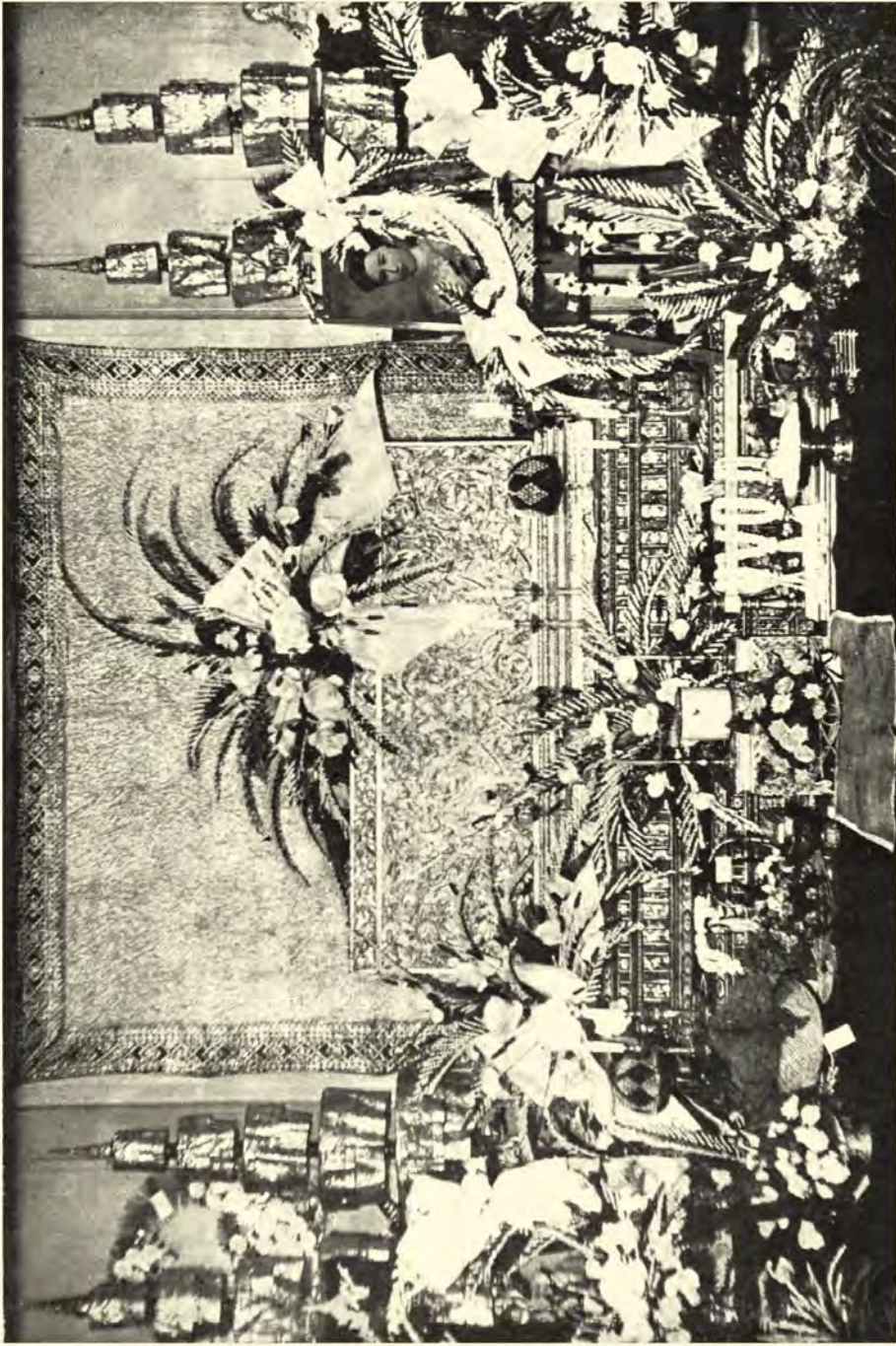
๑. หม่อมราชวงศ์หญิงทิพลาภ ทวีวงศ์ (ถึงแก่กรรม)
๒. พลจัตวา หม่อมทวีวงศ์ถวัลย์ศักดิ์ (หม่อมราชวงศ์เฉลิมลาภ ทวีวงศ์) รับ ราชการเป็นเลขาธิการพระราชวัง สำนักพระราชวัง
๓. หม่อมราชวงศ์หญิงภักตรา สิงหเสนี สมรสกับนายสุขเกษม สิงหเสนี
๔. พันตำรวจตรี หม่อมราชวงศ์คิลลลาภ ทวีวงศ์ รับราชการกองพิสูจน์หลักฐาน กรมตำรวจ

เมื่อพลจัตวา หม่อมทวีวงศ์ถวัลย์ศักดิ์ ทำบุญอายุครบ ๖๐ ปี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินไปในงาน หม่อมเจ็ดย ทวีวงศ์ ณ อยุธยา ได้มีโอกาสเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอย่างใกล้ชิด และได้รับพระราชทานพระราชดำรัสปฏิสันถารอย่างทรงพระเมตตา ทำให้ท่านเกิดความปีติปลาบปลื้มและซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณอย่างล้นพ้น นับว่าเป็นความสุขสดชื่นอย่างยิ่ง ยากที่จะหาสิ่งใดเปรียบได้ในชีวิตของท่าน ท่านไม่อาจเก็บงำความรู้สึกเช่นนี้ไว้ได้แต่ผู้เดียว จึงได้เล่าสู่ให้ลูกหลานฟังกันต่อมาจากกระทั่งถึงกาลอวสานแห่งชีวิตของท่าน

หม่อมเจ็ดย ทวีวงศ์ ณ อยุธยา บ่วยเป็นโรคหัวใจอ่อนมานานแล้ว มีอาการอ่อนเพลียและวิงเวียนบ่อย ๆ แพทย์ได้พยายามรักษาประคับประคองมาเป็นอย่างดี จนถึงวันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๐๗ อาการบ่วยกำเริบมากขึ้น จึงได้เข้าพักรักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ ท่านได้ถึงอนิจกรรมในโรงพยาบาลนี้โดยอาการสงบ เมื่อวันที่ ๘ เดือนเดียวกัน เวลา ๖.๐๕ น. ท่ามกลางบุตรหลานและญาติมิตรซึ่งได้มาเฝ้าดูอาการอยู่ตลอดเวลา รวมอายุได้ ๘๔ ปี

เมื่อความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานหีบทองลายสลักประกอบศพ พร้อมด้วยฉัตรเบญจา ๑ สำหรับ ให้เป็นเกียรติยศเป็นกรณีพิเศษ และพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ในการศพโดยตลอด ตั้งแต่วันตั้งศพจนถึงรับพระราชทานเพลิง พระมหากรุณาธิคุณทั้งนี้ เป็นเกียรติแก่หม่อมเจ็ดย ทวีวงศ์ ณ อยุธยา และบุตรหลานเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งต่างก็ซาบซึ้งและสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม และถ้าวิญญูณของหม่อมเจ็ดย ทวีวงศ์ ณ อยุธยา จะทราบด้วยญาณวิถิตใด ๆ ก็คงทำให้ปลาบปลื้มปีติ และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ได้รับพระราชทานในที่สุดแห่งชีวิตอย่างหาที่สุดมิได้

หม่อมเจ็ดย ทวีวงศ์ ณ อยุธยา เป็นผู้ที่ได้ประกอบแต่กรรมดีเสมอมาชั่วชีวิตอันยาวนานของท่าน ด้วยกรรมดีอันได้ประกอบมานี้คงเป็นผลส่งผลให้วิญญูณของท่านได้ประสบแต่ความสุขในปรภพโพ้นเสมอไป.

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเห็นชอบลายสลัก และฉัตรเบญจาประกอบเกียรติยศศพ

จากซ้ายของภาพ ๑. พลจัตวา หม่อมทวีวงศ์ถวัลย์ศักดิ์ ๒. หม่อมราชวงศ์หญิง ภักธา ถึงหนึ่ง
๓. พันตำรวจตรี หม่อมราชวงศ์ถนัดลาภ ทวีวงศ์

พระมหาปราสาท
และ
พระราชมนเทียรสถาป
ในพระบรมมหาราชวัง

รวบรวมโดย
ม.ร.ว.แสงสุรีย์ สตาวัสย์
กรรมการและเลขานุการ
คณะกรรมการพิจารณาอัตรางแผนผัง
และซ่อมสร้างพระราชฐาน

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
พระบรมมหาราชวัง	๑
ประวัติการก่อสร้าง	๑
เขตพระบรมมหาราชวังเมื่อแรกสร้าง	๔
ขยายเขตพระบรมมหาราชวัง	๕
พระมหาปราสาทราชมณเฑียรสถานที่สร้างขึ้นในทศวรรษกาล	๖
พระมหาปราสาทราชมณเฑียรสถานที่มีอยู่ในปัจจุบัน	๑๐
พระมหามณเฑียร	๑๑
พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน	๑๑
ความสำคัญที่เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์และราชประเพณี	๑๓
พระที่นั่งไพศาลทักษิณ	๑๕
ปูชนียวัตถุสำคัญภายในพระที่นั่ง	๑๖
ความสำคัญที่เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์และราชประเพณี	๑๗
พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมโหฬาร	๑๘
พระที่นั่งบุษบกมาลา	๑๘
พระแท่นมหาเศวตฉัตร	๒๑
พระที่นั่งเทพสถานพิลาส	๒๔
พระที่นั่งเทพอาสนพิไล	๒๔
หอพระสุราลัยพิมาน	๒๔
หอพระธาตุมณเฑียร	๒๕
สีหบัญชร	๒๖
นามพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรที่เรียกกันในอดีต	๒๗
ตำนานการสร้างพระมหามณเฑียร	๒๗

เรื่อง	หน้า
ลักษณะของพระมหามณฑลเชียรในรัชกาลที่ ๓	๓๐
ประวัติการบูรณะสร้างเสริม	๓๑
การบูรณะสร้างเสริมในรัชกาลปัจจุบัน	๓๗
พระที่นั่งและหอภายในกำแพงแก้วพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย	๔๔
พระที่นั่งคุสติกามิรมย์	๔๔
พระที่นั่งราชฤดี	๔๖
พระที่นั่งสนามจันทร์	๔๙
หอศาสตราคม	๕๑
พระมหาปราสาท	๕๔
พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท	๕๕
พระราชบัลลังก์ประดับมุก	๕๘
พระแท่นราชบรรจรณ์ประดับมุก	๖๐
พระที่นั่งพิมานรัตยา	๖๒
ตำนานการสร้างพระมหาปราสาท	๖๓
การบูรณะสร้างเสริม	๖๕
การบูรณะซ่อมแซมในรัชกาลปัจจุบัน	๖๙
พระที่นั่งภายในกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท	๗๙
พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ปราสาท	๗๙
พระที่นั่งราชกรัณยสภา	๘๑
พระราชมณฑลเชียรสถานหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท	๘๕
พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท	๘๕
พระที่นั่งหมู่หลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาททั้ง ๑๐ องค์	๙๓
ตำนานการสร้างพระราชมณฑลเชียรหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท	๙๖

เรื่อง	หน้า
การบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท	๑๐๐
การบูรณะซ่อมแซมและแก้ไขค้ำค้ำแปลงในรัชกาลที่ ๗	๑๐๑
การบูรณะซ่อมสร้างพระที่นั่งหมู่หลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท	๑๐๘
การก่อสร้างพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์องค์ใหม่ในรัชกาลปัจจุบัน	๑๑๐
การก่อสร้างพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติองค์ใหม่ในรัชกาลปัจจุบัน	๑๑๔
โครงการสร้างพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารองค์ใหม่	๑๑๖
พระที่นั่งบรมพิมาน และพระที่นั่งในบริเวณสวนศิवालีย์	๑๑๙
ความเป็นมาของอาณาบริเวณพระที่นั่งบรมพิมาน และสวนศิवालีย์ ก่อนสร้างพระที่นั่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในปัจจุบัน	๑๑๙
พระที่นั่งมหาราชปราสาท	๑๒๒
พระที่นั่งศิवालีย์มหาปราสาท	๑๒๕
พระที่นั่งบรมพิมาน	๑๓๑
การบูรณะและสร้างเสริมในรัชกาลที่ ๖	๑๓๔
การบูรณะและสร้างเสริมในรัชกาลปัจจุบัน	๑๓๖
พระที่นั่งสีตลาภิรมย์	๑๔๓
พระที่นั่งบนกำแพงพระบรมมหาราชวังฝ่ายตะวันออก	๑๔๕
พระที่นั่งสุทโธสวรรยปราสาท	๑๔๕
พระที่นั่งไชยชุมพล	๑๔๘
หอแก้วเทพารักษ์สถานสำหรับพระบรมมหาราชวัง	๑๔๙
ร่างตราเมืองเวียงจันทน์	๑๕๒
หมายเหตุท้ายเรื่อง	๑๕๔

พระบรมมหาราชวัง

กรุงเทพมหานคร^๕

อมรรักษ์โกสินทร์

ย้ายจากฟากแผ่นดิน

ผาตคุดคุดทั้งย่อย

เวียงวังตั้งสุรเสวริง

สอศุภศกตจกริศ

ปราสาทราชสถิต

แสงส่องก่องกนกจำ

นามระบิล

ทอสร้อย

ทวันตก

หยาดฟ้ามาดิน

เสกสฤยตี

เกรืองกล้า

วีรอาศน์

แจ่มห้องเวหน

อาณาบริเวณพระบรมหาราชวัง

พระบรมมหาราชวัง

พระราชนิเวศน์มณฑลเศียรสถานแห่งแรกของกรุงเทพมหานครพระมหานครอมรรค์นโกสินทร
มหินทรายุธยาฯ ซึ่งเรียกกันว่า “พระบรมมหาราชวัง” นี้ มีอาณาบริเวณคึกเป็นเนื้อที่
๑๕๒ ไร่ ๒ งาน มีกำแพงโอบล้อมอยู่ และบ้อมปราการรายล้อมอยู่โดยรอบทั้งสี่ด้าน

ภายในพระบรมมหาราชวัง ได้แบ่งแยกอาณาบริเวณสำหรับปลูกสร้างอาคารสถานที่
ไว้เป็นสัดส่วน พื้นที่ตอนเหนือซึ่งเป็นค่านหัน้านั้น ทางฟากตะวันออกเป็นบริเวณวัด
พระศรีรัตนศาสดาราม ฟากตะวันตกเป็นอาคารสถานที่ราชการ พื้นที่ตอนกลางเป็นหมู่
พระมหาปราสาทและพระราชมณฑลเศียรสถาน ส่วนพื้นที่ตอนในเบื้องหลังพระมหาปราสาท
ราชมณฑลเศียรเป็นเขตฝ่ายใน ซึ่งในกาลก่อนเป็นที่ประทับของสมเด็จพระอัครมเหสี พระบรม
วงศานุวงศ์ฝ่ายใน และข้าบาทบริจาริกาในองค์สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้า

ประวัติการก่อสร้าง

พระบรมมหาราชวังนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐมบรม-
กษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้าง
กรุงเทพมหานครฯ เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๕

มูลเหตุที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระมหานครและพระราชนิเวศน์
มณฑลเศียรสถานใหม่ ณ ผังฟากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยานี้ ก็เนื่องจากทรงพระราชดำริ
ว่า สถานการณ์ของกรุงธนบุรีที่เกิดความเดือดร้อนระส่ำระสายถึงเกิดการจลาจลวุ่นวายนั้น
หากล่วงรู้ไปยังนานาประเทศ ก็จะทำให้ศัตรูเห็นว่าไทยอ่อนกำลังลง เลยฉวยโอกาสยก
กองทัพมาประชิดตีพระนครได้ ทรงพิเคราะห์เห็นว่าชัยภูมิโดยทั่วไปของกรุงธนบุรีไม่
มั่นคงแข็งแรงสำหรับการจะต่อต้านข้าศึก ถ้ามีศึกมาประชิดตีพระนครก็ยากแก่การป้องกัน
รักษาพระนคร สู้ชัยภูมิทางฝั่งฟากตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาไม่ได้ เพราะเป็นที่แหลม
มีแม่น้ำเป็นขอบเขตกว่าครึ่ง ซึ่งอาจอาศัยลำแม่น้ำเป็นปราการต่อต้านข้าศึกได้เป็นอย่างดี
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราวงศานุภาพ ได้ทรงอธิบายสภาพของกรุงธนบุรี
ไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ว่า “แผนที่เมืองธนบุรีครั้งเป็นราชธานีเหมือนอย่าง
เมืองพิษณุโลก คือ ตั้งบ้อมกำแพงสองฟาก เอลำแม่น้ำไว้กลางเมือง เมืองที่เอลำน้ำไว้กลาง

ถาล้านานนแคบ ก็เป็นประโยชน์ในการที่จะใช้เรือลำเลียงเข้าได้ถึงในเมือง และเวลามีศึกสงคราม ก็อาจทำเครื่องกีดกันข้าศึกได้ในทางน้ำ และทำสะพานให้พลทหารข้ามฟากเข้าช่วยกันรักษาหน้าที่ได้ง่าย แต่ถาล้านากว้างออกจนกลายเป็นแม่น้ำ ประโยชน์ที่จะได้ในการป้องกันเมืองก็หมดไป กลายเป็นเมืองออกแตก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เคยทรงรักษาเมืองพิษณุโลกสู้ศึกอชว่นกั คงจะได้ทรงพระราชดำริเห็นเป็นการเสียเปรียบข้าศึกดังกล่าวมานี้ จึงได้ย้ายพระนครมาตั้งข้างฝั่งตะวันออกแต่ฝั่งเดียว เอาแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นขื่อหนารักษาพระนคร”

มูลเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ มีพระบรมราชโบายที่จะสร้างพระมหานครให้เจริญรุ่งเรืองสวยงาม ละม้ายแก่นกรุงศรีอยุธยาราชธานีเดิมโดยเร็วที่สุด ทั้งนี้เพื่อให้เป็นเกียรติยศปรากฏไปในนานาประเทศว่า ชาติไทยได้รวบรวมกันเป็นปึกแผ่นแน่นหนาสามารถกอบกู้ความเป็นอิสระคืนมา และสามารถสร้างสรรคบ้านเมืองใหม่ให้รุ่งเรืองสวยงามเช่นในสมัยที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีอยู่นั้นได้แล้ว ชาวแห่งความเจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นของประชาชาติ ย่อมทำให้เป็นที่ครั้นคร้ามขามเกรงแก่ผู้ที่คิดจะรุกรานได้ประการหนึ่ง และเนื่องจากศิลปะในการก่อสร้างก็เป็นสัญลักษณ์ประการหนึ่งที่จะแสดงถึงความเจริญรุ่งเรือง จึงทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะสถาปนาว่าถว้ออารามและพระราชนิเวศนมณฑลเศียรสถาน ให้ตั้งงามเป็นสง่าคังที่เคยเป็นมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา แต่พระราชนิเวศนมณฑลเศียรสถานในกรุงธนบุรีนั้น ตั้งอยู่ในที่ไม่เหมาะสม มีวัดขนาบอยู่สองข้าง ไม่อาจที่จะขยายอาณาบริเวณและก่อสร้างพระมหาปราสาทราชมนฑลเศียรให้สวยงามได้ จึงได้ทรงพระราชดำริที่จะสร้างพระราชนิเวศนมณฑลเศียรสถานขึ้นใหม่

ครั้นเมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จออกประทับ ณ ท่ามกลางมุขมนตรีและเสนามาตย์ราชบริพารทั้งปวง แล้วมีพระบรมราชโองการเหนือเกล้า สั่งให้ พระยารัชมารชิตร์* และพระยาวิจิตรนาวิ เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่พลไปวัดกัะที่สร้างพระมหานคร และพระราชนิเวศนมณฑลเศียรสถานใหม่ ตามที่ ได้ทรงพระราชดำริไว้

* พระยารัชมารชิตร์ ผู้นี้ มีนามเดิมว่า “บุญรอด” เป็นบุตรพระยามณฑลเศียรบาลกรุงเก่า เป็นผู้รอบรู้ขนบธรรมเนียมและราชประเพณี เคยรับราชการในกรมวังมาตั้งแต่ครั้งกรุงธนบุรี ในรัชกาลที่ ๑ ได้ทรงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าพระยารัชมารชิตร์ และให้ว่าราชการกรมวังต่อไปตามเดิม

สถานที่ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระบรมมหาราชวังขึ้นนั้น แต่เดิมเป็นที่ซึ่งพระยาราชานครศรี และบรรดาชาวจีนซึ่งเข้ามาพึ่งบรมโพธิสมภารอยู่ในครั้งนั้น ได้ตั้งเคหะสถานบ้านเรือนอาศัยอยู่ก่อนแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชานครศรี และบรรดาชาวจีนทั้งปวงยกย้ายไปตั้งเคหะสถานบ้านเรือนอยู่ใหม่ ณ ที่สวน ตั้งแต่คลองวัดสามปลื้มไปจนถึงคลองวัดสามเพ็ง

การก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง ได้เริ่มดำเนินการก่อสร้างเมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๓๒๕ ซึ่งเป็นเวลาภายหลังการพระราชพิธียกหลักเมืองสำหรับกรุงเทพมหานครเพียง ๑ วัน ในตอนแรกนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชมณเฑียรสถานด้วยเครื่องมือ และรายล้อมอาณาบริเวณด้วยปราการระเนียดไว้เป็นการชั่วคราว

เมื่อพระราชนิเวศมณเฑียรสถานชั่วคราวแล้วเสร็จ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีปราบคาภิเษกโดยสังเขปขึ้น มีการสวดพระปริตรพุทธมนต์ ณ พระราชมณเฑียรที่สร้างใหม่ ๓ วัน เริ่มแต่วันจันทร์ที่ ๑๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๓๒๕ เป็นต้นมา ครั้นถึงวันพฤหัสบดีที่ ๑๓ มิถุนายน เวลา ๖ นาฬิกา ๒๔ นาที อันเป็นเวลาอุกมมกฤกษ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราขบวนรถ ข้ามฟากจากพระราชวังกรุงธนบุรี มา ณ ฝั่งฟากตะวันออก

* เท่าที่ค้นพบชื่อในพระราชพงศาวดาร ปรากฏว่าในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี มีพระยาราชานครศรีถึง ๒ คน คนหนึ่งเป็นจีน และอีกคนหนึ่งเป็นญวน

คนที่เป็นจีน เดิมมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาพิพิธ ผู้ช่วยราชการในกรมท่า เป็นหัวหน้าชาวจีน สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงตั้งให้เป็นพระยาราชานครศรี และส่งไปว่าราชการเมืองบันทอนมาศ ระยะหนึ่ง แล้วเรียกกลับพระนคร หลังจากนั้นโปรดให้เป็นนายทัพคุมไพร่พลจีนไปในราชการสงครามหลายครั้ง

ส่วนอีกคนหนึ่งที่เป็นญวนนั้น ไม่ปรากฏในพงศาวดารว่าเดิมเป็นอะไร และใครเป็นผู้แต่งตั้งให้เป็นพระยาราชานครศรี มีปรากฏแต่ว่าเป็นผู้ว่าราชการเมืองพุทไธมาศอยู่ ต่อมาได้อพยพหนีกองทัพพม่าเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในกรุงธนบุรีพร้อมกับองเชียงซุน และสมัครพรรคพวก สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจึงได้พระราชทานบ้านเรือนให้อาศัยอยู่ในพระนครฟากตะวันออก

ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ได้ระบุว่าพระยาราชานครศรีจีนหรือญวนแน่ ที่เป็นผู้ปลูกสร้างเคหะสถานอยู่เดิม ณ ที่ๆ จัดสร้างเป็นพระบรมมหาราชวัง แต่ถ้าจะพิเคราะห์ตามความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาซึ่งเขียนไว้ว่า “ให้พระยาราชานครศรียกพวกจีนลงไปตั้งบ้านเรือนใหม่ ณ ที่สวน ตั้งแต่คลองวัดสามปลื้มลงไปจนถึงคลองเหนือวัดสามเพ็ง” ก็น่าจะทำให้เข้าใจว่าเป็นพระยาราชานครศรีจีน เพราะเป็นหัวหน้าชาวจีนอยู่ จึงใช้คำว่า “ให้ยกพวกจีนลงไป” แต่ผู้เรียบเรียงก็ได้พบข้อความที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุของกรมหลวงนรินทรเทวี มีความตอนหนึ่งว่า “ข้อที่ว่าจับค้อนครอบครัวเข้ามาเมืองธนบุรีในครั้งนี้อีก คงจะเป็นครั้งสมัครพรรคพวกขององเชียงซุนและพระยาราชานครศรีญวน พระยาราชานครศรีจีน ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ฟากตะวันออกกรุงธนบุรี ซึ่งยกเป็นพระบรมมหาราชวัง” (ดูพระราชวิจารณ์ข้อ ๔๘)

เสด็จขึ้นฉนวนหน้าพระบรมมหาราชวัง ประทับพระราชยานมีตำรวจหลวงแห่นำตามเสด็จ ฯ
สู่พระราชมณฑลเทียรสถาน ทรงประกอบกรพระราชมณเฑียรสถานเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์
ราชสมบัติเป็นพระปฐมบรมกษัตริย์ในพระบรมราชวงศ์จักรี และได้เสด็จ ฯ เสด็จพระราช
มณฑลเทียรในพระราชนิเวศมณฑลเทียรสถาน ณ กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรแต่
เบื้องหน้าสืบมา

ต่อเมื่อได้เสด็จผ่านไอศูรย์ราชสมบัติ ทำนุบำรุงบ้านเมืองร่วมเย็นเป็นปรกติสุขขึ้น
บ้างแล้ว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เริ่มการก่อสร้างพระราชนิเวศมณฑลเทียร
สถานให้เป็นการถาวรสืบไป กล่าวคือ ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๖ โปรดเกล้า ฯ ให้เริ่มการก่อ
กำแพง สร้างบ่อ สร้างประตู สร้างพระราชมณฑลเทียรสถานทั้งข้างหน้าและข้างใน ตลอด
จนสร้างพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พร้อมด้วยพระเจดีย์ พระวิหาร ศาลาราย
และหอไตร ในปีพุทธศักราช ๒๓๒๗ โปรดเกล้า ฯ ให้เริ่มการสร้างพระมหาปราสาทขึ้นใน
พระบรมมหาราชวัง เมื่อการก่อสร้างพระราชนิเวศมณฑลเทียรสถานสำเร็จเรียบร้อยทั้งพระราช
ประสงค์แล้ว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเต็มตาม
แบบแผนและขนบประเพณีที่มีมาแต่โบราณกาลอีกครั้งหนึ่ง เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๒๘

เขตพระบรมมหาราชวังเมื่อแรกสร้าง

อาณาบริเวณพระบรมมหาราชวังเมื่อได้สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๑ มีเนื้อที่ประมาณ
๑๓๒ ไร่ แนวกำแพงที่ได้สร้างไว้ในรัชกาลนั้น มีดังนี้ :-

ด้านเหนือ-เริ่มจากบ่ออินทรวงศ์* มุมพระบรมมหาราชวังด้านตะวันตกเฉียง
เหนือ ยื่นไปทางทิศตะวันออกผ่านบ่อจันทร์เขื่อนเพชรไปจรดบ่อเผด็จจักรที่มุมพระบรม
มหาราชวังด้านตะวันออกเฉียงเหนือ มีความยาว ๔๑๐ เมตร

ด้านตะวันออก-เริ่มจากบ่อเผด็จจักร ยื่นไปทางทิศใต้ ผ่านบ่อสัญญาใจ
บ่อสิงขรจันทร์ ไปสิ้นสุดลงที่บ่อมอญนันทศิริ มีความยาว ๔๖๐ เมตร

ด้านตะวันตก-เริ่มจากบ่อสัดบรรพต ยื่นขึ้นไปทางทิศเหนือ ผ่านบ่อโสฬสสี่ลา
บ่อมหาโลหะ บ่อทศนนิกร ไปจรดบ่ออินทรวงศ์ มีความยาว ๕๐๐ เมตร

* บ่อหรือเสียบแล้ว เมื่อครั้งสร้างถนนมหาราช

ด้านใต้-เริ่มจากบ่อมอนันต์คีรี ยืนไปทางทิศตะวันตกจรดบ่อมัสต์บรรพต มีความยาว ๔๐๐ เมตร

ที่ดินตั้งแต่นอกกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านใต้ (เดิม) ไปจนถึงเขตวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ ๒๖ ไร่ นั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เสนาบดีปลูกสร้างเคหะสถานอยู่ เป็นการช่วยเหลือระแวกระวังรักษาพระบรมมหาราชวังทางด้านหลังด้วย

ขยายเขตพระบรมมหาราชวัง

แม้ว่าอาณาบริเวณพระบรมมหาราชวังในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จะมีเนื้อที่ถึง ๑๓๒ ไร่ แต่ส่วนใหญ่ของพื้นที่ได้จัดเป็นอาณาบริเวณสำหรับปลูกสร้างสถานที่ราชการ ปลูกสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และปลูกสร้างพระมหาประสาทรามณเฑียรสถาน มีอาณาบริเวณสำหรับสร้างตำหนักและอาคารที่ประทับของพระราชวงศ์ และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายใน อยู่เพียง ๒๒ ไร่เศษเท่านั้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ต่อจากองค์สมเด็จพระบรมชนกนาถ พระราชวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายในในรัชกาลนี้ ก็ต้องเข้าประทับในพระบรมมหาราชวังชั้นใน ร่วมกับฝ่ายในในรัชกาลก่อน สถานที่จึงคับแคบไม่เพียงพอ โดยเหตุนี้ ในปีพุทธศักราช ๒๓๖๐ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขยายเขตพระบรมมหาราชวังออกไปทางด้านใต้ รวมเนื้อที่ท้ายวังซึ่งรัชกาลก่อนพระราชทานให้เสนาบดีปลูกเคหะสถานบ้านเรือนอยู่นั้นเข้าเป็นเขตพระบรมมหาราชวังด้วย แม้ว่าในระยะเวลาที่โปรดเกล้าฯ ให้ขยายเขตพระบรมมหาราชวังนี้ บรรดาท่านเสนาบดีชุดที่ได้รับพระราชทานที่ท้ายวังจะได้ถึงอสัญกรรมไปแล้ว แต่ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดที่ดินแห่งใหม่พระราชทานให้บุตรหลานและเชื้อสายของเสนาบดีเก่าเป็นการแลกเปลี่ยนกับที่ดินท้ายวังที่ขอเวนคืนนั้นด้วยทุกราย

การขยายเขตพระบรมมหาราชวังครั้งนี้มีได้ขยายออกไปเต็มเนื้อที่ ๒๖ ไร่ คงขยายออกไปเพียง ๒๐ ไร่ ๒ งาน โดยสร้างกำแพงเสริมต่อจากกำแพงเดิมออกไปดังนี้ :-

ด้านตะวันออก-สร้างกำแพงต่อจากบ่อมอนันต์คีรีลงไปทางใต้ เป็นแนวตรงกับกำแพงเดิมเป็นระยะยาว ๕๐ เมตร

ค้ำยันตะวันตก - สร้างกำแพงต่อจากบ่อมัสต์บรรพตเฉียงจากแนวกำแพงเดิมไปทางทิศตะวันออก ๑๕ องศา เป็นระยะยาว ๑๓๐ เมตร

ค้ำยันใต้ - รื้อกำแพงเดิมระหว่างบ่อมอหนันตคีรี และบ่อมัสต์บรรพตออก แล้วสร้างกำแพงสกัดค้ำยันใต้ จากปลายกำแพงค้ำยันตะวันออกถึงปลายกำแพงค้ำยันตะวันตกที่สร้างใหม่ เป็นระยะยาว ๓๖๐ เมตร

มุมกำแพงค้ำยันตะวันออกบรรจบกำแพงค้ำยันใต้ สร้างบ่อมณเฑียรการชั้น ๑ บ่อมกึ่งกลางกำแพงค้ำยันใต้สร้างบ่อมพิศาลสีมา ๑ บ่อม และมุมกำแพงค้ำยันใต้บรรจบค้ำยันตะวันตก สร้างบ่อมภูผาสุกข์อีก ๑ บ่อม

ส่วนภายนอกกำแพงค้ำยันใต้ สร้างถนนตัดกลางระหว่างเขตพระบรมมหาราชวังและเขตวัดพระเชตุพน ฯ ชั้นสายหนึ่ง เพื่อแยกอาณาเขตวัดและพระบรมมหาราชวังไว้คนละส่วน มิให้เป็นที่อยู่ปนกับเขตวัดเช่นพระราชวังที่กรุงธนบุรี ถนนสายนี้เรียกกันว่า ถนนท้ายวัง

เนื้อที่พระบรมมหาราชวังแต่ พ.ศ. ๒๓๖๑ เป็นต้นมาจนถึงบัดนี้ จึงมีเนื้อที่รวมทั้งสิ้น ๑๕๒ ไร่ ๒ งาน มีกำแพงค้ำยันเหนือยาว ๔๑๐ เมตร ค้ำยันใต้ ๓๖๐ เมตร ค้ำยันตะวันออก ๕๑๐ เมตร และค้ำยันตะวันตก ๖๓๐ เมตร

จำนวนพระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานที่ยังสร้างขึ้นในกรุงรัตนโกสินทร์

ภายในพระบรมมหาราชวังนี้ นอกจากพระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานที่ยังพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นแล้ว สมเด็จพระมหาภคคีริยราชเจ้าในรัชกาลต่อ ๆ มา ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นอีกเป็นอันมาก เท่าที่ได้ค้นพบหลักฐานแล้ว ปรากฏว่า นับตั้งแต่สร้างพระบรมมหาราชวังเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ เป็นต้นมาจนถึงบัดนี้ (พ.ศ. ๒๕๐๗) ได้มีการสร้างพระมหาปราสาท พระราชมณเฑียรสถาน และห้องต่าง ๆ อันเกี่ยวเนื่องกับพระราชมณเฑียรสถานขึ้นไว้ดังนี้ :-

สร้างในรัชกาลที่ ๑

๑. พระราชมณเฑียรสถานชั่วคราว (หรือสร้างพระมหามณเฑียรใหม่)
๒. พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท (ไฟไหม้)

๓. พระมหามณฑเฑียร เป็นพระที่นั่งหมู่ใหญ่ ประกอบด้วยพระที่นั่ง และหอต่าง ๆ คือ :-

- (๑) พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
 - (๒) พระที่นั่งไพศาลทักษิณ
 - (๓) พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมโหฬายสุรยพิมาน
 - (๔) พระที่นั่งเทพสถานพิลาส
 - (๕) พระที่นั่งเทพอาสนพิไล
 - (๖) หอพระสุรลัยพิมาน
 - (๗) หอพระธำมณเฑียร
๔. พระที่นั่งคติสภาภิรมย์
๕. พระที่นั่งเย็นมมพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย (หรือสร้างเป็นหอศาสตราคมในรัชกาลที่ ๔)
๖. พระมหาปราสาท ประกอบด้วยพระที่นั่งต่าง ๆ คือ :-
- (๑) พระที่นั่งคฤสุมหาปราสาท
 - (๒) พระที่นั่งพิมานรัตยา
๗. พระที่นั่งพลับพลาสูง (แก้ไขดัดแปลงเป็นพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทในรัชกาลที่ ๓)
๘. พระที่นั่งทองในสวนขวา (หรือแล้ว)

สร้างในรัชกาลที่ ๒

๑. พระราชมณฑเฑียร ในสวนขวา (ในรัชกาลที่ ๔ สถาปนาเป็นพระพุทธมณฑเฑียร)
๒. พระที่นั่งสนามจันทร์
๓. เก๋งโรงละครหรือเก๋งโรงมหาสภา (สถาปนาเป็นพระที่นั่งทรงธรรมในรัชกาลที่ ๔ หรือในรัชกาลที่ ๕)

สร้างในรัชกาลที่ ๓

๑. พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท

สร้างในรัชกาลที่ ๔

๑. พระที่นั่งมหินทรปราสาท
๒. พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาท

๙. หอแก้ว (หรือสร้างใหม่ในรัชกาลปัจจุบัน)

๑๐. หอศาสตราคม

สร้างในรัชกาลที่ ๕

๑. พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

๒. พระราชมณเฑียร ที่สร้างต่อเนื่องกับพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท*

- (๑) พระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ (หรือสร้างใหม่ในรัชกาลปัจจุบัน)
- (๒) พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ (หรือสร้างใหม่ในรัชกาลปัจจุบัน)
- (๓) พระที่นั่งตำรงคสวัสดิคือนัญวงศ์ (หรือแล้ว)
- (๔) พระที่นั่งนิพัทธพงศ์ดาวรวจิตร (หรือแล้ว)
- (๕) พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร (หรือแล้ว)
- (๖) พระที่นั่งอมรมพิมานมณี (หรือแล้ว)
- (๗) พระที่นั่งสุทธาศรีภิรมย์ (หรือแล้ว)
- (๘) พระที่นั่งบรรณาคมสรณี (หรือแล้ว)
- (๙) พระที่นั่งปรีทราชวโรทัย (หรือแล้ว)
- (๑๐) พระที่นั่งเทพคณีนันทยากร (หรือแล้ว)

๓. พระที่นั่งราชกรัณยสภา

๔. พระที่นั่งศิवालย์มหาปราสาท

๕. พระที่นั่งภาณุมาศจรัญญู (เปลี่ยนนามเป็นพระที่นั่งบรมพิมานในรัชกาลที่ ๖)

๖. พระที่นั่งทรงผนวช (สร้างไว้ทางคานเหนือพระพุทธรัตนสถาน ในสวนศิवालย์ หรือไปสร้างไว้ที่วัดเบญจมบพิตร ในรัชกาลที่ ๕)

สร้างในรัชกาลที่ ๖

๑. พระที่นั่งราชฤดี

๒. พระที่นั่งสิตลาภิรมย์

* พระที่นั่งในพระราชมณเฑียรหมู่นี้ องค์ใดเป็นสำหรับทรงใช้ในกิจการใด มีรายละเอียดอยู่ในประวัติพระราชมณเฑียรหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแล้ว

สร้างในรัชกาลปัจจุบัน

๑. พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์
๒. พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ
๓. หอแก้ว

พระมหาปราสาท พระราชมณเฑียรสถาน และหอต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่าได้รื้อถอนไปแล้วสร้างขึ้นใหม่ก็มี รื้อแล้วแต่ไม่ได้สร้างขึ้นก็มี ทั้งนี้เนื่องจากความจำเป็นและความเหมาะสมของแต่ละยุคแต่ละสมัย อย่างไรก็ตาม สำหรับพระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานที่มีความสำคัญ ซึ่งได้สร้างขึ้นด้วยความประณีตงดงามจนได้ชื่อเป็นสถาปัตยกรรมซึ่งทรงไว้ซึ่งคุณค่าในทางวิจิตรศิลป์อย่างยิ่งยดนั้น สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าทุกรัชกาล ทรงสนพระราชหฤทัยในอันที่จะทำนุบำรุงบูรณะปฏิสังขรณ์ให้คงาม และถาวรมั่นคงสืบเนื่องกันตลอดมา ทั้งนี้ ก็ด้วยมีพระบรมราชปณิธานในอันที่จะให้สถาปัตยกรรมอันเป็นประณีตศิลป์เหล่านั้น คงสถิตยเสถียรอยู่เป็นที่เชิดชูเกียรติของชาติไทย และเป็นทีเชิดชูพระเกียรติยศในองค์สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าแห่งพระบรมราชวงศ์จักรีสืบไปโดยจำเป็นรกาล

พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานที่มีอยู่ในปัจจุบัน

พระมหาปราสาท และพระราชมณเฑียรสถาน ซึ่งหมายถึงพระที่นั่งใหญ่น้อย และหอประดิษฐานปูชนียวัตถุซึ่งก่อสร้างต่อเนื่องจากองค์พระที่นั่ง ที่มีอยู่ในพระบรมมหาราชวังในปัจจุบันนี้ มีอยู่รวม ๒๕ องค์ คือ :-

๑. พระที่นั่งและหอในหมู่พระมหามณเฑียร	๗ องค์
๒. พระที่นั่งและหอในกำแพงแก้วพระมหามณเฑียร	๔ องค์
๓. พระที่นั่งในหมู่พระมหาปราสาท	๒ องค์
๔. พระที่นั่งในกำแพงแก้วพระมหาปราสาท	๒ องค์
๕. พระที่นั่งในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท	๓ องค์
๖. พระที่นั่งและหอในบริเวณสวนศิवालีย์	๕ องค์
๗. พระที่นั่งบนกำแพงพระบรมมหาราชวัง	๒ องค์

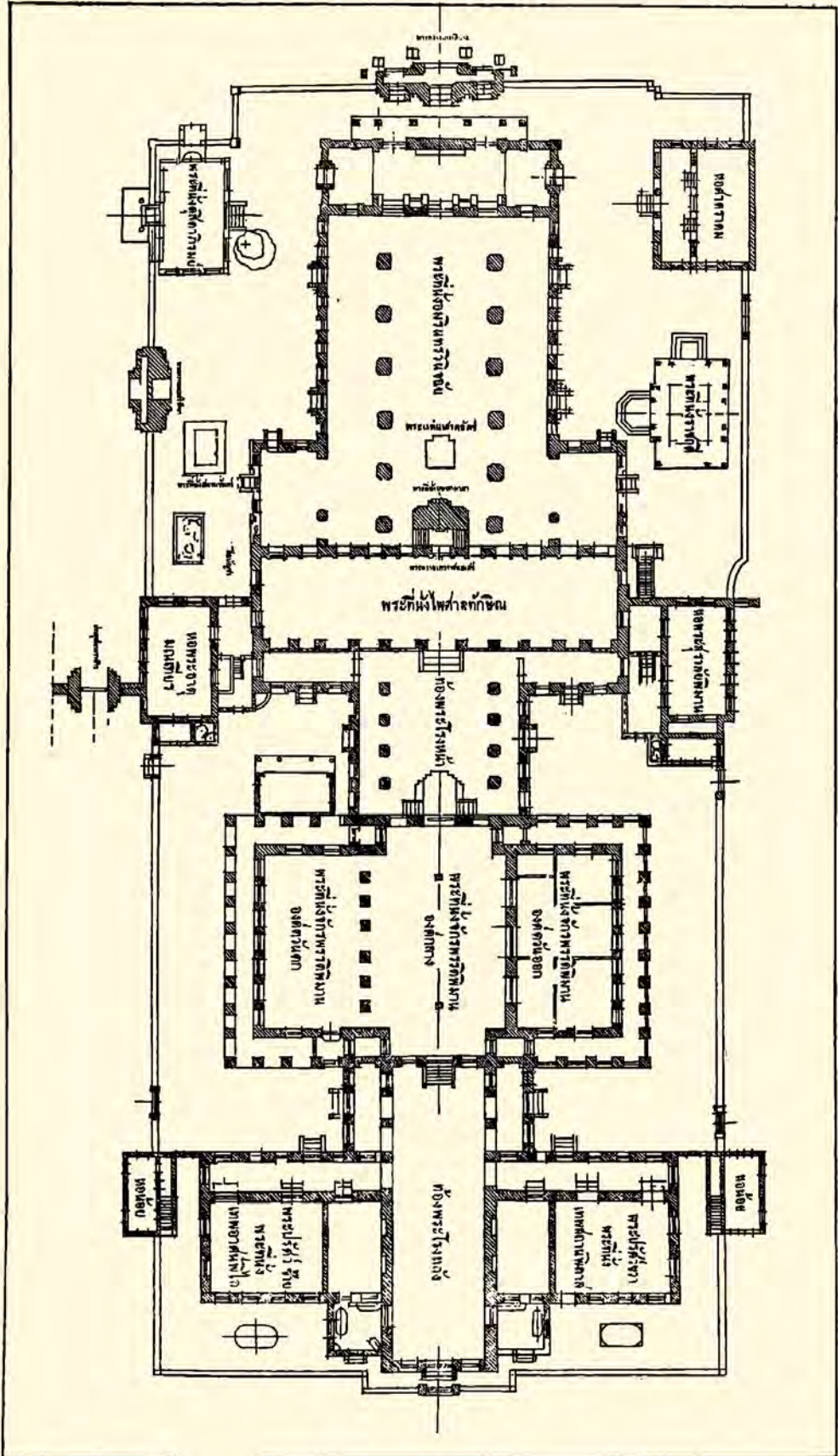
พระที่นั่งแต่ละองค์ มีความสำคัญและมีประวัติความเป็นมาคงจะได้นำมากล่าวต่อไป
ในเบื้องหน้า

พระมหามณฑิย

มณฑิยเรือกทองก่องแก้ว
เพริศแพร้วเรื่องอร่ามงามสม
ช่อฟ้าเชิงค่าน่าชม
เกลียวกลมแลรับกับฟ้า.

(พระนิพนธ์ พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์)

พระมหामณเฑียร

พระมหामณเฑียร ฝ่ายตะวันออก ซึ่งแลเห็นองค์พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานทางด้านซ้าย
พระที่นั่งไพศาลทักษิณทางด้านขวา
ส่วนองค์เล็กใกล้ประตูคือหอพระสุราลัยขัณฑ์

ทางขึ้นสู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

ทางขึ้นพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

พระมหามณเฑียร

พระมหามณเฑียร เป็นหมู่พระที่นั่งที่มีความสำคัญที่สุดหมู่หนึ่งในพระบรมมหาราชวัง เป็นมูลสถานทีพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงสร้างขึ้น เป็นพระราชมณเฑียรแห่งแรกในกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร เป็นพระราชมณเฑียรที่ทรงใช้ เป็นพระราชพิธีมณฑลในการพระราชพิธีปราบคาภิเษกครั้งแรก เป็นพระราชมณเฑียรที่ได้เสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียร และประทับอยู่เป็นประจำตลอดรัชสมัยของพระองค์ และในกาลต่อมาก็จัดเป็นพระราชพิธีมณฑลสำหรับประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าในพระบรมราชวงศ์จักรีสืบเนื่องกันต่อมาทุกรัชกาล

พระมหามณเฑียรนี้ เป็นพระที่นั่งหมู่ใหญ่ มีพระที่นั่งและหอใหญ่น้อยที่สร้างขึ้นในแบบสถาปัตยกรรมไทยอันประณีตงดงาม สร้างติดต่อกันรวม ๗ องค์ คือ :-

๑. พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

พระที่นั่งองค์นี้ เป็นพระวิมานที่บรรทมของสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้า เป็นพระที่นั่งองค์ประธานของพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร ก่อสร้างในรูปลักษณะของสถาปัตยกรรมไทย องค์พระที่นั่งก่ออิฐถือปูน สร้างเป็น ๓ องค์แฝด เรียงจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก องค์กลางกว้าง ๑๔ เมตร ยาว ๒๔ เมตร องค์ตะวันออกและตะวันตก กว้าง ๑๐.๕ เมตร ยาว ๑๘ เมตร เท่ากันทั้ง ๒ องค์ เป็นพระที่นั่งชั้นเดียว แต่ยกพื้นสูงจากพื้นดิน ๒.๔๐ เมตร ภายนอกผนังองค์ประธานของพระที่นั่งทั้งองค์ตะวันออกและตะวันตกเป็นระเบียบรายล้อมด้วยเสานางจรัลอยู่ทุกด้าน

หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี มีช่อฟ้า ใบระกา นาคสะดุ้ง และหางหงส์ เป็นเครื่องตกแต่งพร้อมสรรพ หน้าบันประดับด้วยลายจำหลักเป็นรูปสมเด็จพระอมรินทราราชประทับอยู่เหนือบุษบกล้อมด้วยลายกระหนกก้านขดหัวนาค

พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานองค์กลางเป็นห้องโถง มีพระทวารและอัมรินทร์เป็นทางลงสู่มุขกระสันชั้นลต ซึ่งเป็นท้องพระโรงทั้งด้านหน้าและด้านหลัง สำหรับอัมรินทร์ทางลงสู่ท้องพระโรงหน้า เป็นชนิกมีชานอยู่หน้าพระทวาร มีชนอัมรินทร์ชั้นลงทางด้านข้าง

เบื้องหน้าต่อจากخانอัจฉรินทร์เป็นเกยลาลายกุกุ่นย้อมมไม้สิบสอง เกยลานสร้างชนใน
รัชกาลที่ ๔ เป็นที่ประทับเวลาเสด็จฯ ออกแขกเมืองฝ่ายใน*

ส่วนอัจฉรินทร์ทางลงสู่ท้องพระโรงด้านหลัง ซึ่งเรียกว่า “ท้องพระโรงใน” นั้น เป็น
อัจฉรินทร์ลงตรงจากพระทวาร องค์ท้องพระโรงสร้างต่อจากองค์พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
ทอดยาวไปทางด้านใต้

ผนังพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานด้านหน้า ซึ่งเป็นส่วนที่ต่อเนื่องกับท้องพระโรงหน้า
เขียนภาพในเรื่องรามเกียรติ์ตอนรามสูรชิงแก้วเมขลา ที่เหนือซุ้มพระบัญชาคร้านทิศตะวันออก
ออก เขียนเป็นภาพธรรมะเทวบุตรทรงราชรถเทียบม้าขาวไว้ภายในวงกลมพื้นเหลือง และ
เหนือซุ้มพระบัญชาคร้านตะวันตกเขียนเป็นภาพ อธรรมะเทวบุตรทรงราชรถเทียบราชสีห์ไว้
ภายในวงกลมสีเดียวกัน คงจะเป็นภาพที่เขียนเพิ่มเติมขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๖ ภายหลังที่ได้
ทรงพระราชนิพนธ์เรื่อง “ธรรมา-ธรรมะสงคราม” แล้ว การเขียนธรรมะเทวบุตรไว้ทาง
ด้านตะวันออก เขียนอธรรมะเทวบุตรไว้ทางด้านตะวันตกนั้น เห็นจะเป็นพระราชประสงค์
ที่จะให้เกิดเป็นอนุสติแก่ผู้ได้พบเห็นว่า ธรรมะย่อมนำไปสู่ความสว่างอันหมายถึงความ
เจริญรุ่งเรือง ส่วนอธรรมนั้น ย่อมจะนำไปสู่ความมืดอันหมายถึงความอับมงคล

ที่ผนังสองข้างพระทวารทางเข้าสู่อค์พระที่นั่ง เขียนเป็นภาพดวงตราข้างละ ๓ ดวง
ตั้งซ้อนกันอยู่เหนือพานแว่นฟ้า ๒ ชั้น มีสีปนกันทั้งนั้นเหนือดวงตรา

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ว่า ดวงตรา
ทั้ง ๖ ดวงนั้น หมายถึงดวงตราตำแหน่งอัครมหาเสนาบดีทั้ง ๒ และจตุสดมภ์ทั้ง ๔ ซึ่ง
อาจเขียนขึ้นในรัชกาลที่ ๔ **

ลำดับดวงตราที่เขียนไว้มีดังนี้ :-

ผนังด้านตะวันออก	ผนังด้านตะวันตก
ดวงบน - ตราพระราชสีห์	- ตราพระคชสีห์
(ประจำตำแหน่งสมุหนายก)***	(ประจำตำแหน่งสมุหพระกลาโหม)***

* ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ฉบับลงวันที่ ๓ สิงหาคม ๒๔๖๒ ใน
หนังสือ “สาส์นสมเด็จ” ฉบับครุสภา เล่ม ๑๕ หน้า ๒๕๓

** ดู “สาส์นสมเด็จ” ฉบับครุสภาเล่ม ๑๕ หน้า ๒๕๓

*** การเรียกตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี และจตุสดมภ์ เรียกตามอย่างที่ใช้ในประกาศตั้งเสนาบดีในรัชกาลที่ ๕
ฉบับลงวันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. ๑๑๑

ดวงกลาง - ตราเทพยดานั่งบุษบกหลังหงส์
(ประจำตำแหน่งเสนาบดีกรมนา
ที่เกษตราธิบดี)*

- ตราบัวแก้ว
(ประจำตำแหน่งเสนาบดีที่พระคลัง
บังคับบัญชาต่างประเทศและกรมคลัง)*

ดวงล่าง - ตราพระนารายณ์ประทับยืนบนป้าอสุร^{*}
(ประจำตำแหน่งเสนาบดีวัง
บังคับบัญชาการในพระบรมมหาราชวัง)*

- ตราพระยมขี่ราชสีห์
(ประจำตำแหน่งเสนาบดีกรมการเมือง)
บังคับบัญชาการรักษารักษานครและ
ความนครบาล)*

ผนังภายในองค์พระที่นั่งเป็นผนังเรียบ ประกอบแต่บัวไม้เชิงผนังไม่ได้เขียนภาพ
ประกอบอย่างใด

ฝ้าเพดานทาสีแดงเข้ม ประดับดาวประจำยามซึ่งแกะสลักลงรักปิดทองประดับ
กระจก ท้องซ็อบีตทองลายฉลุ

พระทวารและพระบัญชาส่วนใหญ่นำเรือนแก้วแบบซุ้มบันแถลง แต่ที่ทำเป็น
เรือนแก้วลายดอกเบญจมาศก็มีบ้าง หน้าบานพระทวารเขียนลายรดน้ำทรงพุ่มข้าวบิณฑ์
หลังบานเขียนรูปเสี้ยววงเหี้ยบสิ่งที่เป็นทวารบาลตามคตินิยมของจีน บานพระบัญชา
ของพระที่นั่งองค์ตะวันออกซึ่งเป็นพระวิมาน หน้าบานเขียนทองลายมงคลแปดแบบจีน
บนพื้นสีแดง หลังบานเขียนรูปเทพยดาเป็นทวารบาล ส่วนพระบัญชาพระที่นั่งองค์กลาง
และองค์ตะวันตก หน้าบานเขียนลายรดน้ำทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หลังบานเขียนรูปเทพธิดา

ที่คอสองปลายเสานางจรัลภายในท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เขียน
เป็นลายเทพยดาประจำวัน

ความสำคัญอันเกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์และราชประเพณี

พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานนี้ องค์ทางทิศตะวันออก เป็นพระวิมานที่บรรทมของ
สมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าโดยเฉพาะ ภายในกั้นพระฉากลายทองบุตาด แบ่งเป็น

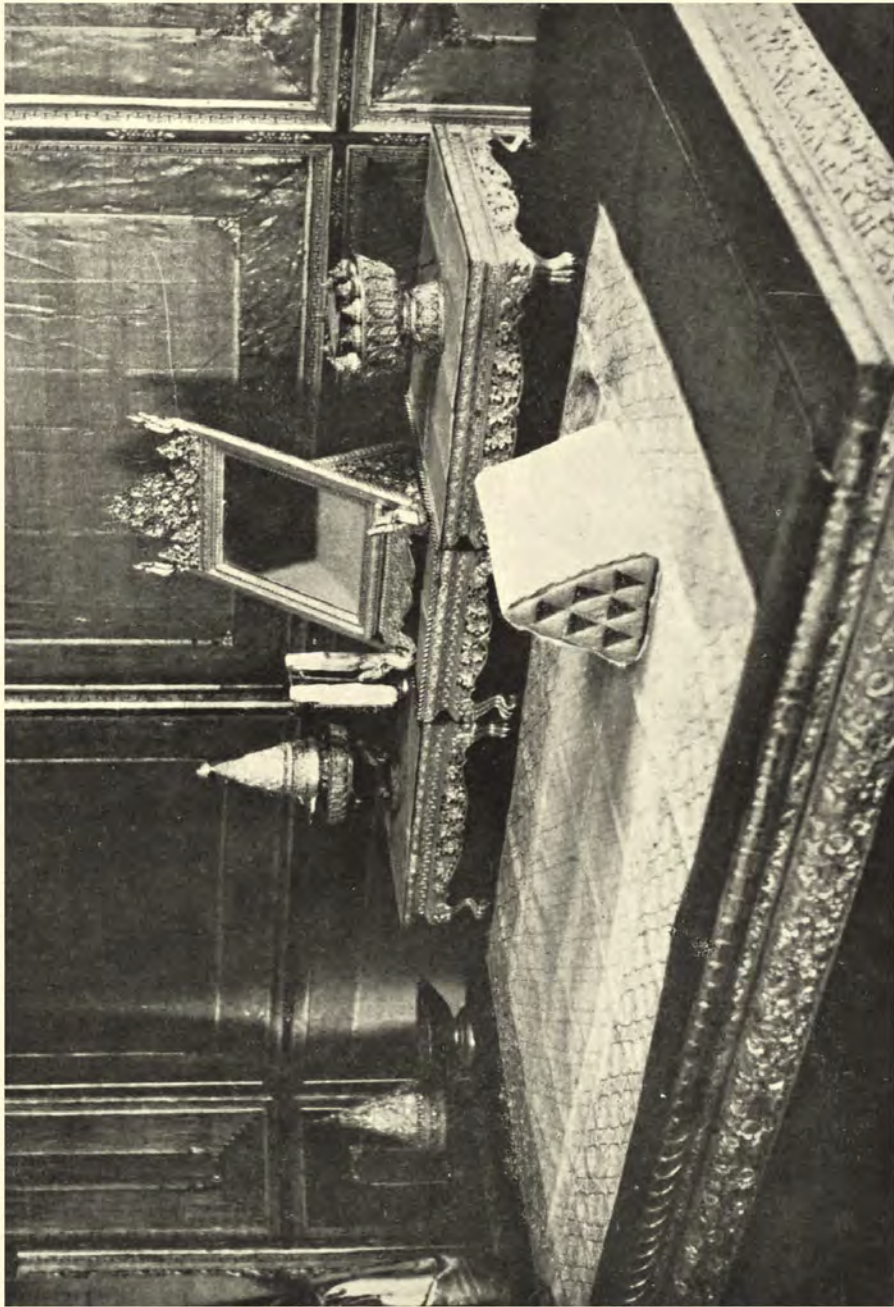
* การเรียกตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี และจตุสดมภ์ เรียกตามอย่างที่ใช้ในประกาศตั้งเสนาบดีในรัชกาลที่ ๕
** ตรากระทรวงวังมีหลักฐานอยู่ในพระธรรมนุญ ระบุว่า เป็นตราเทพยดาที่พระนันทการ (เจ้าพระอาธรรมมาเป็น
ผู้ถือ) ฉะนั้น ตราดังที่เขียนไว้ที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเป็นรูปพระนารายณ์ทรงตรีศูดา จักร สังข์พร้อม ประทับ
ยืนอยู่บนป้าอสุร ซึ่งทำท่ายกมือทั้งสองประคองพระขงฆ์ไว้ ฉะนั้น คงจะเป็นตราสมัยก่อนที่จะเปลี่ยนมาใช้ตราเทพยดา
ที่พระนันทการ

ห้องๆ ห้องในพระฉาก้านเหนือประดิษฐานพระแท่นราชบรรจถรณ์ ซึ่งเคยเป็นพระแท่นบรรทมของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เบื้องหน้าพระแท่นราชบรรจถรณ์ทอดพระแท่นลค บนเพดานเหนือพระแท่นราชบรรจถรณ์ แขนงพระนพปฎลมหาเศวตฉัตรห้องในพระฉาก้านใต้เป็นห้องทรงเครื่อง ตั้งพระแท่นราชอาสน์ทอดเครื่องสรองพระพักตร์และเครื่องพระสำอางบนพระแท่น เบื้องบนกangkันด้วยพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร

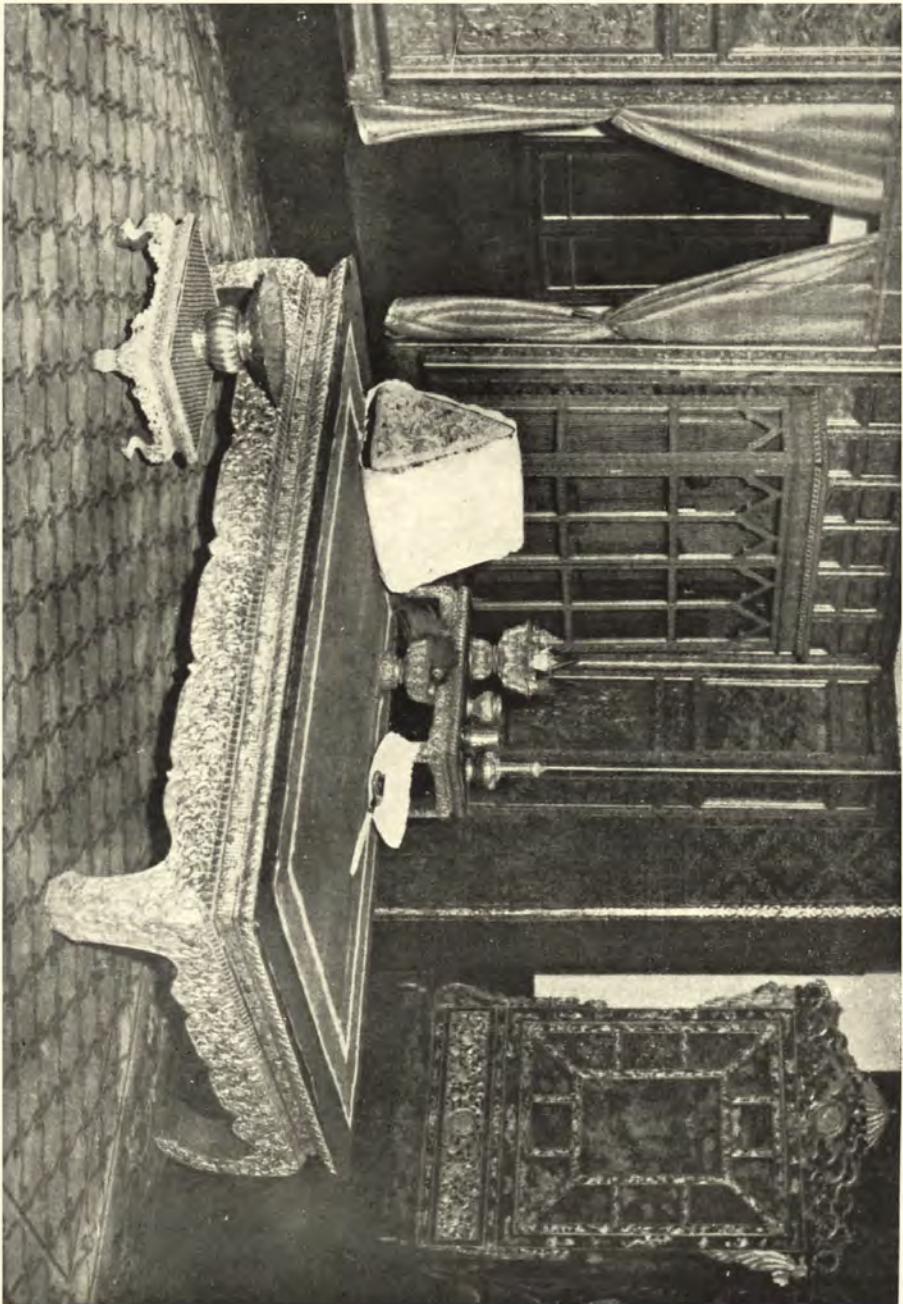
ตามพระราชนิธิธรรมเนียม องค์พระมหากษัตริย์ที่เสด็จขึ้นทรงราชย์แล้ว แต่ยังมีได้ทรงรับบรมราชาภิเชก จะไม่เสด็จประทับในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานนี้เป็นอันขาด ต่อเมื่อจะได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเชกตามระบอบโบราณราชประเพณีแล้ว จึงจะเสด็จขึ้นประทับได้ โดยจะต้องจัดให้มีการพระราชพิธีเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียรต่อเนื่องในการพระราชพิธีบรมราชาภิเชกด้วย

ในกาลก่อน เมื่อเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียรแล้ว ก็เสด็จประทับอยู่เป็นประจำ กาลต่อมาสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าได้ทรงสถาปนาพระราชฐานที่ประทับขึ้นใหม่สำหรับเป็นที่ประทับตามพระราชอัธยาศัย และตามความเหมาะสมแห่งยุคแห่งสมัย จึงมิได้ประทับ ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเป็นประจำเช่นในสมัยก่อน แต่ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเชก ก็ต้องจัดให้มีการพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระราชพิธีนี้เป็นพระราชพิธีโบราณมงคล สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าทรงภูษิตาภรณ์สีประจำวัน เสด็จพระราชดำเนินขึ้นประทับพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานในพระมหามณเฑียร มีพระราชวงศ์ฝ่ายในเชิญเครื่องเฉลิมพระราชมณเฑียรและเครื่องราชูปโภคตาม ระหว่างทางเสด็จพระราชดำเนิน ทรงโปรยคอกพิกุลทอง พิกุลเงิน และเงิน สลิ่ง ตามลาดพระบาท ครั้นได้พระฤกษ์ สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าเสด็จขึ้นประทับบนที่พระบรรทม ชาวประโคนล้นหมองชัย และประโคนแตรสังข์เครื่องดุริยางค์ดนตรี พระบรมวงศ์ผู้ใหญ่ฝ่ายในถวายพระแสงหาวงข้างเผือก จันหมากทอง ท้าวนางผู้ใหญ่ถวายกัญแจทอง แล้วสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าทรงเอนพระองค์ลงเหนือที่พระบรรทมเป็นพระฤกษ์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ - ๒ และ ๓ เมื่อเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียรแล้ว ก็ประทับอยู่ ณ พระที่นั่งองค์นี้เป็นส่วนใหญ่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ประทับอยู่แต่ทรงรับบรมราชาภิเชกเมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ ถึง พ.ศ. ๒๔๐๒ จึงเสด็จไปประทับ ณ พระอภิเนาวนิเวศน์ อันเป็นพระราชมณเฑียรที่ได้ทรงสร้างขึ้นใหม่ทางค้าน

ห้องทรงเครื่อง ภายในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

ที่ประทับ ภายในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน (องค์กลาง)

ตะวันตกของพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ประทับอยู่ตั้งแต่ทรงรับบรมราชาภิเษกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๑๖ จึงเสด็จฯ ไปประทับ ณ พระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ เสด็จฯ มาประทับ ณ พระมหารมณเฑียรณหลายครั้ง และในปลายรัชกาลก็เสด็จฯ มาประทับและเสด็จสู่สวรรคต ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน^๕

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลต่อมา เมื่อเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียรแล้วประทับแรมอยู่ ๑ ราตรีบ้าง ๓ ราตรีบ้าง พอเป็นมงคลฤกษ์ว่าได้เสด็จฯ เข้าที่ในพระมหารมณเฑียรตามขัตติยราชประเพณีแล้ว จากนั้นได้เสด็จฯ ไปประทับ ณ พระราชมณเฑียรหรือพระราชวังอื่นตามพระราชอัธยาศัย

๒. พระที่นั่งไพศาลทักษิณ

พระที่นั่งองค์นี้ ต่อเนื่องกับท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานทางด้านเหนือ สร้างทอดยาวจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตก มีความยาว ๓๕ เมตร กว้าง ๘ เมตร ยกพื้นสูงประมาณ ๒ เมตร ตอนกลางองค์พระที่นั่งที่ต่อเนื่องกับท้องพระโรงหน้า ทำเป็นคานาเปิดโล่ง มีฉัตรชั้นทางขึ้นลงตอนกลาง และมีฉัตรชั้นลงทางเฉลียงชั้นลดของปีกพระที่นั่งทั้ง ๒ ด้านอีกด้วย

หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี มีเครื่องตกแต่งเช่นเดียวกับหลังคาพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน หน้าบันพื้นประดับกระจก ประกอบลายจำหลักเป็นรูปสมเด็จพระอมรินทราบหาราชประทับเหนือวิมานปราสาทสามยอด มีลายกระหนกลายก้านขดหัวนาคเป็นลายล้อมเช่นเดียวกับหน้าบันพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

ผ้าเพดานภายในทาสีแดงประดับดวงคาราฉลุลาย ลงรักปิดทอง ล่องชาด ประดับกระจก ตัวซื่อและผ้าเพดานภายนอกปิดทองลายฉลุ

ด้านเหนือพระที่นั่งองค์นี้ต่อเนื่องกับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีพระบัญชาเปิดสู่ภายในองค์พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยรวม ๑๐ ช่อง มีพระทวารเทวราชมเหศวร* เป็นพระทวารสำหรับเสด็จพระราชดำเนินออกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยอยู่กึ่งกลาง สุดองค์

* ชื่อพระทวารเทวราชมเหศวรนี้ เป็นชื่อตั้งในรัชกาลที่ ๔ เดิมเรียกว่าพระทวาร (ดูพระราชานุกิจ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๕)

พระที่นั่งคันทวันออกมีพระทวารสำหรับเสด็จพระราชดำเนิน ไปยังหอพระสุราลัยพิมาน และสวดองค์พระที่นั่งคันทวันก็มีพระทวารสำหรับเสด็จพระราชดำเนิน ไปยังหอพระธาคุมณเทียร

เรือนแก้วพระบัญชาพระที่นั่งไพศาลทักษิณนี้ สำหรับพระบัญชาที่เป็คอกสูพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และที่เป็คอกสูท้องพระลานในเขตพระราชฐานชั้นกลางมีเรือนแก้วเป็นซุ้มบันแถลง นอกนั้นเป็นเรือนแก้วลายดอกเบญจมาศ หน้าบานเขียนลายรดน้ำทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หลังบานเขียนสีเป็นรูปเทพยดายืนแท่น พระหัตถ์ถือพระขรรค์ เฉพาะพระทวารเทวราชมเหศวร หน้าบานจำหลักเป็นรูปพระอิศวร ลายจำหลักนั้นเด่นงดงามเป็นที่สุด หลังบานเขียนสีเป็นรูปเสี้ยวทางทวารบาลตามคตินิยมของจีน หน้าบานพระบัญชาค้ำได้เขียนลายนำทองรูปกอบัว

ผนังภายในเขียนภาพแต่พื้นจกเพดาน ตอนบนเหนือแนวพระทวารและพระบัญชาเขียนเป็นภาพอันเกี่ยวกับเทพเจ้าทั้ง ๓๒ พระองค์ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนผนังตอนล่างระหว่างช่องพระบัญชาค้ำเหนือ คันทวันออก และคันทวันตก เขียนภาพพระนารายณ์ปางต่าง ๆ ผนังระหว่างช่องคูหาทางออกสูเจดีย์ชั้นลกดกับทางออกสูท้องพระโรงเขียนเป็นรูปฉัตรและบังแทรกสลักกัน

ปูชนียวัตถุสำคัญในพระที่นั่ง

พระที่นั่งไพศาลทักษิณนี้ เป็นที่ประดิษฐานปูชนียวัตถุที่สำคัญ ๓ อย่าง ที่ตอนกลางองค์พระที่นั่งตรงพระทวารเทวราชมเหศวร เป็นพระวิมานประดิษฐาน “พระสยามเทวาธิราช” ซึ่งเป็นปูชนียวัตถุที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาติ และเป็นปูชนียวัตถุที่สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าทรงเคารพสักการะอย่างยิ่ง เกือบสวดองค์พระที่นั่งคันทวันบูรพาทิศ ตรงหน้าพระทวารที่ลงจากหอพระสุราลัยพิมาน ประดิษฐานพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ กางกั้นพระบวรเศวตฉัตร (พระที่นั่งองค์นี้เป็นที่ ๆ สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าประทับรับน้ำอภิเชกในการพระราชพิธีบรมราชาภิเชก) ส่วนตอนหน้าพระทวารที่ลงจากหอพระธาคุมณเทียรซึ่งอยู่สวดองค์พระที่นั่งคันทวันปัจฉิมทิศ ประดิษฐานพระที่นั่งภัทรบิฐกางกั้นพระมหาเศวตฉัตร (พระที่นั่งภัทรบิฐนี้ เป็นที่ ๆ สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าประทับรับเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ เครื่องบรมราชูปโภคอันเป็นโบราณมงคล รับพระแสงราชศาสตราวุธและพระแสงอักษฎาวุธ ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเชก)

ประทับพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์
ภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ
พระมหาราชครูวามเทพมุนีทูนเกล้า ฯ ถวายน้ำอภิเชก
ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเชก พุทธศักราช ๒๔๙๓

สถาปนาสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ

▷ ประทับพระที่นั่งภัทรบิฐ ภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ
ทรงรับพระอัญมณีชัยรัตน์จากบรมราชาภรณ์อันเป็นโบราณมงคล
ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

ความสำคัญที่เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์และราชประเพณี

ในอดีต สมัยเมื่อสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชาประทับอยู่ ณ พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร ก็ทรงใช้พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเป็นที่บรรทม และเป็นที่พักผ่อนในลักษณะของห้องไพรเวท และทรงใช้พระที่นั่งไพศาลทักษิณเป็นที่ประทับทรงพระสำราญ หรือประกอบพระราชกรณียกิจบางอย่าง ในลักษณะเช่นบุคคลสามัญจะพึงใช้ห้องในเรือนตน บางโอกาสก็ได้เสด็จออก ณ พระที่นั่งนี้เพื่อให้พระบรมวงศ์หรือข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทและทรงไว้วางพระราชฤทัยเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท หรือ บางโอกาสก็ได้เสด็จออกทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นการภายใน

ในปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นกาลเวลาที่สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชาเจ้าพระองค์นั้นทรงพระชรามากแล้ว และช้ำยังมีพระโรคอาพาธมาเบียดเบียน จนทำให้พระองค์หมดพระกำลังวังชา ไม่สามารถที่จะเสด็จพระราชดำเนินออกขุนนางในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ดังที่ได้ทรงปฏิบัติเป็นชัตติยานุวัตมาช้านานแล้วนั้นได้ แต่ด้วยความที่ทรงเป็นห่วงในความทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร และทรงเป็นห่วงใยในราชการแผ่นดิน จึงไม่อาจที่จะทรงละเว้นการเสด็จออกขุนนางเพื่อฟังข้อราชการ และสั่งบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เองได้ จึงได้เสด็จ ฯ ออกมาบรรทมอยู่ ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณนี้ และทุกเวลาเช้า ก็ได้ทรงพระราชอุทิศสาธุเสด็จ ฯ ออกประทับ ณ ช่องพระบัญชร โปรดเกล้า ฯ ให้ข้าราชการทั้งฝ่ายทหารพลเรือนเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทกราบบังคมทูลข้อราชการอยู่ที่ชานชาลาข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยด้านตะวันตก

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระบรมราชวงศ์จักรี เสด็จสวรรคต ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ เมื่อวันที่พฤหัสบดีที่ ๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๓๕๒ เวลา ๐๓.๒๘ นาที

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เสด็จขึ้นเถลิงถอยสวรราชย์บัลย์สืบพระราชสันตติวงศ์ต่อจากสมเด็จพระบรมชนกนาถนั้น ได้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ณ พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรนี้ โดยตั้งพระมณฑปพระกระยาसनานสงรองพระมูรธาภิเษก ที่ท้องพระลานข้างท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานด้านบูรพทิศ ส่วนสำคัญของการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งได้แก่การรับการถวายน้ำอภิเษก รับการถวายสิริราชสมบัติ รับเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ เครื่องบรมราชาภรณ์ เครื่องบรมราชูปโภค

พระแสงอัฐฎวาร ตลอดจนรับการถวายนพปฎลมหาเศวตฉัตร นั้น ทำภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณทั้งสิ้น พระที่นั่งองค์นี้จึงเป็นพระราชพิธีมณฑลที่สำคัญที่สุดในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

สำหรับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เป็นที่ประกอบพิธีจุดเทียนชัย และเป็นที่สุดจพระราชมณเฑียรส่วน ส่วนพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเป็นพระราชพิธีมณฑลในการพระราชพิธีเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียร

การพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลต่อ ๆ มา ก็ได้จัดขึ้น ณ สถานที่เดียวกันนี้ตลอดมา

๓. พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมโหฬารสุรยพิมาน

พระที่นั่งองค์นี้สร้างต่อเนื่องกันกับพระที่นั่งไพศาลทักษิณทางด้านเหนือ ยกพื้นสูงจากพื้นดินเล็กน้อย องค์พระที่นั่งกว้าง ๒๑ เมตร ยาว ๓๑.๕ เมตร มีพระปรัศว์ซ้ายขวาสร้างต่อเนื่องกันที่ตรงมุมต่อระหว่างพระที่นั่งไพศาลทักษิณและพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระปรัศว์ซ้ายขวานี้ กว้าง ๕.๕ เมตร ยาว ๘ เมตร เท่ากันทั้งสององค์ และมีพระที่นั่งโถงสร้างต่อเนื่องกับองค์พระที่นั่งอมรินทร์ ๖ ทางด้านเหนือซึ่งเป็นด้านหน้า และพระที่นั่งโถงองค์นี้มีสภาพเป็นท้องพระโรงด้านหน้าของพระที่นั่งอมรินทร์ ๖ อีกชั้นหนึ่ง

หลังคาพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยรวมทั้งส่วนที่ต่อเนื่องเช่นพระปรัศว์และท้องพระโรง เป็นหลังคามุงกระเบื้องเคลือบ ประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และเครื่องตกแต่งพร้อมสรรพ หน้าบันองค์พระที่นั่งจำหลักลายเหมือนหน้าบันพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

หน้าบันท้องพระโรงด้านหน้า จำหลักเป็นลายดอกพุดตานก้านแย่งประดับกระจกลี ส่วนหน้าบันพระปรัศว์ทั้งซ้ายขวาจำหลักลายเป็นรูปเทพนม มีลายกระหนกก้านชดหัวนาคล้อมรอบ พื้นประดับกระจกลี

ผ้าเพดานภายในประดับดวงการาลุกลายเป็นรูปดาวกลีบบัว ลงรักปิดทองล่องชาดประดับกระจกลี ชื่อเขียนลายฉลุประกอบลายกรวยเชิงทั้งหัวท้าย ผ้าเพดานภายนอกปิดทองลายฉลุ

ทางด้านหน้าพระที่นั่งซึ่งอยู่ทางบูรพทิศ มีพระทวารใหญ่เปิดออกสู่ท้องพระโรงด้านหน้า ๓ บาน มีพระบัญชร ๒ พระบัญชร และคานข้างทั้งทางด้านตะวันออกและตะวันตก

มีพระบัญชาเรียงรายตลอดแนวผนังพระที่นั่งค้ำถ่อ ๗ พระบัญชา และมีพระทวารเป็นทาง
ออกไปสู่ลานข้างพระที่นั่งค้ำถ่อ ๒ พระทวาร ที่พระปรีศมีพระทวารค้ำถ่อ ๒ พระทวาร
พระบัญชาค้ำถ่อ ๔ พระบัญชา พระทวารและพระบัญชาทั้งหมดนี้มีเรือนแก้วเป็นซุ้ม
บันแถลง หน้าบานเขียนลายรศหน้าเป็นลายดอกไม้ก้านแย่ง หลังบานพระบัญชาเขียนสี
เป็นรูปเทพารักษ์ทรงพระขรรค์ ส่วนหลังบานพระทวารเขียนสีเป็นรูปท้าวทศกัณฐ์และ
สุริยวงศ์พงศอสูรเป็นทวารบาลทงสน

ผนังและเสาเหลี่ยมในองค์พระที่นั่ง เขียนเป็นลายดอกไม้ก้านแย่งประกอบลาย
กรวยเชิงตลอดแนวคิ้วและแนวเชิงผนัง

พระราชบัลลังก์ประจำองค์พระที่นั่ง

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมหาสุรย์พิมานนี้ เป็นพระที่นั่งท้องพระโรงสำหรับเสด็จ ฯ
ออกฝ่ายหน้า อาทิเช่น เสด็จ ฯ ออกขุนนาง ออกมหาสมาคม ออกทรงบำเพ็ญพระราชกุศล
ต่าง ๆ จึงเป็นพระที่นั่งที่ต้องมีพระราชบัลลังก์สำหรับสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้า
ประทับตั้งเป็นประจำอยู่ด้วย

พระราชบัลลังก์ที่ตั้งอยู่ในปัจจุบันมี ๒ องค์ คือ พระที่นั่งบุษบกมาลามหาพิมาน
ตั้งอยู่ชิดกับชานอ้อมจันทร์หน้าพระทวารเทวราชมเหศวร องค์หนึ่ง และพระแท่นมหาเศวต
ฉัตรซึ่งตั้งอยู่เบื้องหน้าพระที่นั่งบุษบกมาลามหาพิมานอีกองค์หนึ่ง

พระที่นั่งบุษบกมาลามหาพิมาน

พระที่นั่งองค์นี้เป็นพระราชบัลลังก์บุษบก ประดิษฐานเหนือฐานปูนปั้นทองแกม
แก้ว องค์บุษบกเดิมสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๑ ฐานปูนปั้นสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๓

องค์บุษบกที่สร้างในรัชกาลที่ ๑ เป็นบุษบกแบบมีเกรินประกอบหัวท้าย ทำด้วยไม้
จำหลักลายปิดทองประดับกระจกเป็นบางแห่ง แต่ละชั้นขององค์บุษบกจำหลักลายดังนี้ :-

หน้ากระดานเชิงฐาน เรียบไม่มีลายจำหลัก

ฐานชั้นสิงห์ จำหลักลายเฉพาเกบเท้า ปาก และจุมูกสิงห์ บนฐานหลังสิงห์
ประดับกระจังเจิม

ท้องไม้ จำหลักลายบัวกลีบขนุน

หน้ากระดานฐานบัวถม จำหลักลายลูกฟักก้ามปูใบเทศ รองรับค้ำยบัวหงาย

ท้องไม้ชั้นที่ ๒ จำหลักลายบัวกลีบขนุน หน้าท้องไม้จำหลักรูปเทพนมติดลอย

โดยรอบ

หน้ากระดานฐานพระ จำหลักลายลูกฟักก้ามปูใบเทศ รองรับค้ำยบัวหงายติดกระจิ่ง
ปฏิญาณ

เสาบุษบกเป็นเสาย่อมุมไม้สิบสอง โคนเสาประกอบคาบพรหมสรทุกเสา ส่วนบน
ของบุษบกประกอบด้วยเครื่องตกแต่งเครื่องยอด ดังนี้ คันทวยเสาละ ๓ คันทวย มีนาคปักและ
บานแถลงทุกชั้นลด เหนือบัวกระฉิ่งมีเหม ๓ ชั้น บัวกลุ่ม ๕ ชั้น ยอดเป็นยอดพุ่มข้าวบิณฑ์

สองข้างองค์บุษบกประกอบเกวียนหัวท้าย ลายจำหลักที่เกวียนเหมือนกับองค์บุษบก
แต่กระจิ่งเหนือหน้ากระดานฐานพระเป็นกระจิ่งลายกระหนกท้ายเกวียน เหนือเกวียนทั้งสอง
ข้างปักฉัตรทองลายฉลุข้างละ ๑ ฉัตร

ส่วนฐานที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
สร้างหนุนพระที่นั่งบุษบกมาลาให้สูงขึ้นนั้น เป็นฐานปูนประกอบลายปูนปั้นปิดทองประดับ
กระจก ตอนล่างสุดของฐานเป็นหน้ากระดานเชิงฐานรองรับฐานชั้นสิงห์ มีบัวหลังสิงห์
ประกอบพร้อมสรรพ เหนือบัวประดับค้ำยกระจิ่งเจิม ๒ ชั้น ท้องไม้ใต้และเหนือลูกแก้ว
เป็นท้องไม้เรียบทาสีแดง ลูกแก้วเป็นลายรักร้อยดอกไม้ หน้ากระดานฐานบัวถมเป็นลายลูก
ฟักก้ามปูใบเทศ รองรับค้ำยบัวหงายและประดับค้ำยกระจิ่งเจิม ๒ ชั้น หน้าท้องไม้ระหว่าง
กระดานฐานพระและหน้ากระดานฐานบัวถม เป็นลายบัวกลีบขนุน มีรูปครุฑจับนาคติดเรียง
รายตลอดแนว หน้ากระดานฐานพระเป็นลายลูกฟักก้ามปูใบเทศ รองรับค้ำยบัวหงายและ
ประดับค้ำยกระจิ่งเจิม ๒ ชั้น ตอนบนของฐานปูนมีพนักไม้ปิดทองประดับกระจกเป็นลาย
กุศัน ฐานปูนนี้รองรับองค์พระที่นั่งบุษบกมาลาเดิมที่ทำขึ้นในรัชกาลที่ ๑ ไว้อีกชั้นหนึ่ง

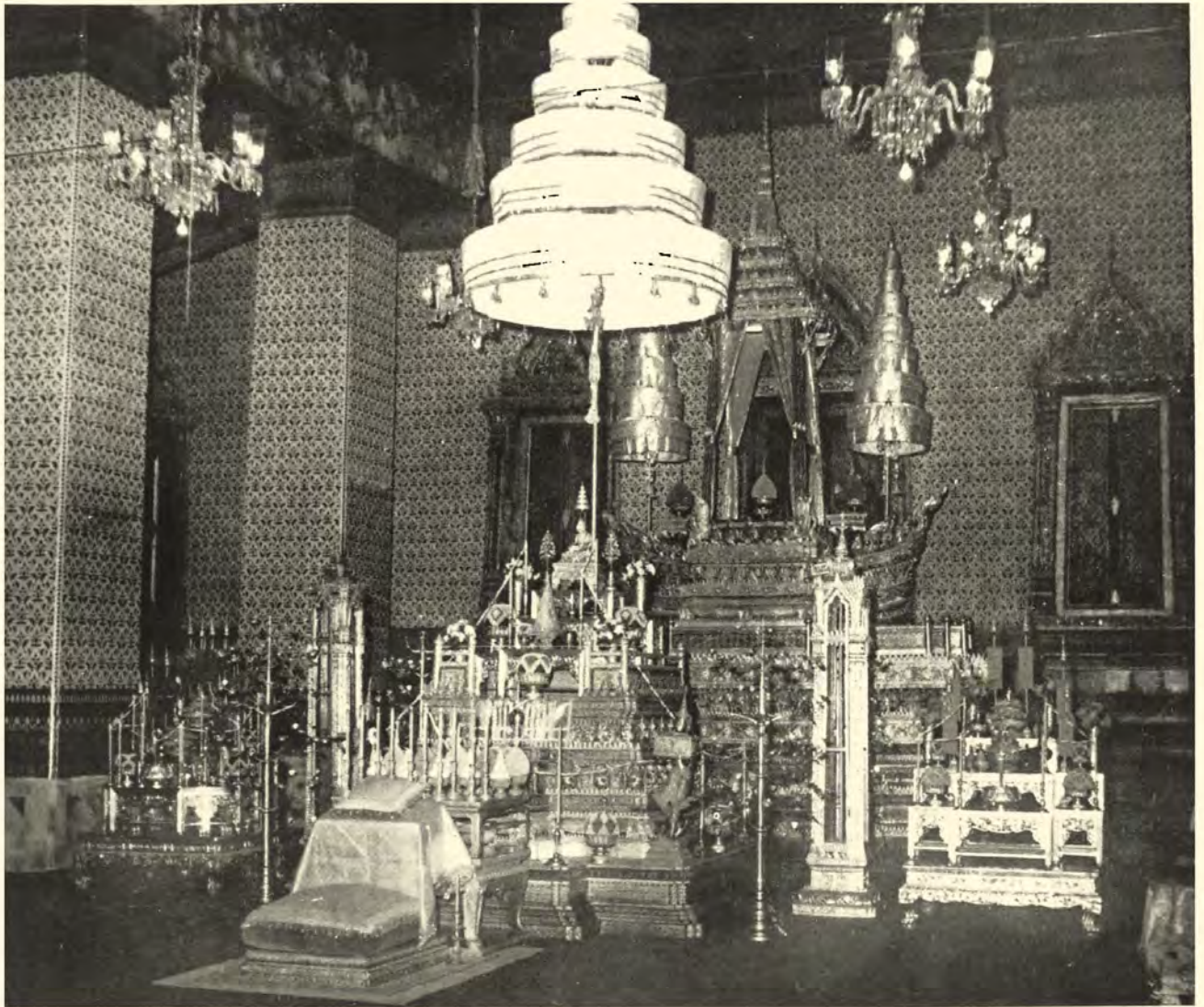
การก่อสร้างเสริมพระที่นั่งบุษบกมาลาขึ้นให้สูงขึ้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ฯ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสนธิษฐานไว้ว่า “แต่เดิมในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
พระที่นั่งบุษบกมาลาองค์เดียว และคงมีฐานเตี้ยเช่นพระที่นั่งบุษบกมาลาในพระที่นั่งอิศราวินิจฉัยวังหน้า
ครั้นเมื่อเอาพระแท่นเศวตฉัตรมาตั้งไว้ในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระแท่นนั้นมาบังพระที่นั่งบุษบกมาลา

พระที่นั่งบุษบกมาลามหาพิमान

ใน

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมโหฬารพิमान

เมื่อจัดพระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัยเป็นพระราชพิธีมณฑล
ในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา
ได้อัญเชิญพระพุทธปฏิมาชัยวัฒน์ประจำรัชกาลขึ้นประดิษฐาน
เหนือพระแท่นราชบัลลังก์ ภายใต้พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร

จึงโปรดให้ทำฐานหนุนให้สูงขึ้นอย่างที่เป็นอยู่ทุกวันนี้”^{*} และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงสันนิษฐานว่า “พระที่นั่งบุษบกมาลาแต่ก่อนอยู่เดี่ยว ๆ ละ ต้องลงอัมจันทร์พระที่นั่งไพศาลมาก่อน แล้วจึงขึ้นบุษบก เป็นการพิโยคพิเกินไม่น้อย ที่ทำฐานต่อให้สูงขึ้น จะเป็นคิดจากความสะดวกที่ไม่ต้องขึ้นลงอัมจันทร์ ไม่ใช่หลบหนีพระแท่นเศวตฉัตรก็ได้”^{**}

พระที่นั่งบุษบกมาลามหาพิमानนี้ แต่เดิมเป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า เมื่อเวลาเสด็จออกมหาสมาคมในโอกาสต่างๆ รวมทั้งในการเสด็จออกรับทูตต่างประเทศที่เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีด้วย มีหลักฐานปรากฏว่า เมื่อคราวที่ผู้สำเร็จราชการอินเดียของอังกฤษ ส่งจอห์นครอว์ฟอร์ด เป็นทูตเข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงฉลองพระองค์ครุย เสด็จออกพระที่นั่งบุษบกมาลามหาพิमान เพื่อให้จอห์นครอว์ฟอร์ดและพวกอังกฤษที่มาในกองทัพเข้าเฝ้าฯ^{**}

ในรัชกาลต่อมาไม่ปรากฏว่าได้เสด็จออกพระที่นั่งบุษบกมาลาฯ อีก เวลาเสด็จออกมหาสมาคม ก็เสด็จขึ้นประทับบนพระราชบัลลังก์ภายใต้พระนพปฎลมหาเศวตฉัตรแทน ฉะนั้น ที่พระที่นั่งบุษบกมาลาจึงจัดเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญในการพระราชพิธี และการพระราชกุศลต่างๆ แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระแท่นเศวตฉัตรไปตั้งไว้ ณ ท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิमान และเสด็จออก ณ พระที่นั่งบุษบกมาลามหาพิमानในวันเสด็จออกมหาสมาคม เนื่องในการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาทุกปีมา

พระแท่นมหาเศวตฉัตร

พระแท่นมหาเศวตฉัตรองค์นี้ เป็นพระราชบัลลังก์ทองแถมแก้ว ประดิษฐานเหนือพระแท่นลา ภายใต้พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๑ เป็นพระราชบัลลังก์สำหรับสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าประทับในโอกาสที่เสด็จออกมหาสมาคมในการพระราชพิธีสำคัญต่าง ๆ เช่นเสด็จออกมหาสมาคมในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และออกมหาสมาคมในการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น

* “สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เล่ม ๑๖ หน้า ๗๒-๗๓

** “สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เล่ม ๑๖ หน้า ๘๐-๘๓

** ประชุมพระราชพงศาวดาร ภาค ๖๒ ฉบับพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในการพระราชทานเพลิงศพ นายเทิ้ม ตานนท์ หน้า ๒๘

ในโอกาสที่สมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าเสด็จขึ้นประทับบนพระแท่นเศวตฉัตร^๕ ได้เชิญพระที่นั่งพุทธานกาญจนสิงหาศน์ ซึ่งเป็นพระราชอาสน์ที่ประทับ ชั้นนอกเหนือพระแท่นเศวตฉัตร สองข้างพระราชอาสน์ตั้งโต๊ะทองทอดเครื่องราชูปโภคพร้อมสรรพ ที่มุมพระแท่นลารองพระแท่นมหาเศวตฉัตร ตั้งต้นไม้เงินทองทั้ง ๔ มุม

สมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าจะเสด็จขึ้นประทับเหนือพระที่นั่งพุทธานกาญจนสิงหาศน์บนพระราชบัลลังก์ ภายใต้พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร เป็นครั้งแรกในรัชกาลของพระองค์ เมื่อเสด็จออกมหาสมาคมในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก โอกาสนั้นจะทรงเครื่องบรมราชาภิเษกตามโบราณขัตติยราชประเพณี และทรงพระมหาพิชัยมงกุฏ

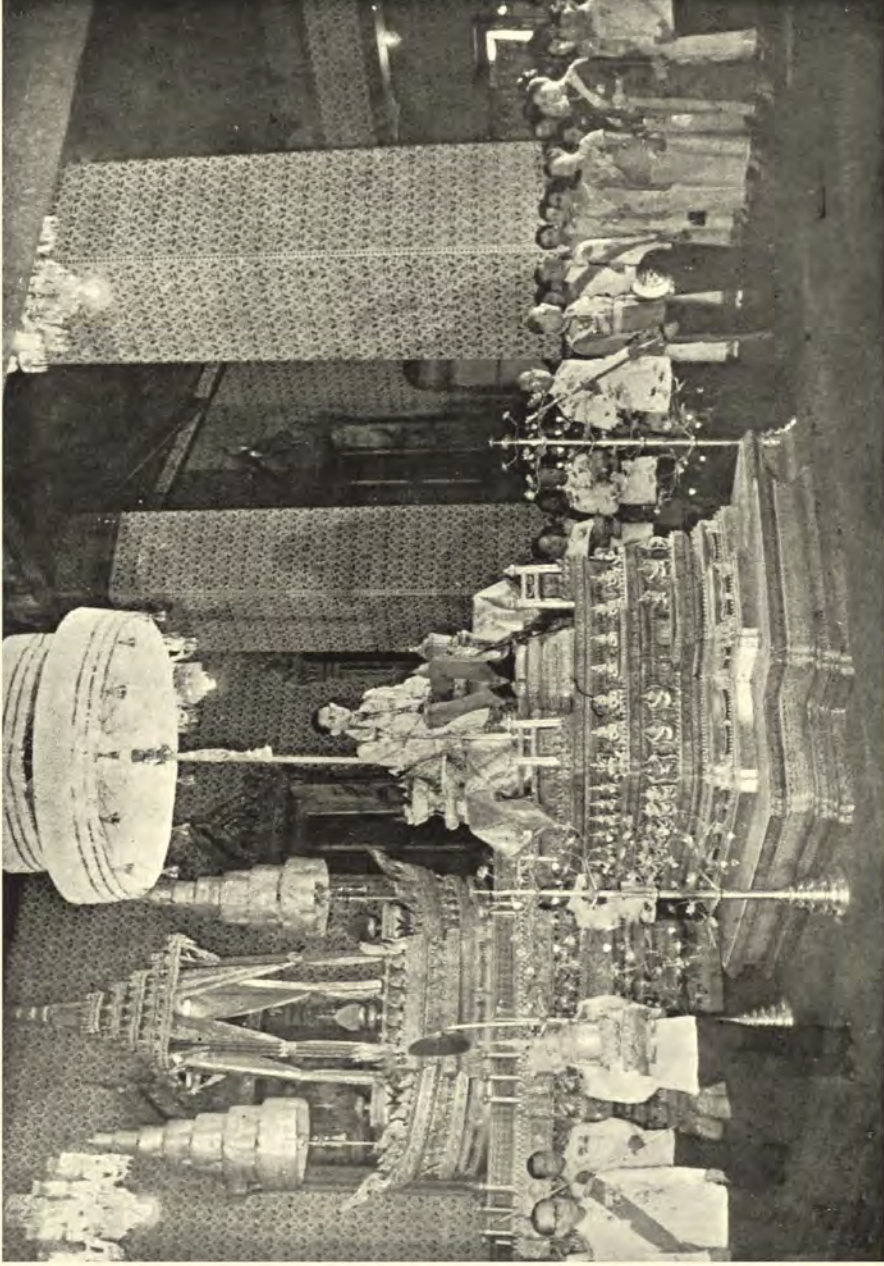
ส่วนการเสด็จออกมหาสมาคมในการพระราชพิธีอื่น บางรัชกาลก็ประทับพระแท่นเศวตฉัตร แต่บางรัชกาลก็เสด็จออก ณ พระที่นั่งบุษบกมาลามหาพิมาน เช่นในรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒ โดยปรกติเสด็จออก ณ พระที่นั่งบุษบกมาลาฯ และในรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระแท่นเศวตฉัตร ไปทอดที่ท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เวลาเสด็จออกมหาสมาคมในงานพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา เสด็จออกพระที่นั่งบุษบกมาลามหาพิมานเจริญรอยพระยุคลบาท พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ และรัชกาลที่ ๒

ในการพระราชพิธีหรือการพระราชกุศลอื่น ๆ ซึ่งมีใช้การเสด็จออกมหาสมาคม สมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า จะประทับ ณ พระราชอาสน์เบื้องล่างแล้วเชิญปูชนียวัตถุสำคัญในการพระราชพิธีหรือการพระราชกุศลนั้น ๆ ขึ้นประดิษฐานบนพระแท่นมหาเศวตฉัตร เช่นในการทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า ก็อัญเชิญพระบรมอัฐิ^๕ขึ้นประดิษฐาน เป็นต้น

พระแท่นเศวตฉัตร^๕ สร้างขึ้นแต่ครั้งรัชกาลที่ ๑ เป็นพระแท่นจำหลักลงรักปิดทองประดับกระจกบ้างเป็นบางส่วน ขออธิบายลักษณะลายที่จำหลักไว้พอเป็นสังเขปบ้างดังนี้ :-

องค์พระแท่นเป็นฐาน ๕ ชั้น

ชั้นล่างสุด เป็นหน้ากระดานเชิงฐาน หน้าเรียบ ตอนบนประดับกระจก ๒ ชั้น
ชั้นในเป็นกระจังเข็ม ชั้นนอกเป็นกระจังตาอ้อย

ในการเสด็จ ออกมหาสมาคมในการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับเหนือพระที่นั่งพุดตานกาญจจินสทาสรับพระราชาธิบดี
ภายใต้พระนพปฎลมหาเศวตฉัตร

◁ ภายในหอพระสุราลัยพิมาน

สีหบัญชร ▷

ชั้นที่ ๒ เป็นฐานชั้นสิงห์ มีลายเฉพาะกาบเท้า ปาก และจุมูกสิงห์ มีกระจังเจ็มกระจังตาอ้อย ประดับตอนบนของฐานชั้นสิงห์ด้วย

ชั้นที่ ๓ เป็นฐานบัวท่มชั้นที่ ๑ หน้ากระดานจำหลักลายลูกฟักกำมปูไบเทศ มีบัวหงายรับ มีกระจังเจ็มกระจังตาอ้อยประดับอยู่โดยรอบ

ชั้นที่ ๔ เป็นฐานบัวท่มชั้นที่ ๒ ท้องไม้จำหลักลายกระหนกก้านชดเป็นลายโปร่ง มีรูปครุฑจับนาคคิตลอยอยู่หน้าท้องไม้เป็นระยะ ๆ โดยรอบเหนือท้องไม้เป็นบัวหงายรับ หน้ากระดาน หน้ากระดานจำหลักเป็นลายลูกฟักกำมปูไบเทศ มีกระจังเจ็มและกระจังตาอ้อยประดับอยู่ตอนบนโดยรอบ

ชั้นที่ ๕ เป็นฐานชั้นบนสุด ท้องไม้จำหลักลายกระหนกก้านชดเป็นลายโปร่ง มีรูปเทพนมคิตลอยหน้าท้องไม้แทนรูปครุฑ เหนือท้องไม้เป็นบัวหงาย หน้ากระดานฐานพระจำหลักลายลูกฟักกำมปูไบเทศ มีกระจังปฏิญาณประดับอยู่เหนือหน้ากระดาน

บนพระแท่นประกอบด้วยพนักแกะสลักลายเทศพุดตาน โดยมีมือข้างในรัชกาลที่ ๓* เข้าใจกันว่าพนักเดิมคงจะชำรุดสูญหายไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดทำขึ้นใหม่

พระแท่นมหาเศวตฉัตรนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำตรงราชานุภาพทรงมีความเห็นว่า เดิมคงจะไม่ได้สร้างสำหรับพระที่นั่งองค์นี้ เพราะในพระที่นั่งองค์นี้มีพระที่นั่งบุษบกมาลามหาพิฆานเป็นพระราชบัลลังก์อยู่แล้ว จะมีอีกองค์หนึ่งซ้อนทำไมเข้าพระทัยว่าคงสร้างขึ้นเป็นพระราชบัลลังก์สำหรับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมหาปราสาท และเมื่อคราวบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ คงจะประทับออกมหาสมาคมในพระที่นั่งที่กล่าวมานี้ด้วย ต่อมาเมื่อมีพระแท่นประดับมุกอีกองค์หนึ่งแล้ว ก็เก็บพระแท่นมหาเศวตฉัตรองค์นี้ไว้ยกออกมาตั้งที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเฉพาะคราวที่จะเสด็จออกมหาสมาคมในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเท่านั้น ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ เมื่อได้ยกออกมาตั้งในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้วก็ไม่ไดยกเก็บเช่นในรัชกาลก่อน โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็นพระราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยนี้มีอีกองค์หนึ่ง**

* ดูคำอธิบายในลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานวศิราวุธดิวงค์ ฉบับลงวันที่ ๑๕ กันยายน ๒๔๘๗ ใน "สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ" ฉบับครุสภาจัดพิมพ์ เล่ม ๑๖ หน้า ๕๐

** รายละเอียดที่ทรงวินิจฉัย ดูใน "สาส์นสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ" ฉบับครุสภาจัดพิมพ์ เล่ม ๑๖ หน้า ๓๐ - ๓๔

๔. พระที่นั่งเทพสถานพิลาส

๕. พระที่นั่งเทพอาสน์พิไล

พระที่นั่งสององค์นี้ คือพระปรัศว์ซ้ายขวาของพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน อยู่ในเขตพระราชฐานชั้นใน สร้างเป็นปีกต่อเนื่องจากท้องพระโรงด้านหลังพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน (ซึ่งเรียกกันว่าท้องพระโรงใน) ไปทางด้านตะวันออกองค์หนึ่ง และด้านตะวันตกอีกองค์หนึ่ง

พระที่นั่งสององค์นี้ สร้างเหมือนกัน และมีขนาดเท่ากัน คือ กว้าง ๘.๕ เมตร ยาว ๑๖ เมตร เป็นพระที่นั่งยกพื้นสูงจากพื้นดิน ๐.๘๐ เมตร และสูงจากพื้นท้องพระโรงใน ๐.๕๐ เมตร หลังคามุงกระเบื้องดินเผา แต่มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ เครื่องตกแต่งหลังคาชายคาเหมือนพระที่นั่งองค์อื่นในหมู่พระมหामณเฑียรนี้ หน้าบันจำหลักเป็นรูปสมเด็จพระอมรินทราบหาราชประทับเหนือบุษบก ประกอบด้วยกระหนกก้านชดห้วนาค เช่นเดียวกับหน้าบันพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

พระทวารพระบัญชาไม่มีเรือนแก้ว ตัวบานเขียนลายน้ำทองเป็นรูปต้นไม้และสัตว์ในป่าหิมพานต์

พระที่นั่งสององค์นี้เป็นที่ประทับฝ่ายใน เดิมไม่มีชื่อ คงเรียกกันว่าพระปรัศว์ซ้าย พระปรัศว์ขวา ต่อมาเมื่อ ๒๔ ตุลาคม ๒๔๖๗ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขนานนามพระปรัศว์ขวาเป็น “พระที่นั่งเทพสถานพิลาส” และพระปรัศว์ซ้ายเป็น “พระที่นั่งเทพอาสน์พิไล”

๖. หอพระสุราลัยพิมาน

หอนี้ สร้างไว้ทางด้านตะวันออกของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็นหอเล็ก ๆ ชั้นเดียว ยกพื้นสูง ๓.๐๐ เมตร กว้าง ๖.๐๐ เมตร ยาว ๑๑.๐๐ เมตร สร้างทอดจากทิศเหนือไปได้ มีมุขกระสันต่อเนื่องระหว่างองค์พระที่นั่งกับหอ

หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และเครื่องตกแต่งชายคาตามศิลปะของการก่อสร้างแบบไทยโดยพร้อมสรรพ หน้าบันจำหลักลายกระหนกทางสิงห์ ก้านแย่งลงรักปิดทอง พื้นประดับกระเจดีย์

พระทวารพระบัญชา มีเรือนแก้วเป็นลายดอกเบญจมาศ หน้าบานเขียนลายทองเป็นภาพเขาไกรลาสบนพื้นสีแดง

ผนังภายในเขียนลายเครือใบเทศ เชิงผนังเขียนลายกรวยเชิง

หอยพระสุราลย์พิมานซึ่งในกาลก่อนเรียกว่า “หอยพระเจ้าน้” เป็นที่ประดิษฐานปูชนียวัตถุ เช่น พระบรมสารีริกธาตุ พระมหามณเฑียรต้นปฏิมากรแก้วมรกตองค์น้อย พระชัยเนาวโลหะ พระชัยวัฒน์ประจำรัชกาล พระพุทธรูปปฏิมากรห้ามสมุทร ซึ่งเป็นพระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑, ๒, ๓ และ ๔ และพระพุทธรูปสำคัญอื่น ๆ

ครั้งเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระพุทธรูปขจรรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัย (พระพุทธรูปแก้วผลึกเพชรน้ำค้าง) จากนครจำปาศักดิ์เข้ายังพระมหานคร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๕ นั้น ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญไปประดิษฐานไว้ในหอยพระสุราลย์พิมานนี้ และเสด็จฯ ไปทรงสักการบูชาวันละสองเวลา เข้าเย็นมิได้ขาด*

๗. หอยพระธาตุมณฑิเยียร

หอนี้ สร้างไว้ทางคันทะวันตกของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ มีทรวดทรง มีขนาดมีเครื่องประกอบและเครื่องตกแต่งหลังคาชายคาเช่นเดียวกับหอยพระสุราลย์พิมานทุกประการ หน้าบันจำหลักลายดอกเบญจมาศใบเทศ พื้นประดับกระเจดีย์

ผ้าเพดานทั้งภายในและภายนอกเขียนทองเป็นลายดอกพุทศานดอกกลอยและลายหงส์ พระทวารพระบัญชาประกอบด้วยเรือนแก้วลายดอกเบญจมาศ หน้าบันเขียนลายทองเป็นภาพในแค้นหิมพานต์บนพื้นแดง หลังบานและบานแผละเขียนลายทอง เป็นภาพการพระราชพิธีต่าง ๆ ทั้ง ๑๒ เดือน เรียงลำดับเดือนละ ๑ ช่องพระบัญชา

ผนังภายในหอนี้เขียนภาพสีน้ำเป็นภาพลวดลายเครื่องมงคลและเครื่องบูชาตามแบบจีน

หอยพระธาตุมณฑิเยียรนี้ เป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมราชบุพการี คือ พระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนก พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑, ๒, ๓ พระบรมอัฐิกรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี กรมสมเด็จพระศรีสุริเยน-

* พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ฉบับสยามบรรณาการจัดพิมพ์ หน้า ๒๓๑ และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับคุรุสภา หน้า ๑๖

ทราบมาด้วย กรมสมเด็จเจ้าพระศรีสุลาดลีย์ และพระอัฐิสมเด็จเจ้าพระราชาธิบดีในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน

สีหบัญชร

ระหว่างหอพระธาตุมณเฑียรกับองค์พระที่นั่งไพศาลทักษิณ มีมุขกระสันต่อเนื่องระหว่างองค์พระที่นั่งและหอ เช่นเดียวกับทางหอพระสุราลัยพิมาน

ผนังภายในมุขกระสัน หรือที่เรียกว่าพระเฉลียงหน้าหอชั้น ตอนบนเขียนเป็นภาพลวดลายเครื่องมรดกแบบจีน เชิงผนังตอนล่างเป็นภาพขบวนเรือพายในท้องน้ำ และภาพโรงช่างคันม้าตัน ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นภาพฝีพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ผนังค้ำเหนือเจาะเป็นช่องพระบัญชรเปิดออกสู่ลานข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ฝ่ายตะวันตก พระบัญชรนี้เรียกกันว่า “สีหบัญชร” เป็นที่ที่สมเด็จพระมหาภคินีศรีราชเจ้าเสด็จ ฯ ออกให้เฝ้า ฯ แทนการเสด็จ ฯ ออกในท้องพระโรง ส่วนมากเป็นการเสด็จ ฯ ออกให้เฝ้าเป็นการฉุกเฉินในเวลาวิกาล

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังประทับอยู่ ณ พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรนี้ เคยเสด็จ ฯ ออกขุนนาง ณ สีหบัญชรนี้ แทนการเสด็จ ฯ ออก ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยบ้างเป็นบางครั้งบางคราว และเมื่อคราวคณะราชทูตไทย อันมีพระยามนตรีสุวิงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) ราชทูต เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี (เพ็ญ เพ็ญกุล) อุปทูต จมื่นมณเฑียรพิทักษ์ (ต้วง) ทรีทูต หม่อมราโชทัย (ม.ร.ว. กระจ่าง อิศรางกูร) ล่าม ซึ่งได้อัญเชิญพระราชสาสน์และเครื่องราชบรรณาการไปถวายสมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรีย แห่งกรุงบริเตนใหญ่ เป็นการเจริญทางพระราชไมตรี ได้เดินทางกลับเข้ามาถึงกรุงเทพพระมหานคร เมื่อวันเสาร์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๒๐* นั้น บังเอิญมาถึงในเวลากลางคืน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เข้าเฝ้า ฯ เป็นการภายใน ณ สีหบัญชรนี้ในราตรีนั้น และในวันรุ่งขึ้นจึงเข้าเฝ้า ฯ เป็นทางการ ณ ท้องพระโรงพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย**

* พ.ศ. ๒๔๐๑

จากจดหมายเหตุของหม่อมราโชทัย

นามพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร

พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรนี้ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มิได้มีนามเรียกแยกเป็นองค์ ๆ หากแต่เรียกรวมกันทั้งหมดว่า “พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน” พึ่งมีพระบรมราชโองการให้แยกเรียกเป็นองค์ ๆ อย่างเช่นที่เรียกกันทุกวันนี้ในรัชกาลที่ ๓ แต่ก่อนถ้าจะมีการแยกเรียกเป็นองค์ ก็เรียกกันตามความหมายพอเป็นที่เข้าใจ ไม่ได้มีนามบัญญัติไว้ เช่นเรียกพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ว่า “ท้องพระโรง” หรือ “พระที่นั่งบุษบกมาลา” เรียกพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ว่า “หลังสิบเอ็ดห้อง” หรือ “พระที่นั่งหน้าพระโรงใน” และเรียกพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ว่า “พระวิมาน” หรือ “พระมหามณเฑียร”*

ส่วน “พระที่นั่งเทพสถานพิลาส” และ “พระที่นั่งเทพอาสน์พิไล” นั้นยังไม่มีนามเรียกกันแต่ว่า พระปรีศรัวชา พระปรีศรัวชัย เรื่อยมาจนถึงรัชกาลที่ ๖ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงวังประกาศพระบรมราชโองการขนานนามเป็นพระที่นั่งเมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม ๒๔๖๗**

ตำนานการสร้างพระมหามณเฑียร

พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรทั้งหมดคงที่ได้กล่าวมาแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ ในชั้นแรกได้สร้างขึ้นด้วยเครื่องไม้พอเป็นที่ประกอบการพระราชพิธีปราบดาภิเษก โดยสังเขป และพอเป็นที่ประทับชั่วคราว แล้วมาสร้างเป็นพระที่นั่งก่ออิฐถือปูนภายหลัง แต่ทั้งนี้จะเป็นเมื่อใด หาได้มีเอกสารหลักฐานยืนยันให้แน่ชัดไม่ ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา (เขียนขึ้นในรัชกาลที่ ๓) มีข้อความว่า “ในปีเถาะนั้น สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์ ดำรัสให้จัดการก่อกำแพงพระราชวังหลวง ผนังแล้วให้ภูษาพระราชมนเฑียรทั้งข้างหน้าข้างในสำเร็จบริบูรณ์” ซึ่งก็ไม่อาจที่จะวินิจฉัยได้ว่า พระราชมนเฑียรทั้งข้างหน้าข้างในที่สร้างสำเร็จในปีนั้น เป็นพระราช-

* พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ พระนิพนธ์สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี กรมพระยาเดโชธาดาเจ้ากรมการช่าง , ฉบับสยามบรรณาการ จัดพิมพ์ หน้า ๕๕-๕๖

** ราชกิจจานุเบกษาเล่ม ๔๑ หน้า ๑๘๖

มณฑลเชียรไม้หรือก้ออิฐถือปูนแล้วอย่างใด แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา
 คำรณราชานุภาพ ได้ทรงสันนิษฐานเรื่องการสร้างพระมหามณฑลเชียรไว้ในหนังสือ
 พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ว่า “การสร้างพระนครใหม่ ครั้นนั้นเป็นการรีบเร่ง แม้กำแพง
 พระราชวังก็ใช้แต่brickเสาระเนียด พระราชมณฑลเชียรที่เสด็จมาประทับแต่แรกคงจะทำขึ้นชั่วคราว เห็นจะ
 สร้างราวตรงหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานทุกวันนี้ ความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จมาเฉลิมพระราชมณฑลเชียรในพระราชวังที่สร้างใหม่ ได้ทำ
 พิธีปราบดาภิเษกแต่โดยสังเขป ๑๒ ครั้นสร้างพระนครและพระมหาปราสาท (พระที่นั่งอมรินทราภิเษก
 มหาปราสาท) สำเร็จแล้ว จึงทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเต็มตามตำราโบราณราชประเพณีอีกครั้งหนึ่ง
 เมื่อมีมะเสง สัปตศก จุลศักราช ๑๑๔๗ (พ.ศ. ๒๓๒๔) เมื่อทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกคราวที่
 กล่าวนี้ เสด็จไปเฉลิมพระราชมณฑลเชียรประทับอยู่ในหมู่พระที่นั่งอมรินทราภิเษก แล้วจึงรื้อพระมหา
 มณฑลเชียรที่ทำขึ้นชั่วคราว สร้างพระมหามณฑลเชียรใหม่หมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานจนทุกวันนี้”*

ถ้าการได้เป็นไปตามที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา คำรณราชานุภาพทรงสันนิษฐานไว้
 ก็ควรจะอนุมานได้ว่า พระมหามณฑลเชียรหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานนี้ ได้สร้างขึ้นเป็น
 พระราชมณฑลเชียรถาวรเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๔ และคงจะแล้วเสร็จก่อนเดือน ๖ ปีพุทธศักราช
 ๒๓๓๑ เพราะมีความปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ว่า
 ในเดือน ๖ พุทธศักราช ๒๓๓๑ นั้น โปรดเกล้าฯ ให้มีการประชุมชำระพระไตรปิฎก
 ณ พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท ซึ่งย่อมเป็นการแสดงชัดว่า ขณะนั้นได้เสด็จ
 พระราชดำเนินมาประทับ ณ พระที่นั่งในหมู่พระมหามณฑลเชียรแล้ว

แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงสันนิษฐาน
 ว่า คงจะได้เปลี่ยนเป็นพระที่นั่งก้ออิฐในรัชกาลที่ ๓ พร้อม ๆ กับการทำฐานหินพระที่นั่ง
 บุษบกมาลา ข้อสันนิษฐานของพระองค์ท่านมีดังนี้ “เวลาทำฐานหินนูนยก คงเป็นเวลาเดียวกัน
 กับก้อแก่หมู่พระที่นั่งจักรพรรดิเป็นตึก พระที่นั่งทั้งหมื่นนี้เดิมเป็นไม้ ปรากฏว่าของกรฟัด** น้อยอย่างหนึ่ง

* คัดจากพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ฉบับสยามบรรณาการจัดพิมพ์ หน้า ๘๘-๘๐

** กรฟัด หมายถึง นายจอห์น ครอว์ฟอร์ด ซึ่งมาร์ควิสเทสตีวส์ ผู้สำเร็จราชการหัวเมืองอินเดียของอังกฤษ
 ส่งเข้ามาเป็นทูตเจริญทางพระราชไมตรี ครั้งรัชกาลที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๕ ครอว์ฟอร์ดได้เขียนจดหมายเหตุพระพัฒนา
 ลักษณะท้องพระโรงไว้ด้ถ้วน เช่นว่า เสาท้องพระโรงเป็นเสาไม้ เป็นต้น

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา หอสมุดแห่งชาติ

๒๕

กับทั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ตรัสว่า กรมสมเด็จพระสุทธารถนั้นเล่าถวายว่า เมื่อทรงพระเยาว์ได้ทรงปั่นบัวกำแพงแก้วที่ท้องพระโรงหน้า เพื่อทอดพระเนตรออกไปข้างนอก แล้วตรัสอธิบายว่า แต่ก่อนท้องพระโรงหน้าไม่มีผนัง เป็นเสาไม้โปร่ง มีแต่กำแพงแก้วกันอยู่ในระหว่างเสา พิจารณาให้เห็นจริง ที่พระที่นั่งเหล่านั้นทั้งหมด มีเสาทำออรูสเหลี่ยมโตๆ กับทั้งที่เรียกว่าช่องกบ อันเป็นแบบสมัยรัชกาลที่ ๓ ไปทั้งนั้น”*

ถ้าได้มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงหมู่พระมหามณเฑียรจากเครื่องไม้เป็นก่ออิฐในรัชกาลที่ ๓ ดังที่สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงสันนิษฐาน ก็คงจะพออนุมานได้ว่า ได้เปลี่ยนแปลงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ ด้วยปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ว่า ในปีนั้นการซ่อมพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท และพระที่นั่งพิมานรัตยาแล้วเสร็จ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สวตมนต์สมโภช ๓ วัน แล้วเสด็จฯ ไปประทับ ณ พระที่นั่งในหมู่พระมหাপราสาท โปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรใหม่ การบูรณะครั้งนั้นใช้เวลาถึง ๑ ปี เมื่อการบูรณะสำเร็จลงแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชพิธีสมโภช มีการสวตมนต์ ๓ วัน และมีการพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรด้วย การบูรณะครั้งนั้นจึงเป็นการบูรณะครั้งใหญ่มาก ถ้าจะมีการเปลี่ยนแปลงเป็นก่ออิฐ ก็ผู้มีเค้าว่าน่าจะเป็นไปได้ แต่ก็เป็นที่น่าแปลกใจอย่างยิ่งที่ไม่ปรากฏความในพระราชพงศาวดารเลยว่า ได้มีการเปลี่ยนเป็นก่ออิฐในคราวนี้ คงกล่าวไว้แต่เพียงว่า “แล้วรับสั่งให้เจ้าพนักงานรื้อเครื่องบนพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย เสาเดิมเป็นเสากลม มีทอกท้อง โปรดให้ก่อเป็นเสาเหลี่ยมให้ใหญ่ เว้นเสี้ยวท้อง ๑ มีสะพานเป็นข้อค้ำชกถึงกัน พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งไพศาลทักษิณนั้น ก็เปลี่ยนเครื่องบนใหม่”** การเปลี่ยนเสาไม้เป็นเสาปูนซึ่งเป็นงานเล็กกว่าการเปลี่ยนองค์พระที่นั่งเครื่องไม้เป็นก่ออิฐก็ยังไม่บอกไว้ อนึ่ง ถ้าจะสังเกตพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ โดยตลอด จะเห็นว่า แม้การสร้างตำหนักตึกกรมสมเด็จฯ พระศรีสุลาลัย ตำหนักตึกพระเจ้าลูกเธอ ทึกแถวเจ้าจอมอยู่งานพนักงาน ก็มีความปรากฏในพงศาวดารรัชกาลนี้ และแม้การบูรณะหอกลองก็ยังเขียนไว้โดยละเอียดว่า “หอกลองนี้เดิมก็เป็นเครื่องไม้ยอดมณฑป โปรดให้ทำเป็นเครื่องก่อชั้นล่าง แต่ชั้นกลางชั้นบนนั้นเป็นฝาขัดตะ

* คัดจาก “สาส์นสมเด็จ” ฉบับกรุงสภากิจพิมพ์ เล่ม ๑๖ หน้า ๘๓

** พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ฉบับกรุงสภากิจพิมพ์) เล่ม ๑ หน้า ๑๑๑-๑๑๒

ถ้อย”^{*} ฉะนั้น ถ้าหากมีการเปลี่ยนแปลงพระมหามณเฑียรทั้งหมดจากเครื่องไม้เป็นก่ออิฐ
ในรัชกาลที่ ๓ นี้แล้ว โฉนจึงมิได้มีข้อความปรากฏในพระราชพงศาวดารเลย ทั้ง ๆ ที่มี
เรื่องการก่อสร้างเปลี่ยนแปลงที่สำคัญน้อยกว่าอยู่โดยละเอียด

ลักษณะของพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรในรัชกาลที่ ๑

ในตำนานเรื่องวัดกุสุมาณ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา
ซึ่งราชบัณฑิตยสภาเป็นผู้รวบรวม ได้เขียนอธิบายเกี่ยวกับวัดกุสุมาณโดยทั่วไปที่สร้างขึ้น
ในรัชกาลที่ ๑ ไว้ว่า

“พระราชวังเมื่อแรกสร้างในรัชกาลที่ ๑ นั้น นอกจากบ่อมปราการ (กับพระอุโบสถวัดพระศรี
รัตนศาสดาราม) สร้างด้วยเครื่องไม้ทั้งสิ้น ต่อมาทางวังหน้า กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรง
สร้างพระราชมณเฑียร กับทั้งตำหนักในวัง เปลี่ยนเป็นตึกหมดแต่ในรัชกาลที่ ๑ แต่ทางฝ่ายวังหลวง
นั้น ได้สร้างเปลี่ยนเป็นตึกแต่พระมหาปราสาทและพระมหามณเฑียร (กับ วัดพระศรี-
รัตนศาสดาราม) นอกจากนั้น เป็นต้นว่าตำหนักใหญ่อยู่ข้างในพระราชวัง และสถานที่สำหรับ
ราชการต่าง ๆ ในบริเวณพระราชวังยังมีได้เปลี่ยนแปลง”^{**} ฉะนั้น เมื่อได้นำข้อความที่ปรากฏ
ในพระราชพงศาวดาร ตลอดจนหลักฐานต่าง ๆ ที่แสดงว่าในรัชกาลต่อ ๆ มาได้มีการแก้ไข
และบูรณะซ่อมแซมพระมหาปราสาทราชมณเฑียรสถานอย่างไบบ้าง มาพิจารณาประกอบ
ก็พอจะอนุมานได้ว่า พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรนี้ ได้สร้างเป็นพระที่นั่งก่ออิฐถาวรมา
ตั้งแต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่หลังคามุงด้วยกระเบื้องดินเผา
ทุกองค์ ท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เป็นท้องพระโรงโถงเสาไม้ และไม่มี
ฝาผนัง มีแต่กำแพงแก้วอยู่ระหว่างเสา^{***} ส่วนองค์พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยนั้น ใน
หนังสือบางเล่มก็กล่าวว่า เป็นท้องพระโรงโถงไม่มีผนัง แต่ในหนังสือ “ตำนานเรื่องวัดกุสุมาณ
ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา” มีข้อความระบุชัดว่า ก่อนการสถาปนาใน
รัชกาลที่ ๓ นั้น พระที่นั่งองค์นี้มีฝายอยู่แล้ว แต่เสาในองค์พระที่นั่งยังเป็นเสาไม้ พระบัญชา

* พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑ หน้า ๑๓

** ตำนานเรื่องวัดกุสุมาณ ๑ ฉบับราชบัณฑิตยสภา

*** กรมสมเด็จพระสุรรัตนราชประมุข เจ้าถวาทพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คูในศาสนสมเด็จ
เล่ม ๑๖ หน้า ๘๓ บรรทัดที่ ๑๒

ข้างนอกก็ยังไม่มีซุ้ม* ท้องพระโรงกันเหนือ มุขด้านตะวันออกและด้านตะวันตก เท่าที่
เห็นอยู่ทุกวันนี้ก็ยังไม่ได้สร้างขึ้น

ประวัติการบูรณะซ่อมแซมและการสร้างเสริม

คงได้กล่าวแล้วแต่ต้นว่า พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรนั้น ได้สร้างขึ้นในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ พระมหาปราสาทพระราชมนเฑียรสถานทั้งปวงยังอยู่ใน
สภาพดีเพราะยังใหม่ ก็ไม่จำเป็นต้องบูรณะปฏิสังขรณ์ที่ใด ครั้นกาลล่วงเลยมาถึงรัชกาล
ที่ ๓ เป็นเวลาที่ได้สร้างกรุงรัตนโกสินทร์มาแล้วถึง ๔๔ ปี พระมหาปราสาทราชมนเฑียร-
สถานที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๑ ก็ชำรุดทรุดโทรมลง เพราะความหมกมลายของวัตถุก่อสร้าง
บางประเภท จึงต้องมีการบูรณะและเสริมสร้างสิ่งที่ยังขาดอยู่แต่ในรัชกาลนี้เป็นต้นมา และ
ในรัชกาลต่อ ๆ มา ก็ได้มีการบูรณะและเสริมสร้างมากบ้างน้อยบ้างตามความจำเป็น คงจะ
ได้นำมากล่าวไว้โดยลำดับในเบื้องต้น แต่รายละเอียดในการบูรณะและสร้างเสริมตลอดจน
ค่าใช้จ่ายในการนี้ มีเอกสารหลักฐานอยู่ทางสำนักพระราชวังบ้าง ก็เฉพาะที่ได้ทำการซ่อม
หลังปีพุทธศักราช ๒๔๕๖ เป็นต้นมา ก่อนหน้านั้นได้หลักฐานเพียงเท่าที่มีอยู่ในพระราช-
พงศาวดาร จดหมายเหตุ และตำนานวัตถุสถานต่าง ๆ ซึ่งส่วนมากก็มีเฉพาะการบูรณะซ่อม
สร้างครั้งสำคัญ ๆ และกล่าวไว้เพียงย่อ ๆ พอเป็นสังเขป มิได้มีรายละเอียด และมีได้มี
รายการค่าใช้จ่ายในการซ่อมด้วย ในบางสมัยแม้แต่เดือนหรือปีที่ทำการซ่อมก็มีได้มีปรากฏ
ฉะนั้น ประวัติการบูรณะและสร้างเสริมในสมัยที่กล่าวนั้น จึงต้องนำมาเขียนไว้โดยสังเขป
เพียงเท่าที่ประมวลมาได้จากหนังสือที่ค้นพบ

การบูรณะสร้างเสริม ในรัชกาลที่ ๓ (พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๙๔)

ในรัชกาลนี้ ได้มีการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรนี้เมื่อเดือน
เมษายน พุทธศักราช ๒๓๗๓ เป็นการซ่อมใหญ่ มีการตัดแปลงแก้ไขตกแต่งและเสริมสร้าง
ส่วนต่าง ๆ ดังมีรายการโดยสังเขปต่อไปนี้

การบูรณะ - เปลี่ยนเครื่องบนพระที่นั่งทุกองค์ในหมู่พระมหามณเฑียรใหม่ทั้งหมู่ กระเบื้อง
มุงหลังคาองใช้กระเบื้องดินเผาเช่นของเดิม และทำการซ่อมแซมสิ่งชำรุดโดยทั่วไป รวมทั้ง
การเขียนลายฝาผนังในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยใหม่ เช่นเดียวกับลายที่เขียนอยู่เดิม

* ตำนานเรื่องวัตถุสถาน ฯ ฉบับราชบัณฑิตยสภารวบรวม

การคัดแปลงแก้ไขและตกแต่ง - เปลี่ยนเสนาในพระที่นั่งอมรินทร์ ฯ ซึ่งแต่เดิมเป็นเสนาไม้กลม เป็นเสนาเหลี่ยมก่ออิฐถือปูน และเขียนลายให้เข้ากับผนัง การเปลี่ยนเสนาให้ใช้วิธีก่ออิฐหุ้มเสนาไม้ของเดิม แต่ทำซอกคัดลอกจำนวนเสนาซึ่งแต่เดิมมีทุกห้อง ให้เหลือ ๒ ห้อง ต่อ ๑ เสนา

- เสริมฐานหน้าพระที่นั่งบุษบกมาลาให้สูงขึ้น
- ผนังพระที่นั่งไพศาลทักษิณแต่เดิมไม่มีภาพเขียน ได้ทรงพระราชดำริให้เขียนขึ้นใหม่ เป็นภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
- ทำซุ้มพระบฏชราภายนอกพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานและพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็นซุ้มบันแถลง ส่วนที่พระที่นั่งอมรินทร์ ฯ ยังไม่ได้ทำ
- คัดแปลงห้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ซึ่งเป็นพระที่นั่งโถงไม่มีฝา ให้เป็นห้องพระโรงมีฝาผนังก่ออิฐ พร้อมทั้งเขียนภาพทำนองเดียวกับผนังพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เสนาในห้องพระโรงซึ่งเป็นเสนาไม้กลม ก็ทำเป็นเสนาเหลี่ยมก่ออิฐเช่นเดียวกับเสนาในพระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัย

การบูรณะซ่อมแซมครั้งนี้ใช้เวลา ๑ ปี ในระหว่างการซ่อม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จ ฯ ไปประทับ ณ พระที่นั่งพิมานรัตยา ต่อเมื่อการซ่อมได้สำเร็จลงตามพระราชประสงค์แล้ว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีสมโภชและเฉลิมพระราชมนเทียรรวม ๓ วัน เริ่มแต่วันที่ ๒๐ เมษายน พุทธศักราช ๒๓๗๒ ในวันที่ ๒๒ เมษายน เป็นวันเสด็จ ฯ ขึ้นเฉลิมพระราชมนเทียร

การบูรณะสร้างเสริม ในรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑)

ในรัชกาลนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ทำการบูรณะแก้ไขคัดแปลง และสร้างเสริมพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรทั้งภายนอกภายในดังนี้ :-

- ภายในพระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัย โปรดเกล้า ฯ ให้เขียนลายผนังใหม่เป็นลายดอกไม้ก้านแย่ง (ในการซ่อมผนังครั้งต่อ ๆ มาทุกยุคทุกสมัย แม้จะได้เจาะปูนถือผิวผนังใหม่ แต่ก็คงคัดลอกลายเดิมมาเขียนใหม่ ไม่เคยได้เปลี่ยนอีกเลย)

- พระทวาร พระบัญชาพระที่นั่งอมรินทร์ ฯ แต่เดิมเป็นผนังเปล่าโปรดเกล้า ฯ ให้จัดทำซุ้มจรนำขึ้นทั้งสี่*

- สร้างท้องพระโรงหน้าพระที่นั่งอมรินทร์ ฯ โดยสร้างเป็นพระที่นั่งขวางขนาดกว้าง ๘ เมตร ยาว ๑๒ เมตร ต่อเนื่องจากองค์พระที่นั่งอมรินทร์ ฯ ทางด้านหน้า ด้านเหนือของพระที่นั่งขวางที่สร้างเป็นท้องพระโรงนี้ เป็นผนัง มีพระทวารทางเข้าออก ๒ พระทวาร ส่วนด้านตะวันออกและตะวันตกเปิดโล่งไม่มีผนัง แต่ได้สร้างกำแพงแก้วสกัดไว้เสมอแนวผนังพระที่นั่งอมรินทร์ ฯ ทั้งสองด้าน กลางแนวกำแพงแต่ละด้านสร้างประตูพรหมพักตร์ไว้เป็นทางเข้าออกด้านละ ๑ ประตู

- รื้อกำแพงแก้วด้านหน้าพระที่นั่งอมรินทร์ ฯ ซึ่งมีอยู่เดิมออกแล้วสร้างใหม่ โดยขยายแนวออกไปทางทิศเหนือ ห่างจากแนวเดิม ๔.๖๐ เมตร เพื่อให้เข้ารูปกับพระที่นั่งขวางที่สร้างขึ้นใหม่ (กำแพงแก้วด้านนี้ แต่เดิมสร้างเป็นแนวตรงจากมุมพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ไปจดมุมหอศาสตราคมด้านเหนือ)

- คัดแปลงแก้ไขประตูกำแพงแก้วพระที่นั่งอมรินทร์ ฯ ทั้งด้านเหนือและด้านตะวันออก ซึ่งเดิมเป็นประตูหุ้มชานให้เป็นประตูซุ้มยอดประดับกระเบื้องเคลือบสี ประตูด้านตะวันตกสร้างเป็นประตูมียอดเดียว พระราชทานนามว่า “พระทวารเทเวศร์รักษา” ส่วนประตูด้านเหนือซึ่งเป็นประตูด้านหน้าพระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัย สร้างตรงแนวกำแพงที่สร้างใหม่เป็นประตูสามยอด พระราชทานนามว่า “พระทวารเทวาภิบาล”

- กำแพงแก้วรอบพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานนั้น บานประตูเดิมจะเป็นอย่างไรไม่ปรากฏ แต่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ทำตัวบานใหม่เป็นบานไม้จำหลักเป็นรูปทหารถืออาวุธปืนทันสมัยที่ได้จากต่างประเทศในยุคนั้น

การบูรณะซ่อมแซม ในรัชกาลที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๕๓)

ในรัชกาลนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีการเปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระที่นั่งอมรินทร์วินิจฉัย หอพระสุราลัย

* พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับคุรุสภาจัดพิมพ์ หน้า ๑๓๐

พิมานและหอพระธาตุมณเฑียรใหม่ โดยใช้กระเบื้องเคลือบสีม่วงแทนกระเบื้องดินเผา ส่วน
 ท้องพระโรงหลัง พระที่นั่งเทพสถานพิลาศ พระที่นั่งเทพอาสนพิไลย คงมุงกระเบื้อง
 ดินเผาอยู่เช่นเดิมไม่เปลี่ยนแปลงแม้จนกระทั่งบัดนี้ นอกจากการเปลี่ยนกระเบื้องหลังคาแล้ว
 จะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งองค์ใดอย่างไรบ้าง ยัง
 ไม่พบเอกสารหลักฐาน แต่ก็เชื่อว่าในระหว่างเวลา ๔๒ ปีที่ทรงราชย์อยู่นั้น คงจะได้
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรนี้หลายครั้ง

การบูรณะและสร้างเสริม ในรัชกาลที่ ๖ (พ.ศ. ๒๔๕๓ - ๒๔๖๘)

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๕๖ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างมุขต่อจากองค์
 พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ทั้งด้านตะวันออกและด้านตะวันตก เป็นมุขที่มีขนาดกว้าง ๖ เมตร
 ยาว ๙ เมตร หลังคาเป็นหลังคาหน้าจั่ว ช้อน ๒ ชั้น สร้างต่อเนื่องประสานกับหลังคา
 พระที่นั่งไพศาลทักษิณ มีช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และเครื่องตกแต่งชายคาครบถ้วน
 เป็นแบบเดียวกับเครื่องตกแต่งหลังคาพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย หน้าบันจำหลักเป็นลาย
 เทพนม ประกอบลายกระหนกก้านขดหัวนาค ลงรักปิดทอง พื้นหน้าบันตอนที่ไม่ได้จำหลัก
 ปิดกระจกสีน้ำเงิน พระทวาร พระบัญชาฯ ทั้งตัวบานและซุ้มเรือนแก้ว จำลองแบบเหมือน
 พระทวารพระบัญชาฯ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ผนังทางค้ำที่ต่อเนื่องกับพระที่นั่ง
 อมรินทร์ฯ เปิดเป็นช่องคูหาโล่ง ส่วนผนังภายในค้ำอื่นเขียนลายเหมือนลายผนังพระที่นั่ง
 อมรินทร์ฯ มุขที่ต่อใหม่นี้ ทางด้านตะวันออกจัดเป็นห้องในพระฉากสำหรับองค์พระมหา
 กษัตริย์ ส่วนมุขทางด้านตะวันตก จัดเป็นที่ประทับสำหรับพระราชวงศ์ที่มาเฝ้าทูลละออง
 ธุลีพระบาทในงานพระราชพิธี

นอกจากการสร้างเสริมดังกล่าว ได้มีการบูรณะซ่อมแซมส่วนชำรุดทรุดโทรมอื่น ๆ
 อีกหลายครั้ง

รายการบูรณะและสร้างเสริมตลอดรัชกาลนี้ เท่าที่มีหลักฐานปรากฏอยู่ทางสำนัก
 พระราชวังมีดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<p style="text-align: center;"><u>พ.ศ. ๒๔๕๖</u></p> <p>๑. <u>พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน</u> - เปลี่ยนศิลาปูท้องพระลานรอบพระที่นั่งโดยใช้กระเบื้องจีนปูแทน</p>	
<p style="text-align: center;"><u>พ.ศ. ๒๔๕๗</u></p> <p>๒. <u>พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย</u> - สร้างพระปรัศว์ทั้งทางด้านตะวันออกและด้านตะวันตก</p>	
<p>๓. <u>พระที่นั่งไพศาลทักษิณ</u> - ซ่อมหลังคาที่ชำรุด เป็นบางแห่ง</p>	
<p style="text-align: center;"><u>พ.ศ. ๒๔๕๘</u></p> <p>๔. <u>พระที่นั่งไพศาลทักษิณ และพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย</u> - ซ่อมบัวปูนซุ้มพระทวาร และซุ้มพระบัญชาที่ชำรุด</p>	
<p style="text-align: center;"><u>พ.ศ. ๒๔๖๕</u></p> <p>๕. <u>พระที่นั่งไพศาลทักษิณ</u> - ซ่อมหลังคากะเบื้องที่รั่ว เป็นบางแห่ง</p>	
<p style="text-align: center;"><u>พ.ศ. ๒๔๖๖</u></p> <p>๖. <u>พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน</u> - ซ่อมหลังคาที่รั่ว เป็นบางแห่ง</p>	

การบูรณะซ่อมแซมในรัชกาลที่ ๗ (พ.ศ. ๒๔๖๘-๒๔๗๗)

ในรัชกาลนี้ ได้มีการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งในหมู่พระมหामณเฑียรหลายครั้ง แต่โดยมากเป็นการซ่อมส่วนชำรุดเฉพาะแห่งเล็กน้อย ดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<p style="text-align: center;"><u>พ.ศ. ๒๔๗๐</u></p> <p>๑. <u>พระที่นั่งเทพสถานพิลาส และพระที่นั่งเทพอาสน์พิไล</u> - ซ่อมหลังคาที่รั่ว เป็นบางแห่ง</p>	

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<u>พ.ศ. ๒๔๗๑</u>	
<p>๒. <u>พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย และบริเวณ</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมหลังคาที่ชำรุด เป็นบางแห่ง - ซ่อมไม้เชิงกลอน ไม้สะพานหนู กรอบแฉ่นเพดาน - เปลี่ยนรางน้ำ - ถูปูนผนัง - ทาสีเพดานและบีดทองกำแพงดวงดาวที่ประดับเพดาน - ซ่อมซุ้มประตูพรหมพักตร์ และเปลี่ยนฟุ่มข้าวบิณฑ์ยอดซุ้ม - ซ่อมพระทวารเทวภิบาล - ถูปูนกำแพงแก้ว 	
<p>๓. <u>พระที่นั่งไพศาลทักษิณ</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - เปลี่ยนไม้กลอน ไม้ระแนง และซ่อมกระเบื้องที่ชำรุด - ถูปูนเชิงชาย 	
<p>๔. <u>หอพระสุราลัยพิมาน</u> <u>หอพระธาตุมณเฑียร</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมหลังคาที่รั่ว เป็นบางแห่ง 	
<u>พ.ศ. ๒๔๗๒</u>	
<p>๕. <u>พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมซ้อฟ้า และกระเบื้องหลังคาที่ชำรุด เป็นบางแห่ง 	
<u>พ.ศ. ๒๔๗๖</u>	
<p>๖. <u>พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมเสาปูนที่เฉลียงด้านตะวันออก 	

การบูรณะซ่อมแซม ในรัชกาลที่ ๘ (พ.ศ. ๒๔๗๗ - ๒๔๘๙)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล เสด็จขึ้นทรงราชย์เมื่อยังทรงพระเยาว์ และส่วนใหญ่ได้เสด็จฯ ไปทรงศึกษาอยู่ ณ ต่างประเทศ และประจวบกับเป็นระยะเวลาที่ได้เกิดสงครามโลกและสงครามเอเชียบูรพาเป็นเวลานานปี สำนักพระราชวังจึงได้รับการจัดสรรงบประมาณสำหรับการบูรณะซ่อมสร้างน้อย ฉะนั้น การซ่อมสร้างในระยะเวลาที่กล่าวนี้จึงมีอยู่เพียงเล็กน้อยดังมีรายการต่อไปนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<p style="text-align: center;"><u>พ.ศ. ๒๔๘๒</u></p> <p><u>พระที่นั่งไพศาลทักษิณ</u></p> <p>- เปลี่ยน ตง คาน ซึ่งเป็นไม้ และตอม่อ ซึ่งก่อไว้ด้วยอิฐแกนในเป็นไม้ ให้เป็นตอม่อ ตง คาน และพื้นคอนกรีตเสริมเหล็ก แล้วปูหินอ่อนทับตามเดิม</p>	

การบูรณะสร้างเสริมในรัชกาลปัจจุบัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบสันตติวงศ์ เป็นพระมหากษัตริย์ในมหากับริบรมราชวงศ์องค์ที่ ๙ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ นั้น เป็นกาลเวลาที่ได้สร้างพระมหานครมาเป็นเวลาดัง ๑๖๔ ปี พระมหาปราสาทราชมณฑลเศียรสถาน ที่สร้างแต่ในรัชกาลที่ ๑ ก็มีอายุถึง ๑๖๐ ปีเศษ ส่วนพระมหาปราสาทและพระราชมณฑลเศียรสถาน ที่ได้สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๕ ก็มีอายุถึง ๗๖ ปี โดยกาลอันนานเช่นนี้ก็เป็นที่สมควรอยู่เองที่วัตถุที่ใช้ในการก่อสร้างจะเสื่อมลงตามอายุขัย เป็นเหตุให้เกิดความชำรุดทรุดโทรม จำเป็นที่จะต้องได้รับการบูรณะซ่อมแซมเป็นการซ่อมใหญ่อยู่โดยทั่วไป ฉะนั้นศิลปกรรมอันประณีตเป็นสมบัติอันมีค่า ก็จะต้องสูญสลายไปในที่สุด

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระวิตกห่วงใยในสภาพของพระมหาปราสาทราชมนต์เขียรสถานที่ย่ำครุครุคโทรมนั้นเป็นอย่างมาก ได้พระราชทานกระแสพระราชดำริเกี่ยวกับการบูรณะซ่อมสร้างและบำรุงรักษาอยู่เสมอมา ทางรัฐบาลก็ได้แลเห็นความจำเป็นในอันที่จะต้องบูรณะปฏิสังขรณ์พระมหาปราสาทและพระราชมนต์เขียรสถานไว้เป็นสมบัติอันมีค่าคู่บ้านคู่เมืองสืบไป จึงได้จัดสรรงบประมาณการบูรณะซ่อมสร้างให้มากกว่าในกาลก่อน

สำหรับพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรนี้ จะต้องจัดเป็นพระราชพิธีมณฑล ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน มีความจำเป็นจะต้องบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นอันดับแรก ฉะนั้น ในปีพุทธศักราช ๒๔๙๑ สำนักพระราชวังจึงขออนุมัติดำเนินการซ่อมทำ และก็ได้รับอนุมัติงบประมาณให้ทำการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร ซึ่งในขณะนั้นอยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมมากแล้วนั้น ให้มีสภาพมั่นคงถาวรยิ่งขึ้นเป็นอันมาก การซ่อมครั้งที่กล่าวนี้จัดได้ว่าเป็นการซ่อมใหญ่ครั้งสำคัญที่สุดครั้งหนึ่ง เพราะนอกจากจะได้เปลี่ยนเครื่องบน เครื่องตกแต่งหลังคาชายคา ติอปูนผนังเขียนลายใหม่ เช่นเดียวกับที่ได้เคยมีการซ่อมใหญ่ในรัชกาลที่ ๓ แล้ว ยังได้ใช้วิชาทางสถาปัตยกรรมแผนใหม่ เข้าช่วยสร้างเสริมความถาวรมั่นคงให้แก่รากฐาน เสา และผนังอีกด้วย อาทิเช่น รากฐานเดิมเป็นอิฐก่อ ได้เปลี่ยนเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก เสาตอม่อเดิมก่ออิฐ รอด คาน ตง เดิมทำด้วยเครื่องไม้ ก็เปลี่ยนเป็นคอนกรีตเสริมเหล็กแทนทั้งหมด เสาก่ออิฐภายในองค์พระที่นั่ง ก็เจาะอิฐผูกเหล็กเทคอนกรีตเป็นแกนเสริมให้มั่นคงขึ้น ส่วนผนังที่หล่อคานคอนกรีตเสริมเหล็กทับหลังไว้ เพื่อให้เป็นกำลังรัดผนังและรองรับข้อรับเครื่องบนด้วย

การซ่อมพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรที่ได้กระทำมาแต่ต้นรัชกาลจนถึงปัจจุบัน มีรายการดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<p style="text-align: center;"><u>พ.ศ. ๒๔๘๕</u></p> <p>๑. <u>หอพระสุราลัยพิมาน</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - เปลี่ยนตัวไม้เครื่องบน และกระเบื้องที่ชำรุด - ปรับพื้นหินอ่อนที่ทรุดให้ได้ระดับ - ไล่กระเจ๊กเงาช่องพระบัญชา และซ่อมกรอบพระบัญชา 	
<p style="text-align: center;"><u>พ.ศ. ๒๔๘๑ - ๒๔๘๒</u></p> <p>๒. <u>พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมแนวประสานระหว่างหลังคาพระที่นั่ง กับหลังคาพระปรัศว์ให้หาอรั่ว - ขาแนวผ้าเพดาน และกรอบแว่น ทั้งภายในและภายนอก - ซ่อมกระจังบัวปูนซุ้มพระทวารและซุ้มพระบัญชา - กะทะปูนเสาและผนังของเก้าออกถือปูนใหม่ และเขียนลวดลายตามเดิม - ซ่อมครกและเดือยพระทวาร - ถัดปูนผนังด้านนอก ผนังมุขหน้า และกำแพงสกัดมุขหน้า แล้วทาสีน้ำปูนใหม่ - ซ่อมลายหน้าบัน กระจังฐานพระ และกรอบหน้าบันทั้ง ๕ หน้า - ซ่อมซ่อฟ้า ไบระกา หางหงส์ นาคพุด นาคสดิ่ง - ซ่อมปูนทับกระเบื้องหลังคาที่ชำรุดทุกแห่ง - ทำกลอนสาบยทองเหลืองสำหรับพระทวารและพระบัญชา 	<p>การ ซ่อมตาม ราย การ ๒ ถึง ๑๐ ๑. <u>กรมการควบคุมการซ่อม</u> ๑. นายประดิษฐ์ ขวพุกกะ ๒. นายชั้น ศรีอาคม ๓. นายพิมานบริรักษ์ ๔. นายจันทร มานิตยกุล ๕. นายเอียง กตัญญู ๖. นายสุรินทร์ ชูศรีเพริศ</p>
<p>๓. <u>พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - รื้อ ฟื้น รอด คง ชั่งทำด้วยเครื่องไม้ และต่อม่อก่ออิฐของเดิมออก ทำใหม่ โดยวิธีผูกเหล็กเทคอนกรีต แล้วจึงปูไม้และหินอ่อนทับตามสภาพเดิม - เสายในห้องโถงซึ่งเดิมเป็นเสาก่ออิฐ เจาะอิฐออกผูกโครงเหล็ก เทคอนกรีตเพื่อความมั่นคงแข็งแรงขององค์พระที่นั่ง รวม ๒ เสา - หล่อคานคอนกรีตเสริมเหล็กรับซื่อและไม้เครื่องบน - เปลี่ยนซ่อฟ้า ไบระกา หางหงส์ นาคบึก หน้าบัน และเชิงชายใหม่ทั้งหมด - มุงและซ่อมหลังคาที่ชำรุดและมุงด้วยกระเบื้องเคลือบสีเช่นของเดิม - เปลี่ยนแปลงรางและ ท่อน้ำฝนระหว่างชายคา ที่ต่อกันเพื่อให้หน้าฝนไหลสะดวก และซ่อมรางและท่อน้ำฝนริมชายคา - ซ่อมเพดานผ้าทั้งภายในและภายนอก และซ่อมดวงดาวฉลุลายที่ติดอยู่บนเพดานพร้อมทั้งปิดทองตามสภาพเดิม 	

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมไม้วงกรอบ ไม้ทับหลัง และธรณีพระทวารพระบัญชาทั้งหมด - ซ่อมสี่ ซ่อมลายฉลุ ซ่อมรักและซ่อมทองลายรดน้ำที่เสาไม้ - ซ่อมบัวปูนและกระຈັ້มพระทวารพระบัญชา - ซ่อมบานพระบัญชาให้เปิดปิดได้สะดวก และลงรักขัดพื้น เขียนลายรดน้ำใหม่ - ใ้ต้อักพระที่นั่งแต่เดิมเป็นพื้นดิน เปลี่ยนทำเป็นพื้นปูน 	
<p>๔. <u>พระที่นั่งไพศาลทักษิณ และห้องพระโรงหน้า</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - เปลี่ยนตัวไม้เครื่องบนที่ชำรุด - เปลี่ยนข้อฟ้า ไบระกา ทางหงส์ เจริงชาย และหน้าบันใหม่ - ซ่อมไชรา เพดานผ้า - กะเทาะปูนเสาแล้วถือปูนใหม่พ่นยากันชื้นด้วย - เขียนลาย และซ่อมภาพที่เสาและผนังให้เหมือนของเดิม - ซ่อมครกเดือยพระ และเขียนลายบานพระบัญชา - เปลี่ยนไม้วงกบ และธรณีพระทวาร - ซ่อมอัดฉันทร์หิน และปรับแผ่นหินรอบบริเวณใหม่ - ซ่อมขัณฑ์ และตุ๊กตา ที่ประตูกำแพงข้างพระที่นั่งทั้งสองด้านให้ดีตามสภาพเดิม 	
<p>๕. <u>ห้องพระโรงหลังพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งเทพสถานพิลาส และพระที่นั่งเทพอาสน์พิไลย</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมและเปลี่ยนกระเบื้อง เครื่องไม้โครงหลังคาที่ชำรุด - แก่รางและตะเข้ระหว่างแอ่งหลังคาไม่ให้ฝนรั่ว - ซ่อมข้อฟ้า ไบระกา ทางหงส์ นาคบั๊ก หน้าบัน ที่ชำรุดให้คงดีตามสภาพเดิม - ซ่อมเพดาน ผ้า ไชรา ที่ชำรุดขาดหาย - รื้อเสา คาน ตง ที่ชำรุด แล้วหล่อเสาและคานใหม่เป็นคอนกรีตเสริมเหล็กวางตงเพิ่มขึ้น และปรับพื้นให้มีสภาพแข็งแรง - ซ่อมวงกบและบานพระทวารพระบัญชา แล้วลงรักเขียนลายรดน้ำตามลักษณะเดิม 	
<p>๖. <u>หอพระธาตุมณเฑียร และหอพระสุราลัยพิมาน</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมและเปลี่ยนกระเบื้อง เครื่องไม้โครงหลังคาที่ชำรุด - ซ่อมข้อฟ้า ไบระกา ทางหงส์ เจริงชาย หน้าบัน คันทวย ให้ดีตามสภาพเดิม 	

ส่วนต่างๆ ในบริเวณพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ที่เสริมสร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๔

(ภาพบน) พระทวารเทวอภิบาล (พระทวารใหญ่ด้านซ้าย) ท้องพระโรงโถง
และประตูพรหมพักตร์ (ประตูเล็กหน้าท้องพระโรง)
แนวกำแพงด้านที่เห็นสร้างยื่นจากหลังเกยไปจรดพระทวารเทวอภิบาล
คือ กำแพงที่ขยายเมื่อคราวสร้างพระทวาร

ซุ้มพระทวารและซุ้มพระบัญชาที่ได้สร้างขึ้นในรัชกาลนั้น

◁ ท้องพระลานข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
เมื่อครั้งยังไม่ได้ต่อมุข
จะแลเห็นพระบัญชาพระที่นั่งไพศาลทักษิณ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ต่อมุขขึ้นทั้งทางคานตะวันออกและตะวันตก
เมื่อ พ. ศ. ๒๔๕๗ ดังที่เห็นในภาพนี้ ▷

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมบัวปูนซุ้มพระบัญชา และซุ้มพระทวาร - ถีปูนผนังค้ำนอกและทาสีใหม่ - ซ่อมปูนผนังภายใน ซ่อมลายและภาพที่ผนังให้เหมือนสภาพเดิม - ซ่อมเพดาน ฝ้า และแต่งลวดลายที่ซำรุค - เปลี่ยนเสาไม้ที่ซำนพัก ๑ เสา - เปลี่ยนรางสังกะสีและท่อน้ำฝนใหม่ - เพิ่มไม้ตงและปรับพื้นให้แข็งแรงขึ้น <p>๗. <u>พระทวารเทเวศรรักษา-ทวารภิมย์ และกำแพงแก้ว</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมปูนและทาสีน้ำปูนที่กำแพงแก้วทั้งด้านนอกด้านใน - ซ่อมบานพระทวาร บานประตู กำแพงแก้วทั้งหมด - ซ่อมกระดานข้างหลังพระทวารเทเวศรรักษา ทวารภิมย์ และเขียนลายเพดานตามลักษณะเดิม - ประดับกระเบื้องด้วยตามซุ้มพระทวารที่ขาดหายและซำรุคให้ดัดบริบูรณ์ตามสภาพเดิม <p>๘. <u>ถ่างนารายณ์ในบริเวณพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - หนุนเสาให้ได้ระดับ - เปลี่ยนไม้โครงหลังคาที่ซำรุค และซ่อมหลังคาให้หายรั่ว - ซ่อมพื้นที่ซำรุคให้ดีตามสภาพเดิม - ซ่อมเชิงชายและซ่อมลวดลายทองต่าง ๆ ให้ดีตามสภาพเดิม <p>๙. <u>พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ทำรากฐานซึ่งแต่เดิมก่ออิฐ ให้เป็นรากฐานคอนกรีตเสริมเหล็ก - เสาต่อม่อภายในเดิมเป็นเสาอิฐ เปลี่ยนเป็นเสาคอนกรีตเสริมเหล็ก - ซ่อมซ้อเพดานที่แอ่นให้มีสภาพดีดังเดิม - หล่อแท่นคอนกรีตเสริมเหล็กรับซ้อ เพื่อความมั่นคงแข็งแรง - ซ่อมซ้อที่ผู้ใดยื้อยุดต่อดัดและบิดคั่นน้อตกรู <p style="text-align: center;"><u>พ.ศ. ๒๔๕๓</u></p>	เฉพาะหอพระสุราลัยพิมาน
<p>๑๐. <u>พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมห้องสรง 	

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<u>พ.ศ. ๒๔๕๖</u>	
๑๑. <u>พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน</u>	
— ซ่อมข้อฟ้า สะพานหนู	
— ซ่อมรางน้ำ	
๑๒. <u>พระที่นั่งเทพสถานพิลาส, เทพอาสน์พิไล</u>	
— มงหลังคากระเบื้องใหม่	
๑๓. <u>พระที่นั่งไพศาลทักษิณ</u>	
— ซ่อมหลังคาพระที่นั่ง เฉพาะบางแห่ง	
<u>พ.ศ. ๒๕๐๑</u>	
๑๔. <u>พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร</u>	
— ซ่อมทำข้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร รวม ๑๕ แห่ง	
— เปลี่ยนรางน้ำที่ชำรุดทุกแห่ง	
— เปลี่ยนไม้โครงหลังคา และกระเบื้องที่ชำรุด เฉพาะบางแห่ง	
— กะเทาะปูนทับสันและปูนรองรับปลายกระเบื้อง แล้วถือปูนใหม่	
<u>พ.ศ. ๒๕๐๒</u>	
๑๕. <u>พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน และบริวาร</u>	
— ซ่อมและทาสีน้ำปูนผนังภายนอกองค์พระที่นั่งและหอ	
— ซ่อมและทาสีน้ำปูนที่กำแพงแก้วรอบองค์พระที่นั่ง	
— ซ่อมลายทองพระทวารพระบัญชาห้องพระโรงหน้าพระที่นั่ง	
๑๖. <u>พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย</u>	
— ซ่อมลายรดน้ำบานพระทวารและบานพระบัญชา รวมทั้งซ่อมลายทองที่ขอบด้วย	
— ทาสีน้ำปูนที่กำแพงแก้วรอบองค์พระที่นั่ง	
<u>พ.ศ. ๒๕๐๖</u>	
๑๗. <u>พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย</u>	
-- ซ่อมหลังคา ทำกรอบหลังคาและทับแนวกระเบื้องใหม่ โดยหล่อเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก ทำตะเข้รางใหม่ด้วยทองแดงบุสังกะสีภายในโครงหลังคา ทำเป็นหลังคา ๒ ชั้น กันฝนรั่ว	

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<ul style="list-style-type: none"> - เปลี่ยนเครื่องตกแต่งหลังคา เช่น ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ที่ชำรุด พร้อมทั้งปรับยึดเครื่องตกแต่งที่อยู่ในสภาพดีให้แน่นหนามั่นคงแข็งแรง - ซ่อมเสาเหลี่ยมภายในองค์พระที่นั่ง ซึ่งปูนชั้นผุเปื่อย โดยกะเทาะปูนเก่าออก ถูปูนแต่งผิวและเขียนลายใหม่ทั้งหมด - เปลี่ยนสายไฟฟ้า ซึ่งเดินฝังในเสาปูนใหม่ทั้งหมด 	<p>การซ่อมพระที่นั่งในรายการที่ ๑๗ ถึง ๒๑ กรมศิลปากรเป็นผู้อำนวยการซ่อม</p>
<p>๑๘. <u>พระที่นั่งไพศาลทักษิณ</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมหลังคา ทำกรอบและทับแนว ทำรางตะเม็แรง บุษังกะสีภายในโครงหลังคา ปรับและซ่อมเครื่องตกแต่งหลังคาเหมือนพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย - ซ่อมผนังภายนอกองค์พระที่นั่งและทาสีใหม่ - ลงรักปิดทองลายหน้าบันด้านตะวันตก 	<p><u>กรรมการตรวจการซ่อม</u> ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร ม.จ. ยาใจ จิตรพงศ์ นายอิสระ วัฒนานนท์ นายประดิษฐ์ ภูวฤกษ์ นายไพรัช ชุตติกุล นายทิพา สังฆะวัฒน์ ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ นายจันทรจักษ์ นิเมพันธ์</p>
<p>๑๘. <u>พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมหลังคา ทำกรอบและทับแนว ทำรางตะเม็แรง บุษังกะสีภายในโครงหลังคา ปรับและซ่อมเครื่องตกแต่งหลังคาเหมือนพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย 	
<p>๒๐. <u>หอพระสุราลัยพิมาน และหอพระธาตุมณฑิลา</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมหลังคา ทำกรอบและทับแนว ทำรางตะเม็แรง บุษังกะสีภายในโครงหลังคา ปรับและซ่อมเครื่องตกแต่งหลังคาเหมือนพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย 	
<p>๒๑. <u>พระที่นั่งเทพสถานพิลาส และพระที่นั่งเทพอาสน์พิไล</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมหลังคาที่ชำรุด - เปลี่ยนช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ที่ชำรุดมาก พร้อมทั้งปรับยึดติดตั้งเครื่องตกแต่งที่ยังอยู่ในสภาพดีให้แน่นหนามั่นคงแข็งแรง 	

พระที่นั่งและหอภายในกำแพงแก้วพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

ภายในบริเวณกำแพงแก้วพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย มีพระที่นั่งและหอรายรอบอยู่ ๔ องค์ คือ :-

๑. พระที่นั่งสุทไธสวรรย์

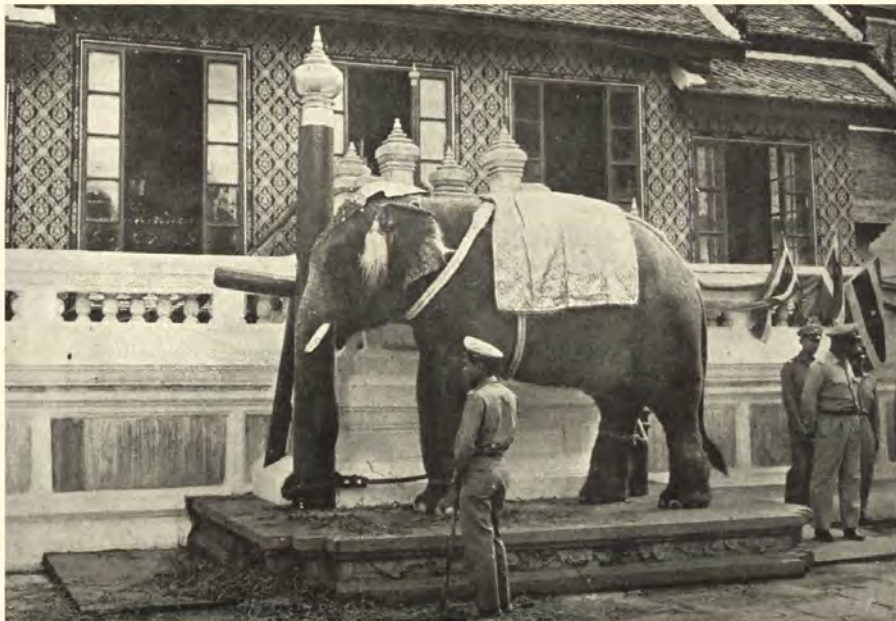
พระที่นั่งองค์นี้ ตั้งอยู่ตรงมุมต่อระหว่างกำแพงแก้วด้านตะวันตกและด้านเหนือ เป็นพระที่นั่งกว้าง ๖.๘๐ เมตร ยาว ๑๐.๕ เมตร ยกพื้นสูง ๑.๕๐ เมตร หลังคาทรงไทย มุงด้วยกระเบื้องเคลือบสี ซ้อฟ้า ไบระกา ทางหงส์ ลงรักประดับกระจก และมีเครื่อง ตกแต่งหลังคาพร้อมสรรพ หน้าบันจำหลักเป็นรูปเทวดายืนแทน พระหัตถ์ขวาทรง พระขรรค์ พระหัตถ์ซ้ายทรงตรี มีลายกระหนกกันขดเทพนมเป็นลายล้อม พื้นหน้าบัน ปิดกระจกสี ส่วนลายจำหลักลงรักปิดทอง

ผนังภายนอกเขียนลายพุ่มข้าวบิณฑ์หน้าสิงห์สีเหลืองบนพื้นดำ ผนังภายในเขียน เป็นภาพในสรวงสวรรค์ พระทวารพระบัญชาเป็นบานกระจก ในประธานองค์พระที่นั่ง ยกพื้นตอนกลางสูงขึ้น มีเฉลียงเป็นทางเดินรอบพื้นที่ยกขึ้นเป็นประธาน เสาไม้ใน ประธานเป็นเสา ๖ เหลี่ยม เขียนลายรศหน้าเป็นลายกระหนกไบเทศทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ มีลาย ไบเทศต่อดอกเป็นลายล้อม ยกพื้นภายในองค์ประธานมีผนังอยู่โดยรอบ เป็นผนังจำหลัก ลายบัวกระหนก ประกอบลายกระหนกเกลียวไบเทศและลายกาบ กรอบผนังจำหลักเป็น ลูกพักก้ามปูเปลวไบเทศ ใต้ผนังมีหน้ากระดานฐานพระจำหลักลายก้ามปูเปลวไบเทศ มี กระจังปฏิญาณประกอบคอนบนและกระจังรวนประกอบอยู่เบื้องล่าง ท้องไม้รอบฐานยกพื้น ขององค์ประธานประดับกระจก

ทางด้านเหนือตรงพระทวารกลางขององค์พระที่นั่ง มีเกยประทับพระราชยาน ส่วน ทางด้านตะวันออกมีเกยประทับพระคชาธาร หน้าเกยมีแท่นสำหรับยืนพระคชาธารและมี เสาเบญจภาคสำหรับผูกพร้อมสรรพ

แนวกำแพงแก้วพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ๖ ด้านตะวันตก
(พระที่นั่งที่มีเกยประทับพระราชาธิบดี คือ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์
และองค์เล็กสุดแนวกำแพงที่เห็นในภาพ คือ หอพระธาตุมณเฑียร)

ประทับพระราชาธิบดีที่เกยพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

▷ พระที่นั่งสนามจันทร์ ◁

▷ พระที่นั่งราชฤดี ◁

พระที่นั่งองค์นี้ สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๑ เติมมีลักษณะเป็นพลับพลาโถงเสาไม้ เกยประทับพระคชาธารและเกยประทับพระราชยานอยู่ตรงข้ามกับที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน ใน รัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ผนังเป็นผนังก่ออิฐ และเขียนสีทั้งภายนอก ภายใน ส่วนเสาไม้และลายจำหลักของพนักรูปขบยกพื้นในองค์ประธานมิได้เปลี่ยนแปลง แก้อะไรอย่างใด คงเป็นฝีมือช่างในรัชกาลที่ ๑ เช่นเดิม*

ในรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนเกยประทับพระราชยาน ซึ่ง เดิมอยู่ด้านตะวันออกไปไว้ทางด้านเหนือ กลับเอาเกยพระคชาธารทางด้านเหนือไปไว้ด้าน ตะวันออก**

เหตุที่ย้ายเกย ก็เนื่องจากได้โปรดเกล้าฯ ให้ขยายกำแพงแก้วหน้าพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ออกไปทางด้านเหนือ และได้สร้างกำแพงหักมุมมาบรรจบกำแพงแก้วเดิม ตรงมุมในของ พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เลยทำให้แทนประทับพระคชาธารเข้าอยู่ในมุมบรรจบของกำแพง ไม่ สะดวกแก่การนำพระคชาธารเข้าเทียบเกย

พระที่นั่งสุทไธสวรรย์นี้ สร้างขึ้นเป็นพลับพลาเปลื้องเครื่องในโอกาสที่เสด็จพระราช ดำเนินขึ้นทรงพระคชาธาร หรือทรงพระราชยานเสด็จฯ โดยกระบวนพยุหยาตรา และ บางโอกาสก็ได้ใช้เป็นพิธีมณฑลเกี่ยวกับการพระราชพิธีด้วย เช่นจัดเป็นที่เจริญพระพุทธรุ- มนต์เสกน้ำสำหรับสรงพระมูรธาภิเศก ในงานเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น

การบูรณะซ่อมแซมในรัชกาลต่อมา

หลักฐานการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งองค์นี้ นอกจากที่ปรากฏในพระราชพงศาวดาร และตำนานวัดสุทัศน์ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๓ ที่ ๔ ทรงสถาปนา ดังที่ ได้ยกมาเขียนไว้ข้างต้นแล้ว ก็ยังไม่พบเอกสารหลักฐานว่าได้มีการซ่อมแซมในสมัยใด อย่างใดอีก จนกระทั่งในรัชกาลปัจจุบัน จึงได้ซ่อมเล็กน้อยครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ และซ่อมใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ อีกครั้งหนึ่ง ซึ่งมีรายการซ่อมดังนี้ :-

* พระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศฯ จดพระทานสมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ดู หนังสือพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ฉบับสยามบรรณาการ หน้า ๔๒๔)

** พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับคุรุสภาจัดพิมพ์ เล่ม ๒ หน้า ๓๓๐ และตำนานสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง ฉบับหอพระสมุดฯ

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<p style="text-align: center;"><u>พ.ศ. ๒๔๘๑</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมรางเลื่อนและเปลี่ยนกระจกบานพระทวารพระบัญชา - ซ่อมปูนบัวที่ฐานองค์พระที่นั่ง และซ่อมประตูฐานพระที่นั่ง - ซ่อมลายเขียนสีทองที่ซุ้มและเลื่อนให้คงสภาพดี 	
<p style="text-align: center;"><u>พ.ศ. ๒๕๐๖</u></p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมผนังภายนอกองค์พระที่นั่ง โดยกะเทาะปูนที่ผุเปื้อนซุ้มประตูออกดีปูน - เขียนลายผนังภายนอกใหม่ ตามแบบลายของเดิม - ซ่อมบานพระทวารพระบัญชาและรางเลื่อน พร้อมทั้งปิดทองประดับกระจกลายใต้ขอบพระบัญชาใหม่ - ซ่อม-และ-ลงรักปิดทองลายหน้าบันใหม่ - ซ่อมบานประตูฐานองค์พระที่นั่ง พร้อมทั้งทาสีเขียนลายใหม่ตามแบบลายของเดิม 	<p style="text-align: center;"><u>กรรมการตรวจการซ่อม</u></p> <p>ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร ม.จ. ยาใจ จิตรพงศ์ นายอิสระ วิวัฒนานนท์ นายประดิษฐ์ ชวะพุกกะ นายไพรัช ชุตติกุล นายทิพา สังฆะวัฒน์ ม.ร.ว. แสงสุรย์ ลดาวัลย์ นายจันทรจี้ นิมะพันธ์</p>

๒. พระที่นั่งราชมุข

พระที่นั่งองค์นี้ ตั้งอยู่ข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ด้านตะวันตก เป็นพระที่นั่งโถง กว้าง ๗.๓๕ เมตร ยาว ๑๒.๐ เมตร ยกพื้นสูง ๐.๖๕ เมตร เป็นพระที่นั่งพื้นหินอ่อน ฐานปูน มีบัวฐานตามลักษณะของการก่อสร้างแบบไทย ทรวดทรงขององค์พระที่นั่งมี ลักษณะเป็นพลับพลาครีมุข मुखหน้าอยู่ด้านตะวันออกเป็นมุขสั้น หลังคาชั้นเดียว ส่วนมุข ด้านเหนือและด้านใต้ เป็นมุขยาว หลังคาเป็นชั้นลด ๒ ชั้น ซุ้มฟ้า ไบระกา ทางหงส์ ลงรักปิดทองเกลี้ยง มีเครื่องประกอบและตกแต่งชายคาพร้อมสรรพ หน้าบันจำหลัก ลายกระหนกก้านชดหัวนาค ตรงกลางเป็นรูปพระนารายณ์ทรงสุบรรณ หน้าบันตอนที่มีใต้ จำหลักลายปิดกระจกสีขาว มีหน้าบันฐานพระอยู่เบื้องล่าง ใต้หน้าบันฐานพระประดับ สำหรับวางผัง ซึ่งจัดเป็นลายกระหนกก้านชด ลายจำหลักทั้งหมดลงรักปิดทองเกลี้ยง

หลังคาแต่เดิมมุงกระเบื้องเคลือบขาว เสาคอนกรีตพื้นขาวปิดทองลายฉลุเป็นลาย
กระหนกหน้าสิงห์ ปลายเสาประกอบบัวจงกลลึบขนุนลงรักปิดทองประดับกระจก ฝา-
เพดานปิดทองลายฉลุเป็นลายราชวัตรสีกลีบบนพื้นแดง ตกแต่งด้วยดวงคาราแกะสลัก
ฉลุลาย

พระที่นั่งองค์นี้ มีฐานหินอ่อนยื่นจากมุขด้านตะวันออกชันหนึ่ง และยื่นจากมุข
ด้านเหนืออีกชันหนึ่ง ฐานหินอ่อนทางด้านเหนือนี้ เป็นที่สำหรับสมเด็จพระมหากษัตริยา-
ธิราชเสด็จพระราชดำเนินออกทรงกระทำพิธีสังเวทเพชฌดา ส่วนฐานหินอ่อนด้านตะวันออก
เป็นที่ตั้งพระแท่นสรงพระมุรธาภิเศกสนาน

ประวัติการสร้าง

พระที่นั่งราชฤดีนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้สร้างขึ้น สำหรับเป็นที่สรงพระมุรธาภิเศกในการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา
และในพระราชพิธีอื่น (เว้นพระราชพิธีบรมราชาภิเศก) ในครั้งแรกพระราชทานนามว่า
“พระที่นั่งจันทรทิพโยภาส” ต่อมาเมื่อวันที่ ๒ เมษายน ๒๔๖๖ ใ้มีประกาศพระบรมราช
โองการให้เปลี่ยนนามเป็น “พระที่นั่งราชฤดี”*

พระที่นั่งราชฤดีเก่า พิพิธภัณฑสถานแห่งแรกในประเทศไทย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้สร้างพระที่นั่งราชฤดีขึ้นองค์หนึ่งที่ข้างพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยด้านตะวันออกนี้ แต่
สร้างเป็นตึกแบบฝรั่ง สำหรับเป็นที่ประทับว่าราชการเมื่อเวลาว่างออกขุนนาง** ต่อมาได้
โปรดให้นำสิ่งของทีนานาประเทศส่งเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายเป็นทางพระราชไมตรี เข้ามาตั้ง
ในพระที่นั่งองค์นี้ สำหรับที่จะให้ทูตานุทูตและแขกชาวต่างประเทศที่มาเฝ้าทูลละอองธุลี
พระบาท ตลอดจนบรรดาข้าทูลละอองธุลีพระบาทได้มีโอกาสชม จึงนับได้ว่าพระที่นั่งราช
ฤดีองค์แรกนี้เป็นต้นกำเนิดพิพิธภัณฑสถานแห่งแรกในประเทศไทย*** ต่อมาเมื่อได้ทรง

* ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๐ หน้า ๔

** พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับคุรุสภาจัดพิมพ์ เล่ม ๒ หน้า ๑๒๕

*** มีหลักฐานในประวัติพิพิธภัณฑสถาน

พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระมณฑปวิหารสถานหมู่พระอภิเนาวนิเวศน์ชั้น ก็ได้ทรงสร้างพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ์ สำหรับจัดเป็นพิพิธภัณฑ์ชั้นอีก และได้ย้ายของที่พระที่นั่งราชฤดีไปรวมไว้ที่พระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑ์ที่สร้างใหม่ด้วย

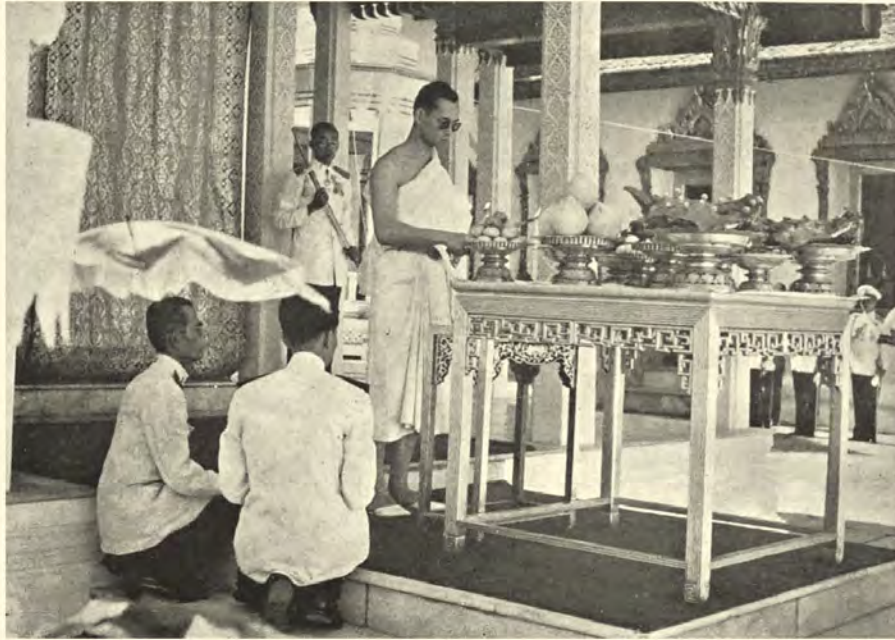
ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ พระที่นั่งราชฤดีนี้อยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรม และคงจะได้ทรงพระราชดำริว่า ลักษณะของพระที่นั่งองค์นี้เป็นตึกอย่างฝรั่ง เข้ามาปะปนอยู่อย่างใกล้ชิดกับพระที่นั่งในหมู่พระมหามณฑปวิหาร ซึ่งสร้างในแบบสถาปัตยกรรมไทย ทำให้ลักษณะไม่สวยงาม ไม่ควรที่จะรักษาไว้ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อเสีย

การบูรณะซ่อมแซม

พระที่นั่งราชฤดีองค์ใหม่ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างนี้ ยังไม่พบหลักฐานว่าในรัชกาลที่ ๗ และ ๘ ได้มีการบูรณะซ่อมแซมอย่างไรบ้างหรือไม่ แต่ทั้งนี้เข้าใจว่าคงจะมีใช้เพราะไม่เคยมีการซ่อมมาเลย อาจจะมีการซ่อมเล็กน้อยรวมกับพระที่นั่งองค์อื่นก็ได้

ในรัชกาลปัจจุบัน ได้ทำการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งราชฤดีมาแล้วรวม ๓ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ ซ่อมรวมกับพระที่นั่งองค์อื่นในหมู่พระมหามณฑปวิหารคราวซ่อมใหญ่เตรียมงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ และครั้งที่ ๓ ซ่อมเตรียมที่จะจัดเป็นพระราชพิธีมณฑลสำหรับสรงพระมุรธาภิเษกคราวเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๓ รอบ พ.ศ. ๒๕๐๖ การซ่อมทั้งสามคราวมีรายการซ่อมดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<p style="text-align: center;">พ.ศ. ๒๔๙๑</p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมกระเบื้องมุงหลังคา และปูนอกไก่ที่ชำรุดทั้งหมด - ซ่อมข้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ลายหน้าบัน ไขรา กระงับฐานพระ สาหร่าย รวงผึ้ง ที่ชำรุด พร้อมทั้งลงรักปิดทองใหม่ - ซ่อมผ้า-เพดาน พร้อมทั้งปิดทองลายฉลุที่ผ้าเพดานและท้องข้อใหม่ - ซ่อมและปิดทองประดับกระงับหัวเสาใหม่ - ซุดล้างซ่อมแต่งเสาซีเมนต์ ฟันยากันชื้น และปิดทองลายฉลุใหม่ 	

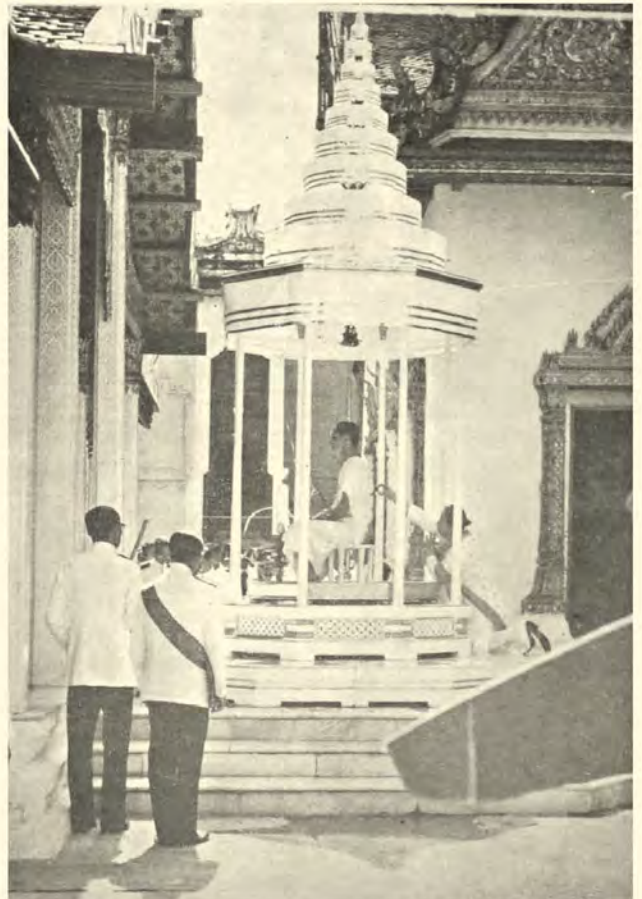

ทรงพระมุรธาภิเษกสนาน ณ พระที่นั่งราชฤดี

△ เสด็จ ฯ ออกสังเวทกาศที่ฐานพระที่นั่งผ้ายเหนื่อ

ประทับพระแท่นพระมุรธาภิเษกสนาน

ที่ฐานพระที่นั่งผ้ายตะวันออก ▷

บานหน้าต่างหอศาสตราคม

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<p style="text-align: center;"><u>พ.ศ. ๒๕๐๔</u></p> <p>– เปลี่ยนกระเบื้องผนังหลังคาใหม่เป็นกระเบื้องเคลือบสี</p>	
<p style="text-align: center;"><u>พ.ศ. ๒๕๐๖</u></p> <p>– ลงรักปิดทองข้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ ใหม่ทั้งหมด</p> <p>– ปิดทองซ่อมลายหน้าบัน และเสาหว่ายรวงผึ้ง ที่หลุดลอกหมองคล้ำ</p> <p>– ซ่อมเสาปูนที่ชำรุดผุเปื่อย พร้อมทั้งชุดสี่และลายทองที่เสาทุกเสาออกพื้นที่และปิดทองลายฉลุใหม่ตามแบบลายของเดิมทั้งหมด</p> <p>– ซ่อมฐานองค์พระที่นั่งที่ชำรุด และทาสีใหม่</p>	<p style="text-align: center;"><u>กรรมการตรวจการซ่อม</u></p> <p>ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ นายจันรวัจ นิมะพันธ์</p>

๓. พระที่นั่งสนามจันทร์

พระที่นั่งองค์นี้ เป็นพระที่นั่งไม้องค์เล็ก ตั้งอยู่ที่ท้องพระลานข้างมุขพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ด้านตะวันตก มีขนาดกว้างเพียง ๓.๓๐ เมตร ยาว ๔.๕๐ เมตร สร้างเป็นแบบพลับพลาโตง ตั้งลอยอยู่กับพื้นเพื่อให้เคลื่อนย้ายได้ หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสีเป็นกระเบื้องแบบหางเต่า ข้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ ลงรักประดับกระจก หน้าบันจำหลักลายดอกพุดตานเทศ ปิดทองประดับกระจก เสาในประธานทั้ง ๔ ต้นและเสารับชายคาอีก ๔ ต้นเป็นเสาไม้เหลี่ยม แกะสลักลงรักปิดทองและประดับกระจกลงในรอยที่แกะสลักในประธานขององค์พระที่นั่งยกพื้นสูง ๐.๕๐ เมตร มีชานไม้รอบพื้นประธาน ไม้ที่ทำพื้นประธานขององค์พระที่นั่งเป็นไม้สักแผ่นใหญ่เพียงแผ่นเดียว หน้ากว้าง ๑.๕ เมตร ยาว ๒.๐ เมตร เป็นไม้จากต้นสักที่ใหญ่และหาได้ยากที่สุด แทนฐานรอบพื้นประธานขององค์พระที่นั่งเป็นแทนฐานประกอบบัวลงรักปิดทองประดับกระจก หน้ากระดานเชิงฐานแกะสลักลายแก้วชิงดวง เหนือหน้ากระดานเชิงฐานเป็นบัวคว่ำ ท้องไม้ปิดกระจกสลักสี เหนือท้องไม้เป็นลายบัวหงายรับหน้ากระดานปากฐานซึ่งแกะสลักเป็นลายดาวล้อมเดือนและฝังกระจกลงในรอยแกะสลักเช่นเดียวกับลายฝั่งมุข

ผ้าเพดานและผ้าชายคา เขียนลายทองเป็นลายดอกพุดตานก้านแย่ง

พระที่นั่งสนามจันทร์ สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 นับว่าได้ทรงมีส่วนร่วมในการสร้างและตกแต่งพระที่นั่งองค์นี้ด้วยพระองค์เอง เพราะโปรด
 ทรงการช่างทั้งในด้านเขียนและแกะสลักอยู่เป็นนิจ

พระที่นั่งองค์นี้ น่าจะเป็นพระที่นั่งเย็นที่สบบพระราชหฤทัยมากอยู่ ด้วยปรากฏว่า
 นอกจากจะได้เสด็จประทับทรงพระราชสำราญอยู่เนื่องนิจแล้ว ยังทรงใช้เป็นที่เสด็จออก
 ขุนนางแทนการเสด็จออกในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยบ้างเป็นบางวันด้วย

การบูรณะซ่อมสร้าง

ในรัชกาลที่ ๓ ที่ ๔ ที่ ๕ และที่ ๖ จะได้มีการบูรณะซ่อมแซมมาอย่างไรหรือ
 ไม่ ยังไม่พบหลักฐาน ได้หลักฐานแต่ว่า ได้มีการซ่อมเล็กน้อย ในรัชกาลที่ ๗ รวม ๒
 ครั้ง การซ่อมใหญ่เพิ่งจะได้ทำในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ นี้เอง

รายการซ่อมพระที่นั่งองค์นี้ มีอยู่โดยสังเขปดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<ul style="list-style-type: none"> - <u>รัชกาลที่ ๗</u> <u>พ.ศ. ๒๔๗๑</u> - ซ่อมหลังคาให้หาอรั้ว 	
<ul style="list-style-type: none"> - <u>พ.ศ. ๒๔๗๗</u> - ซ่อมเชิงขาและหางหงส์ที่ชำรุด 	
<ul style="list-style-type: none"> - <u>รัชกาลปัจจุบัน</u> <u>พ.ศ. ๒๕๐๖</u> - ซ่อมโครงหลังคา และเปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาใหม่พร้อมทั้งหล่อสัน หลังคา และหลบกระเบื้องด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก - เปลี่ยนข้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ที่ชำรุดมาก ตัดต่อแต่งเติมส่วนที่ชำรุด น้อย พร้อมทั้งทาสีประดับกระจกใหม่ทั้งหมด - ซ่อมหน้าบันที่ชำรุด และลงรักปิดทองประดับกระจกใหม่ - ซุดล้างสีฝุ่นเปดาน เปลี่ยนตัวไม้ที่ผุ และทาสีปิดทองลายฉลุใหม่โดยลอก ลายและสีเหมือนเดิม - เปลี่ยนตัวไม้ฐานและเสาที่ผุ ซุดรักและกระจกของเดิมออกลงรักปิดทอง ประดับกระจกใหม่เหมือนของเดิมทุกแห่ง 	<p><u>กรรมการตรวจการซ่อม</u> ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ นายจันรรจ์ นิมะพันธ์</p>

* มีหลักฐานในพระราชานุกิจ ที่พิมพ์ไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒

๔. หอคำสตราคม

ห้องตั้งอยู่ริมกำแพงฉนวนข้างพระที่นั่งอมรินทร์ฯ ด้านตะวันออก สร้างตรงกับ
ท้องพระโรงหน้าพระที่นั่ง ตรงข้ามกับพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันตก องค์กร
ประธานของหอ กว้าง ๖.๒๐ เมตร ยาว ๑๒.๐ เมตร มีระเบียงกว้าง ๒.๑๐ เมตร ยาว
ตลอดอาคาร

หลังคาเป็นหลังคาทรงไทย มุงกระเบื้องเคลือบสี ฝ้าเพดาน ไม้ระกา ทางหงส์ ลง
รักประดับกระจก หน้าบันจำหลักเป็นรูปเทพดาประทับยืนบนแท่น หัตถ์ขวาทรงตรี หัตถ์
ซ้ายทรงพระขรรค์ มีลายกระหนก้านชคเทพนมเป็นลายประกอบ หน้าบันตอนที่เป็นพื้น
เรียบประดับกระจกสี ส่วนที่เป็นลายจำหลักลงรักปิดทอง

พระทวารพระบัญชาของห้องนี้ มีซุ้มลายดอกเบญจมาศเป็นเรือนแก้ว ทั่วบานเขียน
ลายน้ำทอง เป็นรูปเครื่องราชกกุธภัณฑ์ เครื่องราชสิริภรณ์ เครื่องประกอบพระบรม
ราชาอิสริยยศ พระแสงอัฐฎาวุธ และพระแสงราชศัสตราวุธ ต่าง ๆ กัน

พระบัญชา ๓ บาน ทางด้านหน้าหอ

๑. พระบัญชาตรงกลาง เขียนเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฎ พระมาลาเบี่ยง พระแสง-
จักร พระแสงปืนนพรัตน์ ธรรพระกร และพระแสงจามรี

๒. พระบัญชาช่องขวา เขียนเป็นรูปพระชฎากลิบ พระมหามาลา พระแสงขรรค์-
ไชยศรี พระแสงดาบคาบค่าย พระแสงดาบเขลย และฉลองพระบาท

๓. พระบัญชาช่องซ้าย เขียนเป็นรูปพระเสนาริบัติย์ พระแสงปืนคาบซุกข้าม
แม่น้ำสโตง พระแสงของ้าวแสนพลพ่าย และพระแสงตรี

พระทวาร ๒ บาน ทางด้านหน้าหอ

๑. พระทวารด้านขวา เขียนเป็นรูปธงชัยราชกระบี่ธูช พระแสงหอกเพชรรัตน
พระแสงง้าว พระแสงธนู พระแสงดาบและเขน

๒. พระทวารด้านซ้าย เขียนเป็นรูปพระฉัตรชัย ธงชัยพระกรูทพ้าห์ พระแสง-
หอกซัด พระแสงง้าว พระแสงธนู พระแสงดาบและเขน

พระบัญชาครั้นข้าง

พระบัญชาครั้นข้าง ทั้งค้ำเหนือและค้ำใต้ ข้างละ ๒ พระบัญชา เขียนเป็นรูปธวัชชัยประจำพระคชาธารที่สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้าทรงออกศึก และรูปพระแสงราชศัสตราวุธ เหมือนกันทั้ง ๔ พระบัญชา

ลายเขียนที่กล่าวนี้ เป็นลายเขียนใหม่คราวซ่อมใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒ นับว่าเขียนตามเก่าของลายเดิมที่เขียนมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔

หอศาสตราคมนี้ แต่เดิมพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เป็นพระที่นั่งโถง รูปลักษณะเช่นเดียวกับพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๓ เมื่อทรงได้แก้ไขพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ให้เป็นผนังก่ออิฐนั้น จะได้ทรงแก้ไขพระที่นั่งองค์น้อยอย่างไรหรือไม่ ไม่ปรากฏหลักฐาน ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อพระที่นั่งเดิมแล้วสร้างหอ "ศาสตราคม" ขึ้น* สำหรับให้พระสงฆ์ฝ่ายรามัญนิกายทำพิธีสวดพระพุทธรูปที่สถูปวิตรกาดาศกาน้ำพระพุทธรูป สำหรับสรงพระพักตร์และสรง ตลอดจนทำการประพรมรอบพระมหามณฑลเศียรด้วย

ในรัชกาลที่ ๔ - ๕ - ๖ และ ๗ ได้มีการสวดทำน้ำพระพุทธรูปสำหรับถวายสรงและนิมนต์พระสงฆ์เข้าประพรมน้ำพระพุทธรูปรอบพระมหามณฑลเศียรทุกวัน ในเวลา ๑๔.๐๐ น. แต่ในปัจจุบันนิมนต์พระสงฆ์สวดทำน้ำพระพุทธรูป และประพรมรอบพระมหามณฑลเศียรเฉพาะในวันธรรมสวนะเท่านั้น ส่วนการถวายน้ำพระพุทธรูปสำหรับสรงถวายทุกวันตามประเพณีที่ได้เคยปฏิบัติมาในอดีต

การบูรณะซ่อมแซม

หอปรากฏหลักฐานว่า ได้มีการบูรณะซ่อมแซมในรัชกาลที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ในรัชกาลที่ ๘ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ ในรัชกาลปัจจุบัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ - ๒๔๙๒ - ๒๕๐๔ และ พ.ศ. ๒๕๐๖ ก็มีรายการและจำนวนเงินค่าซ่อมดังนี้ :-

* จากตำนานวัดสุทัศน์ ฉบับราชบัณฑิตยสถานรวบรวม

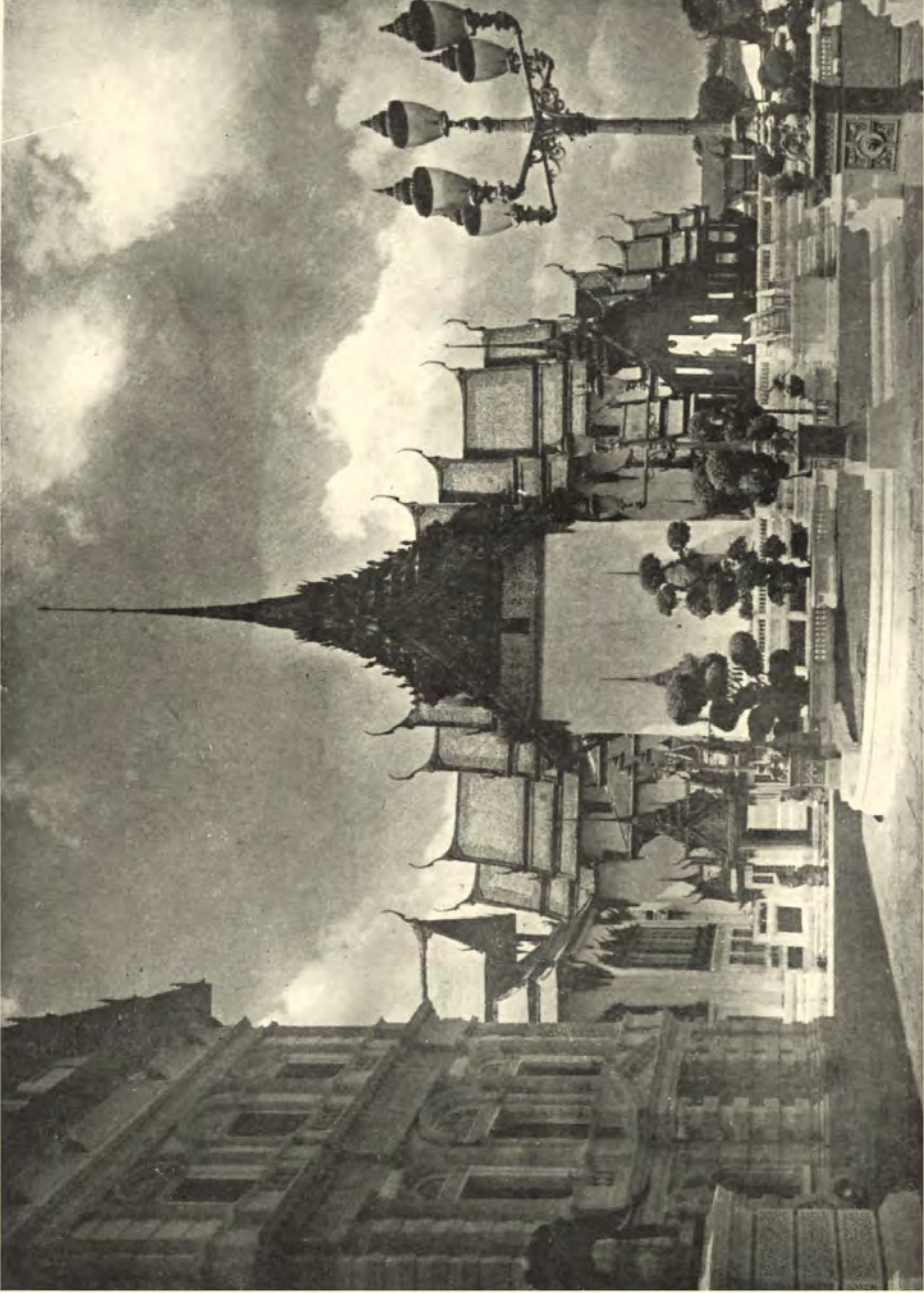
รายการซ่อม	หมายเหตุ
<u>รัชกาลที่ ๗</u>	
<u>พ.ศ. ๒๔๗๑</u> - เปลี่ยนตัวไม้เครื่องบนที่ชำรุด และซ่อมกระเบื้องมุงหลังคาที่ชำรุดแตกร้าว	
<u>รัชกาลที่ ๘</u>	
<u>พ.ศ. ๒๔๘๔</u> - ซ่อมหลังคาชายคา และเครื่องตกแต่ง เช่น ซ้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ ที่ชำรุด - ซ่อมผนัง ซุ้มประตูหน้าต่าง และซ่อมลายเขียนบานประตูหน้าต่าง	
<u>รัชกาลปัจจุบัน</u>	
<u>พ.ศ. ๒๔๘๑ - ๘๒</u> - เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคา และซ่อมไม้โครงหลังคา - เปลี่ยนซ้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ เจึงชายที่ชำรุด - ซ่อมลายหน้าบัน ฝ้าเพดาน และช่องลม - ซ่อมกรอบและบานประตูหน้าต่าง พร้อมทั้งเขียนลายรดน้ำ ตามแบบลายเดิม - ซ่อมปูนผนัง บันบัวและทาสีน้ำปูนใหม่	
<u>พ.ศ. ๒๕๐๔</u> - เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาใหม่ - ซ่อมซ้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ และเครื่องตกแต่งหลังคาที่ชำรุด	
<u>พ.ศ. ๒๕๐๖</u> - ซ่อมซ้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ ที่ชำรุด	

พระมหาปราสาท

ปราสาทราชมณเทียรสถาน	เทียมเทวพิมาน
อมรทิพไพชยนต์	
ก่องแก้วแพรวกาญจนพิมด	मुखเบ็จันบน
บรรเจิดแจ่มรจนา	
พระที่นั่งกุสุมหา	ปราสาทโอฬาร
แลเลิศประเสริฐสูงระหง	
อีกพิมานรภัยอำทรง	मुखกระสันบรรจง
ปรัศว์รายซ้ายขวา	
โอภาชราชกรณียสภา	อาภรณ์พิโมกษ์ปรา
สาทเหมือนจะเลื่อนลอยดม	

(ฉันทสังเวชพระมหาเศวตฉัตร ร. ๕)

พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท

ประตูกำแพงแก้ว
พระที่นั่งคสิมมหาปราสาท
สร้างในรัชกาลที่ ๔

ลายเขียนที่ผนัง
พระที่นั่งคสิมมหาปราสาท

พระมหาปราสาท

พระที่นั่งในหมู่พระมหาปราสาท เป็นพระที่นั่งที่ก่อสร้างในแบบสถาปัตยกรรมไทยแท้ มีห้องค์พระมหาปราสาท พระราชมณเฑียร พระปรัศว์และเรือนจันทร์ครบถ้วนฝีมือก่อสร้างประณีตงดงามนับเป็นสิ่งปลูกสร้างอันล้ำค่า มีความสำคัญทั้งในด้านศิลปะและชนบประเพณีอันเกี่ยวกับองค์สมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า

พระที่นั่งในหมู่พระมหาปราสาท ประกอบด้วยพระที่นั่งเพียง ๒ องค์ คือ พระที่นั่งสุทิตมหาปราสาท และพระที่นั่งพิมานรัตยา

๑. พระที่นั่งสุทิตมหาปราสาท

พระที่นั่งองค์นี้ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นกลางทางฝั่งฟากตะวันตก สร้างในแบบปราสาทจตุรมุข แต่ละมุขกว้างยาวเสมอกัน มุขค้ำเหนือซึ่งเป็นค้ำหน้ามีมุขเด็จยื่นออกมาข้างหน้า

องค์พระที่นั่งก่ออิฐถือปูน ฐานขององค์พระที่นั่งสูง ๒.๘๕ เมตร ถือปูนทำบัวเป็นชั้น ๆ ชั้นล่างสุดเป็นชั้นเชิงฐาน เหนือขึ้นไปเป็นฐานชั้นสิงห์ เหนือฐานชั้นสิงห์เป็นฐานเชิงบาตรสองชั้น

หลังคาเป็นหลังคายอดปราสาท ความสูงจากยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ถึงพื้นเชิงฐาน ๕๐.๔๐ เมตร หลังคามุขแต่ละมุขเป็นหลังคาชั้นลดเรียงหลั่นกันลงมาถึง ๔ ชั้น ที่มุขเด็จมีหลังคาลดสร้างต่อตรงใต้แนวหน้าบันฐานพระของมุขค้ำเหนือ

เครื่องยอดและเครื่องตกแต่งหลังคาชายคา เช่น ปลียอด ปล้องไฉน บัวกลุ่ม เหมบัวคอรชงฆ์ บันแถลง นาคบั๊ก ซ้อฟ้า ไบระกา นาคศกึ่ง กันทวย ๆ เหล่านี้เป็นไม้แกะสลักทาร์กประดับกระจกทั้งสิ้น ทางหงส์ผัดแผกกว่าทางหงส์โดยทั่วไป เพราะทำเป็นรูปพญานาค ๓ หัว ซึ่งเรียกกันว่า “นาคเบือน”

ที่มุมไม้สิบสองของยอดปราสาททั้งสี่มุม จำหลักเป็นรูปพญาครุฑจับนาคคิตแทนกันทวย

หน้าบันมุขทั้ง ๔ มุข จำหลักเป็นรูปพระนารายณ์ทรงสุบรรณ มีลายกระหนกก้านชด เทพนมเป็นลายล้อม พื้นหน้าบันประดับกระจกสี ส่วนลายจำหลักลงรักปิดทอง ใต้หน้าบันไม้จำหลักลาย บันปูนเป็นลายกระหนกก้านชดเทพนมประดับผนังลงมาเสมอบัวหัวเสา อีกชั้นหนึ่ง และมีไม้หน้าบันฐานพระซึ่งจำหลักเป็นลายลูกฟักกำมปูเปลวใบเทศ ประกอบกระจิงปฏิญาณเบื้องบนกระจิงรวนเบื้องล่าง ตัดคั่นแนวระหว่างหน้าบันที่เป็นไม้จำหลักลาย กับลายปูนปั้นแนวหนึ่ง และติดใต้ลายปูนปั้นอีกแนวหนึ่ง ทั้งลายปูนปั้นและหน้าบันฐานพระปิดทองประดับกระจกเป็นบางแห่ง หน้าบันมุขเด็จจำหลักลายเป็นลายเดียวกับหน้าบันองค์พระที่นั่ง ใต้หน้าบันฐานพระมีสาหร่ายและรวงผึ้งประดับเป็นม่านและเฟื้อง ปลายสาหร่ายจำหลักเป็นรูปเทพนม

ผ้าเพดานภายในและผ้าเพดานมุขเด็จ ประดับดาวทองแกมแก้วฉลุลายในรูปลักษณะของดาวล้อมเดือน ท้องช่อปิดทองลายฉลุลายกระหนกใบเทศ มีลายกรวยเชิงที่ปลายช่อ ผ้าเพดานภายนอกปิดทองลายฉลุ

พระทวารและพระบัญชาพระที่นั่งองค์นี้ ด้านนอกมีเรือนแก้วทำเป็นรูปชั่มยอด ปิดทองประดับกระจกเป็นทองแกมแก้ว หน้าบานเขียนลายรดน้ำเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์หน้าสิงห์ หลังบานเขียนสีเป็นรูปเทวคาทรงพระขรรค์ ประทับยืนเหนือพระแท่น และมีลายกระหนกเปลวประกอบเป็นลายพื้น

ผนังภายนอกระหว่างช่องพระทวารและช่องพระบัญชา ถือปูนนูนขึ้นเป็นเหลี่ยมเสา ปลายเสาประกอบเป็นบัวจกกลทองแกมแก้ว ผนังภายในเขียนสีลายพุ่มข้าวบิณฑ์เทพนม แต่วิจิตรบรรจงกว่าลายพุ่มข้าวบิณฑ์เทพนมโดยทั่วไป เพราะที่ลายกระหนกล้อมลายพุ่มข้าวบิณฑ์นั้น ก็เป็นลายกระหนกเทพนมประกอบด้วยประจายามลายราชวัตรคอกกลม

กลางผนังมุขด้านใต้ เจาะผนังสร้างเป็นพระที่นั่งบุษบก มีทางขึ้นลงจากมุขกระสัน ด้านหลังผนัง พระที่นั่งบุษบกนี้สร้างเสริมขึ้นภายหลังในรัชกาลที่ ๔ ลักษณะการสร้างคล้ายคลึงกับพระราชบัลลังก์สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ที่นารายณ์ราชินีเวศน์จังหวัดลพบุรี** สองข้างพระที่นั่งบุษบกมีพระทวารเป็นทางออกไปสู่มุขกระสัน

* ตำนานวัตถุสถานที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง ฉบบัหอพระสมุด

** "The Royal Palaces" พระนิพนธ์ พระวรวงศ์เธอ ๑ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร หน้า ๗

ทางมุขด้านตะวันออกมีพระทวาร ๒ พระทวาร สำหรับเป็นทางออกไปสู่ชานที่ต่อเนื่องไปยังพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ปราสาท และทางมุขด้านตะวันตกก็มีพระทวารเป็นทางไปสู่ชานที่ต่อเนื่องไปยังหอเปลื้อง ๒ พระทวารเช่นเดียวกัน ส่วนทางมุขด้านเหนือมีพระทวาร ๓ พระทวาร พระทวารริมทั้ง ๒ พระทวารเป็นทางออกสู่อัมรินทร์ชั้นลงและพระทวารกลางเป็นทางออกไปยังมุขเด็จด้านหน้า

มุขเด็จด้านหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทเป็นมุขโถง มีพระที่นั่งบุษบกมาลาตั้งอยู่กลางมุข เป็นที่สำหรับเสด็จ ฯ ออกในงานพระราชพิธีอันเป็นมหาสมาคม หรือเสด็จ ฯ ออกให้ประชาชนเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชขึ้น เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๕๕ นั้น ก็ได้เสด็จ ฯ ออกประทับ ณ พระที่นั่งบุษบกที่มุขเด็จพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทนี้ เพื่อพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้ข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ที่มีได้มีตำแหน่งเฝ้า ฯ บนพระมหาปราสาท ได้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทและกระทำสัตยาบันวัตรถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาถวาย เฉพาะพระพักตร์ด้วย

พระที่นั่งบุษบกที่มุขเด็จนี้ นอกจากจะเป็นที่ประทับของสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าในการพระราชพิธีอันเป็นมหาสมาคมดังกล่าวแล้ว บางโอกาสก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้อัญเชิญปูชนียวัตถุขึ้นประดิษฐานเพื่อทรงทำพิธีสังเวท หรือบวงสรวง เช่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้อัญเชิญพระสยามเทวาธิราช เจว็ดมุกและเทวรูปที่ห่อแก้ว มาประดิษฐานบนพระที่นั่งบุษบกเพื่อทรงทำพิธีสังเวท พระราชอาสน์ที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ตลอดจนเครื่องสังเวททั้งปวง ตั้งที่ท้องพระลานหน้ามุขเด็จชั้นนี้ทั้งสิ้น ละครสังเวทก็เล่นที่ลานระหว่างทิมคตหน้าพระที่นั่ง**

ภายในพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทนี้ มีศิลปวัตถุอันล้ำค่าตั้งประจำอยู่สองสิ่งคือ พระแท่นราชบัลลังก์ประทับมุก และพระแท่นราชบรรจถรณ์ประทับมุก พระแท่นทั้งสองนี้

* "The Royal Palaces" พระนิพนธ์ พระเจ้าวรวงศ์เธอ ฯ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร หน้า ๗

** "พระราชพิธีสิบสองเดือน" พระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉบับพิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พลเอก พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ หน้า ๒๐๘

ท่านเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค)* เป็นผู้อำนวยการประติมากรรมชั้นเยี่ยมเกล้า ๆ ถวายแต่เมื่อครั้งยังเป็นพระยาอภัยธรรม และเป็นผู้บังคับการกรมช่างมุกอยู่ ฝีมือแกะสลักฝังมุกนั้นละเอียดประณีตงดงามหนักหนา จัดเป็นศิลปกรรมชั้นเอกของชาติ ฉะนั้น จึงควรจะได้กล่าวถึงลักษณะแห่งลวดลาย และประวัติความเป็นมาของศิลปกรรมอันล้ำค่าสองชั้นนี้ไว้พอเป็นสังเขป ณ ที่นี้ด้วย

พระราชบัลลังก์ประดับมุก

พระราชบัลลังก์องค์นี้ ทอดอยู่เหนือพระแท่นกลางพระมหาปราสาท กางกั้นด้วยพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร เป็นพระแท่นมหาเศวตฉัตรประจำพระที่นั่งนี้ องค์พระแท่นเป็นไม้แกะสลักฝังมุกเป็นลายกระหนกตามแบบศิลปะไทย ซึ่งแต่ละชั้นได้สลักเป็นลวดลายดังนี้ :-

หน้ากระดานเชิงฐาน	- เป็นลายกระหนกหางโต มีลายตราพระราชสีห์ และลายราชวัตรสลักระหว่างลายกระหนก
ชั้นสิงห์	- เป็นกระหนกก้านชดสายสิงห์
ท้องไม้ฐานเชิงบาตรชั้นล่าง	- เป็นลายบัวกลีบขนุน มีรูปนรสิงห์ฝังมุกตั้งลอยอยู่หน้าท้องไม้
หน้ากระดานฐานเชิงบาตร	- เป็นลายราชวัตรกลม สลับราชวัตรสี่กลีบ
ท้องไม้ฐานเชิงบาตรชั้นกลาง	- เป็นลายกระหนกก้านชด มีรูปครุฑจันนาคฝังมุกตั้งลอยอยู่หน้าลายท้องไม้
หน้ากระดานเชิงบาตรชั้นกลาง	- เป็นลายกระหนกก้ามปูเปลวไบเทศ
ท้องไม้ฐานเชิงบาตรชั้นบน	- เป็นลายกระหนกก้านชด มีรูปเทพนมฝังมุกตั้งลอยอยู่หน้าลายท้องไม้
บัวรับหน้ากระดาน	- เป็นลายบัวหงาย
หน้ากระดานฐานเชิงบาตรชั้นบน	- หน้ากระดานเป็นลายกระหนกก้ามปูเปลวไบเทศ มีกระจึงเป็นกระจึงปฏิญาณ

* เจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) ผู้นี้ เป็นบุตรพระเจ้าแสนขจร กรุงเก่า เป็นสามีเจ้าคุณนวล กนิษฐภคินี กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ตามราชนามเสนาบดีในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งมีอยู่ในพระราชพงศาวดาร ทั้งฉบับพระราชหัตถเลขา และฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวไว้ว่า เคยได้รับราชการในพระองค์สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมาก่อนปราบดาภิเษก เคยโดยเสด็จในราชการสงครามหลายครั้ง เมื่อปราบดาภิเษกแล้วได้เป็นพระยาอภัยธรรม แล้วเลื่อนเป็นพระยาอมราช ต่อมาจึงเลื่อนเป็นเจ้าพระยามหาเสนา ที่สมุหพระกลาโหม ท่านผู้นี้เป็นต้นสกุล "บุนนาค"

- พนักเหนือพระแท่น - เป็นลายมังกรจีน
 พนักพิง - เป็นลายนารายณ์ทรงสุบรรณ มีลายกระหนกเปลวเป็นลาย
 ล้อม

ลายแกะสลักฝังมุกที่กล่าวนี้ ได้ทำขึ้นอย่างประณีตมาก ฝีมือการฝังมุกละเอียดงดงาม
 อย่างยิ่ง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ตรัสว่าเป็นฝีมือ
 “ครู” และได้ประทานความคิดเห็นเกี่ยวกับการทำพระแท่นนี้ไว้ว่า “สังเกตว่าได้ทำแก้ไขมา
 ถึงสามรุ่น รุ่นที่ ๑ องค์พระแท่นทำในรัชกาลที่ ๑ ส่วนพนักนั้นรุ่นที่ ๒ ทำในรัชกาลที่ ๓ ทราบได้ที่เป็น
 ลายมังกรจีน รุ่นที่ ๓ ลายในท้องไม้ คือที่หลังรูปภาพเป็นของทำใหม่ กะว่าทำใน
 รัชกาลที่ ๔ พอดีจะได้ว่าเดิมคงประดับกระจกอย่างเดียวกับพระแท่นบรมม”^{*}

สำหรับการแก้ไขรุ่นที่ ๒ ในรัชกาลที่ ๓ คือทำพนักใหม่นั้น สมเด็จพระเจ้าบรม
 วงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เข้าพระทัยว่าจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
 สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย ผู้เป็นบุตรเจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค) เป็นผู้อำนวยการจัดทำ^{**}
 ส่วนการแก้ไขรุ่นที่ ๓ คือสลักลายท้องไม้ นั้น ยังไม่เป็นที่แน่ชัดว่าผู้ใดจะเป็นผู้อำนวยการ
 จัดทำ

พระแท่นเศวตฉัตรประดับมุกองค์นี้ แต่เดิมเป็นพระราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่ง
 อมรินทร์ภิษกมहाปราสาท ครั้นเมื่อพระมหาปราสาทองค์นี้ต้องอสนีบาตเกิดเพลิงไหม้
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งได้เสด็จฯ มาทรงบัญชาการดับเพลิงอยู่ ได้มี
 พระราชดำรัสสั่งให้ข้าราชการช่วยกันยกลงมาจากพระมหาปราสาทเสียได้ทัน จึงหาได้มอด
 ไหมสูญสิ้นไปกับองค์พระมหาปราสาทไม่^{***} ต่อมาเมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
 สร้างพระที่นั่งสุทิวลาปราสาทขึ้นแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระแท่น

* “สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่ม ๑๖ หน้า ๕๖

** “สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่ม ๑๖ หน้า ๒๕๐

*** ความตอนนี้นำขึ้นตามความในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และฉบับกรุงรัตนโกสินทร์ฯ
 ซึ่งมีข้อความตรงกันทั้งสองฉบับ แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีความเห็นตรงข้าม
 กับข้อความในพระราชพงศาวดาร กล่าวคือทรงเห็นว่า พระแท่นเศวตฉัตรที่ยกหนีไฟจากพระที่นั่งอมรินทร์ภิษก
 มหาปราสาทนั้น ไม่ใช่พระแท่นมุก เข้าพระทัยว่าจะเป็นพระแท่นทองแถมแก้วที่ตั้งอยู่ในพระที่นั่งอมรินทร์วิจิตร
 ในปัจจุบันนี้ ส่วนพระแท่นมุกนั้น เข้าพระทัยว่าจะได้สร้างขึ้นภายหลัง ได้มีลายพระหัตถ์ได้คอบกับสมเด็จพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เกี่ยวกับเรื่องนี้อยู่รวม ๗ ฉบับ คือลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๗-๑๕-๒๐
 -๒๕ กันยายน ๑๐ ตุลาคม ๒๑ และ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๙๒ ซึ่งจะหาได้จากหนังสือ “สาส์นสมเด็จพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่ม ๑๖

เสวตฉัตรประดับมุกองค์นี้ ขึ้นตั้งเป็นพระราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่งกุสุมมหาปราสาท และ
ก็ได้ตั้งประจำแต่เบื้องนั้นสืบมาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

พระแท่นเสวตฉัตรองค์นี้ เป็นพระราชบัลลังก์ที่ประทับของสมเด็จพระมหากษัตริย์
ริยราชเจ้าในโอกาสที่เสด็จ ฯ ออกมหาสมาคม และเป็นที่ประดิษฐานบุษนิยัตถุในการ
พระราชพิธีต่าง ๆ อาทิเช่น ประดิษฐานเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ ในงานพระราชพิธี
ฉัตรมงคล หรือเมื่อได้มีการประดิษฐานพระบรมศพ หรือพระศพสมเด็จพระบรมวงศ์
ผู้ใหญ่ ณ พระที่นั่งกุสุมมหาปราสาทนี้ ก็เชิญพระพุทธรูปขึ้นประดิษฐานไว้เหนือพระแท่น
ราชบัลลังก์องค์นี้

พระแท่นราชบรรจถรณ์ประดับมุก

พระแท่นราชบรรจถรณ์ประดับมุกองค์นี้ ตั้งอยู่ในองค์พระมหาปราสาททางคานมุข
ตะวันออก เป็นพระแท่นบรรทมพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก สมเด็จพระเจ้า-
บรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงวินิจฉัยไว้ว่า เป็นลายฝีมือครู
พวกเดียวกับพระแท่นเสวตฉัตร* แต่จะได้ทำขึ้นน้อมเกล้า ฯ ถวายพร้อมพระแท่นเสวต-
ฉัตรหรือไม่ ยังไม่พบหลักฐาน เมื่อครั้งไฟไหม้พระที่นั่งอมรินทราภิเชคมมหาปราสาท ใน
พระราชพงศาวดารก็ระบุแต่เพียงว่า โปรกเกล้า ฯ ให้ยกพระราชบัลลังก์เสวตฉัตรประดับมุก
พันไฟออกมาได้เท่านั้น ไม่ได้กล่าวถึงพระแท่นราชบรรจถรณ์นี้เลย จะเป็นเพราะไม่ได้
อยู่ในพระที่นั่งองค์นั้น หรือว่าอยู่และชนหินพันไฟออกมาได้แต่มีความสำคัญน้อยกว่า
พระราชบัลลังก์ จึงกล่าวถึงเพียงพระราชบัลลังก์ หรือเพ็งจะได้จัดทำขึ้นสำหรับพระที่นั่ง
พิมานรัทยา ก็ยังไม่มีหลักฐานเป็นที่แน่ชัดแต่อย่างใด แต่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ฯ
กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า คงจะได้สร้างขึ้นสำหรับพระที่นั่งพิมานรัทยา
พร้อมกับเครื่องราชูปโภคประดับมุกอื่น ๆ คือ พระกระดานพิงองค์ ๑ ตู้พระสมุศ ๒ ตู้ ตู้
พระภุษา ๑ ตู้ และในรัชกาลที่ ๑ พระแท่นราชบรรจถรณ์ตลอดจนเครื่องราชูปโภคอื่น ๆ
ดังกล่าวนี้ก็อยู่ในพระที่นั่งพิมานรัทยา ครั้นถึงรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
เลิศหล้านภาลัย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรม-
หลวงเทวกติ เสด็จเข้าไปประทับอยู่ ณ พระที่นั่งพิมานรัทยา จึงได้นำเครื่องราชูปโภคใน
พระที่นั่งนั้นถวายเป็นพุทธบูชาไว้ที่หอพระมณเฑียรธรรม เพ็งจะเชิญพระแท่นราชบรรจ-

* "สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่ม ๑๖ หน้า ๕๐"

พระราชบัลลังก์ประทับมุก
ใน
พระที่นั่งสุทิวลาปราสาท

ลายฉลุไม้ที่พระแท่นราชบรรจถรณ์ ในพระที่นั่งสุทิวลาปราสาท

พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประดิษฐานอยู่บนพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท
ในภาพนี้จะสังเกตเห็นว่ามี “เสาทาน” ตั้งอยู่กลางมุข
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า
ทำให้ภายในพระมหาปราสาทขาดความโอ่โถง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตัดออก

กรณีกลับมาไว้ในพระที่นั่งสุทิตมหาปราสาทสำหรับประดิษฐานปูชนียวัตถุในการพระราชพิธีในรัชกาลที่ ๖ หรือรัชกาลที่ ๗ นี้เอง*

พระแท่นราชบรรจถรณ์นี้ แกะสลักฝังมุกเป็นลวดลายดังนี้ :-

หน้ากระดานเชิงฐาน	- เป็นลายกระหนกทางโต มีลายตราพระราชสีห์และราชวัตรสลักระหว่างลายกระหนก (เหมือนเชิงฐานของพระราชบัลลังก์)
ชั้นสิงห์	- เป็นลายกระหนกก้านขกลายสิงห์ (เหมือนที่พระราชบัลลังก์)
ท้องไม้ชั้นล่าง	- ประดับกระจก
หน้ากระดาน	- เป็นลายกระหนกก้ามปูเปลวไบเทศ มีลายบัวรวนอยู่เบื้องล่าง
ท้องไม้ชั้นบน	- ประดับกระจก
ขอบบน	- เป็นลายบัวฐานพระ
พนัก	- เป็นลายกระหนกก้านขดเทพนม

ภายนอกองค์พระที่นั่งสุทิตมหาปราสาท มีกำแพงแก้วล้อม ๓ ด้าน มีประตูเป็นทางเข้าออก ทางด้านเหนือ ๓ ประตู ด้านตะวันออก ๒ ประตู ด้านตะวันตก ๑ ประตู เป็นประตูออกมณฑลประดับกระเบื้องเคลือบสี ภายในกำแพงแก้วเป็นลานปูลาดด้วยศิลาทัวบริเวณ หน้าพระที่นั่งมีทิมกต ๒ หลัง และตรงแนวกำแพงแก้วด้านตะวันตก สร้างเป็นหอเล็ก ๆ ตรงกับมุขพระที่นั่งด้านตะวันตก ๑ หลัง หอนเป็นหอเปลื้อง เบื้องหลังพระที่นั่งสร้างเชื่อมเพชรเป็นแนวกำแพงกันเขตระหว่างพระราชฐานชั้นกลางและชั้นใน

พระที่นั่งสุทิตมหาปราสาทนี้ เป็นพระมหาปราสาทที่ประดิษฐานพระบรมศพสมเด็จพระมหาจักรีวิทยาราชเจ้า สมเด็จพระอัครมเหสี และบางโอกาสก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้ตั้งพระศพสมเด็จพระบรมราชวงศ์บางพระองค์ด้วย

ในระหว่างที่มีได้มีการประดิษฐานพระบรมศพ ก็ได้ใช้เป็นพระที่นั่งสำหรับประกอบพระราชพิธีและการพระราชกุศลต่าง ๆ พระราชพิธีสำคัญซึ่งได้จัดขึ้น ณ พระที่นั่งนี้เป็นประจำในปัจจุบันนี้ คือ พระราชพิธีฉัตรมงคล

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้พระที่นั่งองค์นี้เป็นที่ชุมนุมสงฆ์ทำสังคายนาพระไตรปิฎกด้วย

* "สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เล่ม ๑๖ หน้า ๑๐๕, ๑๐๖, ๑๒๘ และ ๑๕๑-๑๕๓"

๒. พระที่นั่งพิมานรัตยา

พระที่นั่งองค์นี้ เป็นพระที่นั่งก่ออิฐถือปูน สร้างต่อเนื่องจากมุขกระสันของพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท ทอดยาวไปทางทิศใต้ เฉพาะองค์ประธานของพระที่นั่งกว้าง ๑๓.๘๐ เมตร ยาว ๓๑.๘๕ เมตร ยกพื้นสูง ๒.๓๐ เมตร

หลังคาเป็นหลังคาทรงไทย มุงกระเบื้องเคลือบสี สร้างเป็นหลังคา ๓ ชั้นหลั่นลด เช่นเดียวกับหลังคาโบสถ์ มีเครื่องตกแต่งอันเป็นสัญลักษณ์ของสถาปัตยกรรมไทย เช่น ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ และเครื่องตกแต่งอื่น ๆ โดยสมบูรณ์ หน้าบันจำหลักเป็นรูปพระพรหมประทับเหนือบัลลังก์บนหลังหงส์ ตอนเหนือและตอนใต้รูปพระพรหมเป็นรูปเทพนมในลายกระหนก มีลายกระหนกก้านชดเทพนมเป็นลายประกอบ และมีหน้าบันฐานพระเป็นเชิงล่าง

ผ้าเพดานทั้งภายนอกภายใน ปีกทองลายฉลุเป็นดาวล้อมเดือน ท้องช่อปีกทองลายฉลุ มีลายกรวยเชิงอยู่ตอนปลาย

พระทวารและพระบัญชาพระที่นั่งพิมานรัตยานี้ หน้าบานเขียนลายรดน้ำเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์หน้าสิงห์ หลังบานเขียนสีเป็นรูปเทพยดาทรงพระขรรค์ประทับยืนอยู่เหนือบัลลังก์ และมีลายกระหนกเปลวเป็นลายพื้น ส่วนเรือนแก้วนั้นแตกต่างกัน คือพระบัญชาเป็นชั่มบันแถลง แต่พระทวารเป็นชั่มลายดอกเบญจมาศ

ภายนอกองค์ประธานเป็นเจดีย์ ๓ ค่ำ ริมเจดีย์ค้ำนอกเป็นเสานางจรัล (เสาราย) เจดีย์ทางค้ำตะวันออกและค้ำตะวันตกซึ่งเป็นค้ำข้างองค์พระที่นั่ง เป็นเจดีย์กว้าง ๑.๘๐ เมตร อยู่ระดับเดียวกับพื้นดิน ส่วนเจดีย์ค้ำใต้เป็นเจดีย์กว้าง ๒.๘๐ เมตร สูงจากระดับพื้น ๑.๘๐ เมตร เจดีย์ค้ำนี้ต่อเนื่องกับชานหน้าเรือนจันทร์ท้ายพระที่นั่ง

พระที่นั่งองค์นี้ แต่ก่อนเคยเป็นพระวิมานที่บรรทมของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า ในโอกาสที่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับ ณ พระราชมณเฑียรหมู่พระมหาปราสาทนี้

เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๓ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายหลังจากได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะองค์พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทและพระที่นั่งพิมานรัตยาสำเร็จลงตามพระราชประสงค์แล้ว ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีสมโภช แล้วเสด็จเฉลิมพระราชมณเฑียรอยู่ ณ พระที่นั่งในหมู่พระมหাপราสาทนั้นเป็นเวลาถึง ๑ ขวบปี ในระหว่างประทับ ณ พระราชมณเฑียรหมู่พระมหাপราสาทนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระที่นั่งพิมานรัตยาเป็นพระวิมานที่บรรทม และเสด็จออกขุนนาง ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้เสด็จเฉลิมพระราชมณเฑียร ณ พระที่นั่งในหมู่พระมหাপราสาทนั้นถึง ๒ ครั้ง ครั้งแรกบรรทมที่พระที่นั่งพิมานรัตยาครั้งที่ ๒ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๖๕ บรรทมที่พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทมุขตะวันออก

เมื่อสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี เสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระที่นั่งพิมานรัตยาเป็นที่สรงน้ำพระบรมศพ ต่อมาในรัชกาลปัจจุบันก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระที่นั่งพิมานรัตยาเป็นที่สรงน้ำพระบรมศพสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล เมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๙ และสรงน้ำพระบรมศพสมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๘

ตำนานการสร้างพระมหাপราสาท

พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท มิใช่พระมหাপราสาทองค์แรกในพระบรมมหาราชวัง หากแต่เป็นองค์ที่สอง ที่สร้างขึ้นแทนองค์แรกที่ถูกไฟไหม้ พระมหাপราสาทองค์แรก คือ “พระที่นั่งอมรินทราภิเชกมहाปราสาท” เป็นปราสาทที่สร้างด้วยเครื่องไม้ทองค้ำ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถ้ายแบบพระที่นั่งสรรเพชญปราสาทที่กรุงศรีอยุธยาสร้างขึ้น เริ่มสร้างเมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๒๖ สร้างสำเร็จและทำพิธียกยอดพระมหাপราสาท เมื่อวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๓๒๗

“พระที่นั่งสรรเพชญปราสาท” ที่เป็นแม่แบบของพระที่นั่งอมรินทราภิเชกมहाปราสาทนั้น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถโปรดให้สร้างขึ้น มีความสำคัญในทางประวัติ

คือ เป็นพระที่นั่งที่สมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าในสมัยที่กรุงศรีอยุธยายังเป็นราชอาณาจักร ได้ทรงใช้เป็นที่พระราชพิธีมณฑล ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสืบเนื่องกันมาหลายพระองค์

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ ปกครองสยามประเทศ เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๒๕ นั้น ยังหาได้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกให้ครบถ้วนถูกต้องตามตำรับโบราณราชประเพณีไม่ เพียงแต่ได้ทรงประกอบพระราชพิธีปราบดาภิเษกโดยสังเขปเท่านั้น ฉะนั้นเมื่อได้สร้างพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาทสำเร็จโดยสมบูรณ์แล้ว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามระบอบโบราณขัตติยราชประเพณีอีกครั้งหนึ่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ โดยใช้พระที่นั่งอมรินทราภิเษกเป็นพระราชพิธีมณฑล

จำเนียรกาลผ่านมา ถึงวันอาทิตย์ เดือนเจ็ด ขึ้นหนึ่งค่ำ ปีระกา เอกศก จุลศักราช ๑๑๕๑ (พ.ศ. ๒๓๓๒) อสนีบาตตกตอหน้ามุขเด็จพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท แล้วเกิดเป็นเพลิงลุกไหม้เครื่องบนและหลังคา แล้วเลยลุกลามไหม้องค์พระมหาปราสาท และพระปรัศว์ซ้ายลงหมดสิ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยารัตนาพิพิธ (สน)* สมุหนายก เป็นแม่กองรื้อซากพระมหาปราสาทที่ถูกไฟไหม้ออก แล้วสร้างพระมหาปราสาทขึ้นใหม่ แต่ไม่ได้สร้างเหมือนองค์เดิม ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ กล่าวถึงลักษณะที่ผิดแผกแตกต่างระหว่างพระมหาปราสาทองค์เก่าและองค์ใหม่ ไว้ดังนี้ “ปราสาทองค์ก่อนนั้นสูงใหญ่เท่าพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท กรุงเก่า มุขหน้ามุขหลังนั้นยาวกว่ามุขข้าง และมุขเบื้องหลังนั้นอยู่ที่ข้างใน ยาวไปจดถึงพระปรัศว์ซ้ายพระปรัศว์ขวา พระมหาปราสาทใหม่นั้น ยกออกมาตั้ง ณ ที่ข้างหน้าทางสน มุขทั้ง ๔ นั้นเสมอกันทั้ง ๔ ทิศ ใหญ่สูงเท่าพระที่นั่งสุริยามรินทร์ กรุงเก่า ยกปราสาทเสียมิได้มีเหมือนองค์ก่อน แต่มุขเด็จพระที่นั่ง ๔ มุขนั้น ยกทวยเสียม ใช้รูปครุฑเข้าแทน แล้วให้รูปนาคพระที่นั่งขึ้นใหม่ข้างใน ต่อมุขหลังเข้าไปอีกหลัง ๑ พอเสมอด้วยมุขปราสาทองค์เก่า พระราชทานนามว่า พระที่นั่งพินาณรัตยา แล้วทำพระปรัศว์ซ้ายขึ้นใหม่คงตามเดิม หลังคาปราสาทและมุข กับทั้งพระที่นั่งพินาณรัตยา พระปรัศว์ คาดด้วยดื่บเหมือนอย่างเก่าทั้งสน ครั้นการพระ

* เป็นข้าหลวงเดิมมาก่อนปราบดาภิเษก ในครั้งกรุงธนบุรี เป็นพระอัครเสนาบดี สมัยธนบุรีกรมมหาดไทย ได้ตามเสด็จฯ ในราชการสงครามหลายครั้ง ได้เคยรับราชการต่างพระเนตรพระกรรณมามาก เมื่อปราบดาภิเษก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น เจ้าพระยารัตนาพิพิธ ที่สมุหนายก

มหาปราสาททองคำที่ตกแต่งเสร็จแล้ว จึงพระราชทานนามปราสาททองคำใหม่ว่า “พระที่นั่งคฤศติมหาปราสาท” *

ตามตำนานการสร้างพระมหาปราสาทที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าการสร้างพระมหาปราสาททองคำแรก คือพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยมหาปราสาทนั้น ปรากฏเป็นที่แน่ชัดอยู่แล้วว่า เพื่อที่จะทรงใช้เป็นพระราชพิธีมณฑลในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และเมื่อพระมหาปราสาททองคำที่กล่าวนั้นถูกไฟไหม้แล้ว ก็มีได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นในลักษณะและขนาดเดิม หากแต่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ถือนาคพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ซึ่งเป็นพระที่นั่งที่เคยเป็นที่ประดิษฐานพระบรมศพ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า แห่งกรุงศรีอยุธยา มาหลายสิบพระองค์ รวมทั้งพระบรมศพสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งแม้จะสวรรคตที่พระราชวังลพบุรี ก็ยังได้เชิญพระบรมศพไปประดิษฐานที่พระที่นั่งสุริยามรินทร์ ฉะนั้น ก็จะเป็นที่เข้าใจกันได้ว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มีพระราชประสงค์ที่จะสร้างพระที่นั่งคฤศติมหาปราสาทนี้ สำหรับประดิษฐานพระบรมศพด้วย และเมื่อพระองค์เสด็จสู่สวรรคต สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชผู้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติสืบพระราชสันตติวงศ์ จึงได้อัญเชิญพระบรมศพสมเด็จพระบรมชนกนาถประดิษฐาน ณ พระที่นั่งคฤศติมหาปราสาทนี้ ซึ่งในกาลต่อมาก็ได้ยึดถือเป็นประเพณีสืบมา

การบูรณะสร้างเสริม

พระที่นั่งในหมู่พระมหาปราสาทนี้ ได้มีการบูรณะสร้างเสริมมาดังนี้ :-

รัชกาลที่ ๓

เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ สืบพระราชสันตติวงศ์ต่อจากสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อปีพุทธศักราช ๒๓๖๗ นั้น เป็นเวลาที่พระที่นั่งคฤศติมหาปราสาท และพระที่นั่งพิมานรัตยา ได้สร้างมาแล้วกว่า ๓๐ ปี ทั้งตัวไม้และสรรพวัสดุก่อสร้างบางประเภท ก็ชำรุดทรุดโทรมและเสื่อมคุณภาพลงตามกาลเวลา ฉะนั้น เมื่อได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระบรมชนกนาถเสร็จแล้ว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อหลังคาเปลี่ยนเครื่องบนใหม่ที่ ๒ องค์ ตามความในพระราชพงศาวดารเขียนไว้ว่า ได้โปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๗ แต่เมื่อมาพิเคราะห์ก็เห็นว่า ถ้าจะมีการซ่อมใน พ.ศ. ๒๓๖๗ ก็คงจะซ่อมได้เพียงพระที่นั่งพิมานรัตยา ส่วนพระที่นั่งคฤศติมหาปราสาทนี้ยังประดิษฐานพระ-

* พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับคุรุสภาจัดพิมพ์ หน้า ๒๐๐

บรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยอยู่คงจะยังไม่ช่อมไม้ได้ และภายหลังเมื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้ว สมเด็จพระบรมอัยกี กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ก็ประชวรและเสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ๒๓๖๙ การถวายพระเพลิงก็ไม่อาจกระทำได้ในระยะอันควร เพราะบ้านเมืองอยู่ในระหว่างศึก ค่ายเจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์เป็นขบถ ต้องส่งกองทัพขึ้นไปปราบปราม ค่ายเห่คั้น จึงต้องประดิษฐานพระบรมศพไว้บนพระที่นั่งสุลิตมหาปราสาท จนกระทั่งการศึกสงบลงบ้าง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระอัยกี เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๓๗๑ การรื้อหลังคาเปลี่ยนเครื่องบนพระที่นั่งสุลิตมหาปราสาทจึงน่าจะได้เริ่มในปีพุทธศักราช ๒๓๗๑ นี้เอง การซ่อมไม้ทำอยู่จนถึงเดือนพฤษภาคม ๒๓๗๓ การจึงแล้วเสร็จตั้งพระราชประสงค์ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพิธีพระราชพิธีสมโภช มีสวดพระพุทธรมนต์ ๓ วัน แล้วเสด็จฯ เฉลิมพระราชมณฑลเชียร ณ พระที่นั่งพิมานรัตยา เพื่อให้เจ้าพนักงานทำการบูรณะพระที่นั่งในหมู่พระมณฑลเชียรต่อไป การบูรณะพระที่นั่งสุลิตมหาปราสาทในครั้งนั้น ใช้เวลาเกือบ ๒ ปี

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๓๙๑ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาศรีพิพัฒนรัตนราชโกษา เป็นแม่กองควบคุมตำรวจและช่างทหารใน ทำการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งสุลิตมหาปราสาทอีกครั้งหนึ่ง การซ่อมครั้งนี้นับเป็นการซ่อมครั้งใหญ่และสำคัญมาก ได้เปลี่ยนตัวไม้เครื่องบนเครื่องยอด รวมทั้งเปลี่ยนตัวซื่อซึ่งทำด้วยซุงทั้งต้นใหม่ทั้งหมดด้วย และโดยเหตุที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ที่จะให้พระมหาปราสาทได้เป็นไปตามรูปทรงเดิมทุกประการ ท่านเจ้าพระยาพิพัฒนรัตนราชโกษา ผู้อำนวยการบูรณะซ่อมแซม จึงให้ถ่ายแบบตัวไม้ที่จะเปลี่ยนให้เหมือนของเดิมทุกตัว ไม่ยอมให้ผิดจากแบบเดิมแม้จนสักนิ้วหนึ่ง

การซ่อมครั้งนี้ได้ทำอยู่จนถึงปีพุทธศักราช ๒๓๙๓ จึงได้ลงรักปิดทองแล้วเสร็จ โดยสมบูรณ์ จะได้มีการสมโภชอย่างไรหรือไม่ ไม่ปรากฏข้อความในพระราชพงศาวดาร

อนึ่ง พระที่นั่งสุลิตมหาปราสาท และพระที่นั่งพิมานรัตยา เมื่อแรกสร้างหลังคาคาดด้วยคันทัน แต่ตามความในตำนานวัดสุทัศน์ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา กล่าวว่า เมื่อได้มีการซ่อมพระที่นั่ง ๒ องค์นี้ ในรัชกาลที่ ๓ ได้เปลี่ยนใช้กระเบื้องเคลือบมุงหลังคาพระที่นั่งสุลิตมหาปราสาท ส่วนพระที่นั่งพิมานรัตยาและพระปรีศวรมุขด้วยกระเบื้องดิน แต่จะเปลี่ยนในคราวซ่อมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๑ หรือ พ.ศ. ๒๓๙๑ มิได้แจ้งไว้

รัชกาลที่ ๔

ในรัชกาลนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเสริมสิ่งต่าง ๆ ขึ้น ทั้งใน
องค์พระมหาปราสาท และบริเวณ ดังนี้ :-

ภายในองค์พระมหาปราสาท โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งบุษบกมาลาชั้นที่มุง
ค้ำไม้ สำหรับเป็นที่เสด็จฯ ออกให้พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในเฝ้าฯ และโปรดเกล้าฯ
ให้ทำฉากเขียนลายน้ำทองเป็นภาพพิธี “อินทราภิเษก” กันสกัคมุขค้ำไม้แทนม่าน ฉากนี้
เป็นศิลปกรรมอันวิจิตร และมีค่ายิ่งอีกชั้นหนึ่งของชาติ*

ภายนอกองค์พระมหาปราสาท โปรดเกล้าฯ ให้ตัดแปลงประตูกำแพงแก้วทั้ง
๓ ด้าน ซึ่งเดิมเป็นประตูหุ้ม ให้เป็นประตูซุ้มยอดมณฑปทุกประตู และโปรดเกล้าฯ
ให้ก่อเขาไกรลาสขึ้นที่ลานข้างมุขกระสันฟากตะวันตก สำหรับเป็นที่สงวนในพิธีโสกันต์ และ
เกศากันต์

การสร้างเสริมดังกล่าวจะเป็นในปีใด ยังไม่พบหลักฐาน

รัชกาลที่ ๕

ในรัชกาลนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่ง
พิมานรัศยา เป็นการซ่อมใหญ่ ได้รื้อเครื่องบนเปลี่ยนตัวไม้ใหม่ และเปลี่ยนกระเบื้อง
มุงหลังคา ซึ่งเดิมเป็นกระเบื้องดินเผา ให้เป็นกระเบื้องเคลือบ การซ่อมแล้วเสร็จและ
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบการพระราชพิธียกช่อฟ้า เมื่อวันศุกร์ เดือนยี่
ขึ้น ๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๓๗** (พ.ศ. ๒๔๑๘)

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๒๑ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงพื้นที่ด้าน
ตะวันออกของพระที่นั่งพิมานรัศยาเป็นสวน พื้นที่ตอนนี้เป็นพื้นที่ว่าง ระหว่างหมู่พระ-
ที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร กับพระที่นั่งพิมานรัศยา มีเนื้อที่อยู่เพียงจำกัด จะปรับปรุง
ให้สวยงามไม่ได้ เพราะมีพระปรัศวีขวาเดิมกีดขวางอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้รื้อพระปรัศวีขวาองค์เดิมลงเสีย แล้วย้ายที่ไปสร้างใหม่ทางเบื้องหลัง “เรือนจันทร์”
ท้ายพระที่นั่งพิมานรัศยา

อนึ่ง มีข้อความปรากฏในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ประจำวันอังคาร แรม
๑๐ ค่ำ เดือน ๑ ปีจอ ศักราช ๑๒๔๘ (พ.ศ. ๒๔๒๙) ว่า ได้เสด็จพระราชดำเนิน

* เวลานั้นย้ายไปเก็บไว้ที่พระที่นั่งควาลับ ราชเลเอดชิดเกี่ยวกับภาพเขียนในฉากนี้ พระบรมวงศ์เธอฯ กรมหมื่น
พิทยลาภ ทรงพระนิพนธ์ไว้ และตีพิมพ์ในหนังสือ Aritibus Asiae Vol: xxiv, 3/4 ฉบับพิมพ์ในประเทศสวิส
เพื่อเป็นที่ระลึกในวันเกิดครบ ๒๕ ปี ของท่านนักประวัติศาสตร์เรื่องนามของโลก “ศาสตราจารย์ ฮอร์จ เซคส์”

** จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน จุลศักราช ๑๒๓๗

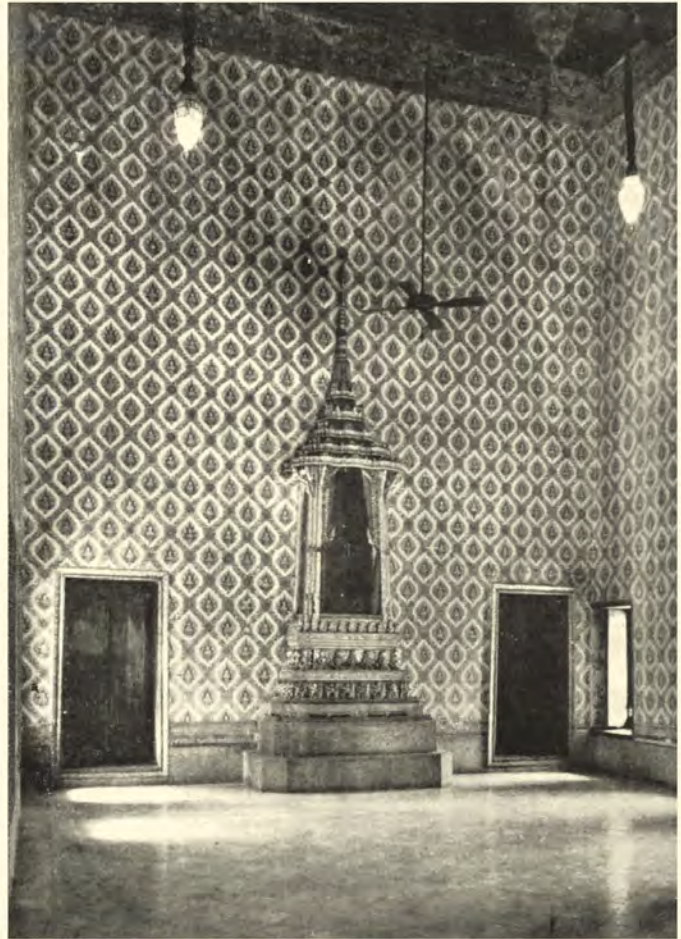
ไปทอดพระเนตรการซ่อมพระที่นั่งสุทิตมหาปราสาท ซึ่งเป็นที่แน่นอนว่าคงจะได้มีการซ่อม ในระยะเวลาที่กล่าวนี้ แต่ไม่ปรากฏรายละเอียดว่าซ่อมอะไรบ้าง

รัชกาลที่ ๖

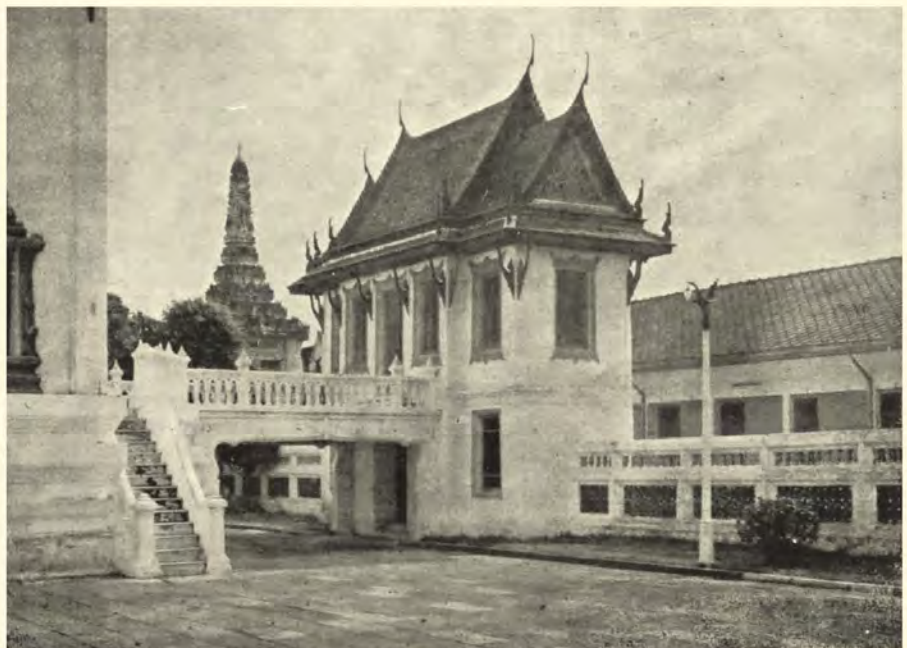
ในรัชกาลนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการแก้ไขตัดแปลง และสร้างเสริม พระที่นั่งสุทิตมหาปราสาท และพระที่นั่งพินนาคหลายอย่าง ดังรายการต่อไปนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<u>พระที่นั่งสุทิตมหาปราสาท</u>	
พ.ศ. ๒๔๕๓ - สร้างฐานคอนกรีตเสริมเหล็กเป็นสะพานทอดจากมุขด้าน ตะวันออกของพระที่นั่งสุทิตมหาปราสาท ไปเชื่อมกับฐาน ด้านใต้ของพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ฯ เพื่อเป็นทางเสด็จฯ จากพระที่นั่งสุทิตมหาปราสาทไปยังพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ฯ ได้โดยไม่ต้องเสด็จฯ ลงอัมรินทร์พระที่นั่งสุทิตฯ แล้ว ไปขึ้นพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ฯ เป็นหลายทอดหลายทอดตั้งแต่ ก่อน	
พ.ศ. ๒๔๖๒ - ตัดเสาหนากลางมุข หึ่งสี่มุข ภายในองค์พระมหาปราสาท ออก	
พ.ศ. ๒๔๖๕ - สร้างหอเปลื้องที่แนวกำแพงแก้วตรงกับมุขพระมหาปรา- สาทด้านตะวันตก มีฐานคอนกรีตเป็นสะพานลอบต่อเนื่อง กับมุขพระมหาปราสาทด้านตะวันตก - ต่อเติมองค์พระที่นั่งจัดทำเป็นห้องทรงขึ้นที่มุมต่อระหว่าง องค์พระที่นั่งมุขตะวันออกกับมุขใต้	
<u>พระที่นั่งพินนาค</u>	
พ.ศ. ๒๔๕๓ - ปรับและปฏิสังขรณ์พระที่นั่งใหม่ โดยใช้ไม้พื้นใหม่ปูทับไม้ พื้นเดิมอีกชั้นหนึ่ง	

พระที่นั่งบุษบก
ที่พระที่นั่งกุศลิตมหาปราสาทมณฑล
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้สร้างขึ้นตามแบบพระราชบัลลังก์
ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

หอเปลื้องในบริเวณพระที่นั่งกุศลิตมหาปราสาท
สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๖

◁ พระที่นั่งพิมานรัตยา

ในปี ๒๕๐๗ นี้ กำลังบูรณะซ่อมแซมอยู่
ต่อไปสภาพชำรุดทรุดโทรมหักพังถึงขนาดนี้คงไม่ปรากฏ

เวือนจันทร์ ▷

รัชกาลที่ ๗

รัชกาลที่ ๘

ในสองรัชกาลนี้ มิได้มีการคัดแปลงแก้ไข หรือสร้างเสริม ส่วนการซ่อมก็เป็น การซ่อมเล็กน้อย ซึ่งมีรายการดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<u>ซ่อมในรัชกาลที่ ๗</u>	
<u>พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท</u>	
พ.ศ. ๒๔๗๐ - ซ่อมหลังคาที่รั่วเฉพาะแห่ง	
พ.ศ. ๒๔๗๑ - ซ่อมบัวปูนขอบพระบัญชา, ผนังห้องทรงและทาสีที่หือ- เปลือง	
พ.ศ. ๒๔๗๒ - ซ่อมหลังคาและเครื่องบนที่ชำรุดเล็กน้อยเฉพาะแห่ง	
<u>พระที่นั่งพิมานรัตยา</u>	
พ.ศ. ๒๔๗๓ - เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาที่แตกร้าว และเปลี่ยนไม้เชิง- กลอนที่ชำรุด	
<u>ซ่อมในรัชกาลที่ ๘</u>	
<u>พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท</u>	
พ.ศ. ๒๔๗๒ - เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาที่ชำรุด - ซ่อมปูนผนังภายในที่ชำรุด และเขียนซ่อมลายผนัง - ซ่อมบานพระทวาร บานพระบัญชา รวม ๑๑ ช่อง - ซ่อมราวบันไดบุษบกที่มุงเค็จ	
พ.ศ. ๒๔๗๔ - ซ่อมหลังคา และเปลี่ยนสังกะสีรางน้ำใหม่ทั้งหมด	
พ.ศ. ๒๔๗๘ - เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาและไม้เครื่องบนที่ชำรุด	
	อำนาจการ ซ่อม โดยกรรมการ ปรึกษากิจการฝ่ายสำนักพระราชวัง กับกรมศิลปากร

การบูรณะซ่อมแซมในรัชกาลปัจจุบัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้น เป็นเวลาที่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท และพระที่นั่งพิมานรัตยาได้สร้างเสร็จมานานถึง ๑๕๕ ปีเศษ และเป็นเวลาภายหลังที่ได้มีการซ่อมใหญ่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเกือบร้อยปี แม้ในรัชกาลต่อ ๆ มาจะได้มีการทะนุบำรุงและบูรณะ ซ่อมแซมมาเป็นระยะ ๆ แต่ก็มิได้มีการซ่อมใหญ่ เพียงแต่บูรณะซ่อมแซมและตกแต่งส่วน

ที่ชำรุดเป็นบางส่วน สรรพวัศกุตม์มิได้เปลี่ยนได้ซ่อมก็เกิดความชำรุดทรุดโทรมขึ้นอีก และมากขึ้นเป็นลำดับ เนื่องจากสรรพวัศกุตม์ในการก่อสร้างบางประเภทเสื่อมคุณสมบัติลงตามกาลเวลาเสียแล้ว

ในระหว่างปีพุทธศักราช ๒๔๘๘ ถึง ๒๔๙๑ ซึ่งเป็นเวลาที่ยังประดิษฐานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๘ อยู่ ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท พระที่นั่งองค์นี้ก็อยู่ในสภาพที่ชำรุดทรุดโทรม หลังคารั่ว ซ่อฟ้า ไบระกา และเครื่องบนบางอย่างหักหลุด ต้องทำการบูรณะซ่อมแซมไว้เป็นการชั่วคราว ทั้ง ๆ ที่พระบรมศพยังประดิษฐานอยู่ ต่อมาเมื่อได้อัญเชิญพระบรมศพออกถวายพระเพลิงแล้ว สำนักพระราชวังก็ได้พยายามขออนุมัติงบประมาณเพื่อจะดำเนินการบูรณะซ่อมแซม แต่เนื่องจากสภาพของพระมหาปราสาทราชมณเฑียรสถานได้ชำรุดทรุดโทรมลงพร้อมกันหลายองค์ ทั้งภาวะการเงินของประเทศภายหลังสงครามก็ยังอยู่ในสภาพที่ยังไม่มั่นคง จึงได้รับจัดสรรงบประมาณมาโดยจำกัด เพื่อบูรณะซ่อมสร้างพระที่นั่งที่มีความจำเป็นจะต้องรีบดำเนินการบูรณะซ่อมทำก่อนเป็นองค์ ๆ ไป การซ่อมพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทจึงต้องรื้อรอก่อมาอีกหลายปี

เนื่องจากสรรพวัศกุตม์ในการก่อสร้างได้เสื่อมคุณสมบัติลงตามกาลเวลาแล้วเป็นส่วนมาก ความชำรุดทรุดโทรมในระยะหลังจึงทวีมากขึ้น ทั่วไม้เครื่องบนเครื่องยอด ชำรุดผุพังเสียหายแทบทั้งสิ้น ครุฑจันทน์ที่ติดอยู่ที่มุกย่อไม้สิบสองทั้ง ๔ มุมผุพัง จนเห็นว่าถ้าปล่อยให้ทิ้งไว้เวลาโดนลมแรงก็คงจะหักลงมาทำให้เกิดความเสียหายแก่ส่วนอื่นมากขึ้น ก็ต้องถอดเอาลงมาเสียบ้าง เหลือเท่าที่พอจะต่อตามให้ติดไว้เพียง ๒ มุม องค์พระที่นั่งก็ชำรุดทรุดโทรมโดยทั่วไป เช่น ชั้มพระทวาร ชั้มพระบัญชา ชำรุดผุพังและเก่าคร่ำแทบไม่เห็นสีทองและแววกระจก ทั่วบานที่เขียนลายรดน้ำไว้หลุดลอกลบเลือนจนสิ้นความสวยงาม ไม้ทับหลังพระทวารและพระบัญชาผุพังอ่อน ผันปูนชำรุดผุเปื่อย ลายเขียนที่ผนังหลุดลอกลบเลือนอยู่ทั่วไป

ส่วนพระที่นั่งพิมานรัตยานั้น ก็ยังชำรุดทรุดโทรมมาก เพราะไม่สู้จะได้รับการบูรณะซ่อมแซมประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง เมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่ ๒ ลูกระเบิด

ตกลงข้างพระที่นั่งองค์นี้ แม้จะไม่ระเบิด แต่ความสั่นสะเทือนก็ทำให้วัสดุก่อสร้างที่เสื่อมคุณภาพอยู่บ้างแล้ว เสียหายทวีขึ้นเป็นอย่างมาก เครื่องบน เช่น ซ้อฟ้า ไบระกา ทางหงส์ ตลอดจนเชิงชายหักหลุด กระเบื้องหลังคาแตกหักร่วงหล่นเป็นจำนวนมาก ทำให้แลเห็นเป็นช่องโหว่อยู่โดยทั่วไป ต้องรื้อกระเบื้องหลังคาซีกตะวันออกลง แล้วใช้สังกะสีมุงแทนไว้เป็นการชั่วคราว แล้วเลือกกระเบื้องที่ยังพอใช้ได้ ไปมุงเสริมทางซีกตะวันตก พื้นพระที่นั่งก็ทรุดเพราะคานและตงผุ ต้องทำเสาค่อมค้ำยันไว้เป็นการป้องกันมิให้หักพังยุบลงไป

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีพระราชดำรัสสั่งให้สำนักพระราชวังเร่งพิจารณาคำเนินการบูรณะซ่อมแซมหมู่พระที่นั่งสุทิตมหาปราสาทหลายครั้ง เพราะทรงพระวิตกว่า ถ้าปล่อยทิ้งไว้ก็จะมีทรุดโทรมมาก อันจะทำให้ต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในการบูรณะซ่อมแซมมากยิ่งขึ้นเป็นลำดับ และถ้าความชำรุดทรุดโทรมนั้นมีมากขึ้นจนถึงระยะที่ไม่สามารถจะบูรณะซ่อมแซมได้ ก็จะต้องสูญเสียสมบัติอันล้ำค่านี้ไปอย่างน่าเสียดาย

คณะกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังและซ่อมสร้างพระราชฐาน* ได้กำหนดโครงการบูรณะซ่อมแซมเฉพาะพระที่นั่งสุทิตมหาปราสาทไว้เป็นโครงการ ๒ ปี ในปีแรกทำการซ่อมโครงหลังคา เครื่องบน และเครื่องยอด ส่วนปีที่ ๒ ซ่อมองค์พระที่นั่งแต่พื้นฐานถึงหลังคา ทั้งนี้ เพื่อแบ่งเงินค่าซ่อมแต่ละปีให้น้อยลง เพื่อจะได้มีโอกาสได้รับการจัดสรรงบประมาณได้ง่ายขึ้นประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง เพื่อให้ผู้ทำการบูรณะซ่อมแซมได้มีเวลาปฏิบัติงานได้นาน เพราะการบูรณะสถาปัตยกรรมอันเป็นวิจิตรศิลป์นั้น ควรจะได้ทำด้วยความประณีตเป็นพิเศษ และในที่สุดก็ได้รับการจัดสรรงบประมาณให้ดำเนินการในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๒ และ พ.ศ. ๒๕๐๓ ติดต่อกัน

การบูรณะซ่อมแซมโครงหลังคา เครื่องบน และเครื่องยอด ตามโครงการซ่อมปีที่ ๑ นั้น ได้เริ่มดำเนินการเมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๐๒ ส่วนการดำเนินการซ่อมแซมองค์พระที่นั่งตั้งแต่พื้นฐานจนเจดีย์ตามโครงการซ่อมปีที่ ๒ นั้น เริ่มทำการซ่อมเมื่อ ๓๐ พฤษภาคม ๒๕๐๓ และสำเร็จเรียบร้อยโดยสมบูรณ์เมื่อเดือนธันวาคม ๒๕๐๓

* เป็นกรรมการที่คณะรัฐมนตรีอนุมัติให้แต่งตั้งขึ้น เพื่อพิจารณาและดำเนินการเกี่ยวกับการจัดวางแผนผังและบูรณะซ่อมสร้างถาวรวัตถุอันเป็นประณีตศิลป์ ในเขตพระราชฐาน ราชนามกรรมการคณะนี้มีอยู่ในภาคผนวกท้ายหนังสือนี้.

การซ่อมเครื่องนี้ หรือเครื่องบน เครื่องยอด เครื่องมุง ของเดิมออกเปลี่ยนใหม่ทั้งหมด ผนังทั้งภายในกะทะาะปูนเก่าออก ถูปูนและเขียนลายผนังใหม่ทั้งหมด บานพระทวาร พระบัญชาเขียนลายรดน้ำและเขียนสีใหม่ทั้งหมด และได้ทำการบูรณะซ่อมแซมส่วนอื่น ๆ ทั้งภายนอกภายในทุกส่วน รวมทั้งการเสริมความมั่นคงของโครงหลังคา ตลอดจนงานทง และเสาที่รับพื้นพระที่นั่งให้แข็งแรงมั่นคงทั่วทุกแห่ง เห็นจะนับได้ว่าเป็นการซ่อมครั้ง ใหญ่ที่สุดในรอบ ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา

สำนักพระราชวังได้มอบหมายให้กรมศิลปากร เป็นผู้ดำเนินการเกี่ยวกับการซ่อม ภายใต้อาณัติของคณะกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังและซ่อมสร้างพระราชฐาน ราชการซ่อมที่กรมศิลปากรร่างแล้ว จะต้องได้รับการพิจารณาตรวจสอบจากคณะกรรมการ พิจารณาวางแผนผังและซ่อมสร้างพระราชฐานอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้การออกรายการซ่อมเป็น ไปด้วยความละเอียดรอบคอบและเป็นผลดี

การซ่อมพระที่นั่งสุทไธสน์มหาปราสาทครั้งนี้ คณะกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังและ ซ่อมสร้างพระราชฐาน และกรรมการตรวจการซ่อม* ได้พยายามอย่างยิ่งที่จะรักษาพระที่นั่ง องค์นี้ให้อยู่ในสภาพเหมือนของเดิมให้มากที่สุดเท่าที่จะพึงกระทำได้ เครื่องบนเครื่องยอด ที่รอลงมาทำใหม่ กรรมการได้เลือกเฟ้นชั้นที่งามที่สุดเป็นแบบให้ทำขึ้นใหม่ ลวดลายเขียน ต่าง ๆ ก่อนที่จะให้หรือ ให้ลบ ใต้ให้คัดลอกแบบและถ่ายภาพไว้เป็นหลักฐาน เพื่อจะได้จัด จำลองขึ้นให้เหมือนเดิม ทั้งนี้ มิใช่แต่สิ่งที่มองเห็นภายนอกเท่านั้น แม้ภายในโครงหลังคา ซึ่งวิศวกรเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องเสริมไม้ยันทแยงยึดโครงจั่วไว้ เพื่อให้มีความแข็งแรง มั่นคงขึ้น และเมื่อเสริมไม้ยันทแยงแล้ว ทุุกตัวรับโครงหลังคาตามแบบอย่างโครงหลังคา ที่สร้างไว้เดิมก็ไม่จำเป็นต้องใช้ ขอเอาออก กรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังและซ่อมสร้าง พระราชฐานยินยอมแต่เพียงให้เสริมไม้ยันทแยงเพื่อความมั่นคง แต่ไม่ยอมให้เอาทุุกตา ของโครงหลังคาออก ให้คงรักษาไว้ให้ปรากฏเป็นแบบฉบับอยู่ต่อไปว่า การก่อสร้างโครง หลังคาในสมัยต้นยุคกรุงรัตนโกสินทร์นั้น เป็นไปในรูปลักษณะเช่นที่ได้เป็นอยู่นั้น

* ราชนามคณะกรรมการตรวจการซ่อม มีอยู่ในบัญชีราชการซ่อม

สำหรับพระที่นั่งรัตยา ซึ่งสำนักพระราชวังได้รับอนุมัติงบประมาณให้ทำการบูรณะซ่อมแซมในปีพุทธศักราช ๒๕๐๗ นั้น เมื่อได้ทำการประกวดราคาจ้างเหมาซ่อมแซมแล้วปรากฏว่าองค์พระที่นั่งและเรือนจันทร์ ถ้าจะซ่อมให้สมบูรณ์ครบถ้วน ก็เกินวงเงินงบประมาณที่ได้รับ จำเป็นจะต้องแบ่งงานซ่อมให้ทำภายในวงเงินงบประมาณที่มีอยู่ไปก่อนแล้วของงบประมาณซ่อมเพิ่มเติมในปีต่อไป ครั้นเมื่อเลขาธิการพระราชวังได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นำเงินซึ่งได้ตั้งงบประมาณไว้ว่าจะสร้างเรือนต้นในบริเวณพระตำหนักจิตรดา มาสมทบซ่อมพระที่นั่งพิมานรัตยาเสียให้แล้วเสร็จภายในปีเดียว ส่วนการสร้างเรือนต้นนั้นจะได้พระราชทานเงินส่วนพระองค์ให้สร้างแทน จึงเป็นอันว่าการซ่อมพระที่นั่งพิมานรัตยาสามารถดำเนินการซ่อมให้แล้วเสร็จได้โดยไม่ต้องรอกงบประมาณปีต่อไป

การซ่อมพระที่นั่งพิมานรัตยาครั้งนี้ ก็เป็นการซ่อมทำนองเกี่ยวกับการซ่อมองค์พระที่นั่งกุสุมิตมหาปราสาท ซึ่งนับได้ว่าเป็นการซ่อมครั้งใหญ่ที่สุดในรอบ ๑๐๐ ปีที่ผ่านมา เช่นเดียวกัน และสำนักพระราชวังก็ได้มอบหมายให้กรมศิลปากรเป็นผู้ดำเนินการ โดยมีกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังและซ่อมสร้างพระราชฐาน เป็นผู้ควบคุมและกลั่นกรองงานอีกชั้นหนึ่ง กับมีกรรมการตรวจการซ่อมซึ่งแต่งตั้งจากสถาปนิก วิศวกร และเจ้าหน้าที่ผู้เชี่ยวชาญ โดยมีอธิบดีกรมศิลปากร ดำรงตำแหน่งประธานกรรมการตรวจการซ่อมเองอีกด้วย

การบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งในหมู่พระมหาปราสาท เท่าที่ได้กระทำมาแล้วในรัชกาลปัจจุบัน ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๘๔ จนถึงกาลบัดนี้ (พ.ศ. ๒๕๐๗) มีรายการดังต่อไปนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท	
พ.ศ. ๒๔๘๖ - ซ่อมเครื่องบน คือ ตัวครุฑรับไชรา ซ่อฟ้า ไบระกา และ ตัวนาค ที่ชำรุดให้เหมือนของเดิม - เปลี่ยนไม้ระแนง และซ่อมหลังคาให้หาอรั่ว	
พ.ศ. ๒๔๘๐ - ทำซ่อฟ้าคานตะวันตก เปลี่ยนที่ชำรุด ๑ ตัว - ซ่อมขานคอนกรีตพื้นหินอ่อนที่ชำรุด และขัดล้างทาน้ำปูน ใหม่	
พ.ศ. ๒๕๐๒ ซ่อมเฉพาะส่วนหลังคาตามโครงการซ่อมบ่อนี้หนึ่ง ดังนี้ - - เปลี่ยนตัวไม้โครงหลังคาที่ชำรุดยุบงอ ไม่สามารถรับน้ำหนักได้ใหม่ และเสริมไม้ยันทแยงโครงหลังคาด้วยไม้ เนื้อแข็ง เพื่อให้โครงหลังคามั่นคงแข็งแรงยิ่งขึ้น - เปลี่ยนไม้ระแนง และกระเบื้องมุงหลังคามุงทั้ง ๔ ด้าน และหลังคามุงกระสันใหม่ทั้งหมด - เครื่องบนต่าง ๆ คือ ครุฑจับนาค ซ่อฟ้า ไบระกา หาง หงส์ นาคเบือน นาคสดุ้ง ดอกจอก สะพานหนู แกะ สลักทำขึ้นใหม่หมดทุกตัว - ซ่อมเชิงชาย คันทวย บัวหัวเสา ลายหน้าบัน ลงสมุก ทาร์กปิดทองประดับกระจกใหม่ทั้งหมด - ซ่อมฝ้าภายนอกองค์พระที่นั่ง เพดานมุขเด็จ และเพดาน เฉลียงใหม่ พร้อมทั้งเขียนทอลายฉลุใหม่ทั้งหมด - เปลี่ยนเครื่องยอด คือ บันแถลง หัวนาค กระจังโดยแกะ สลักทำขึ้นใหม่หมด - ซ่อมบัวกลุ่ม และเครื่องตกแต่งเครื่องยอดอื่น ๆ ทั้งหมด พร้อมทั้งลงสมุกทาร์กปิดทองประดับกระจกใหม่ - ซ่อมสาหร่ายรวงผึ้งหน้ามุขเด็จ พร้อมทั้งลงรักปิดทอง ประดับกระจกใหม่ - ซ่อมหน้าต่างช่องลม เหนือเพดานมุขทั้ง ๔ ด้านใหม่ พร้อมทั้งเขียนลวดลายที่บานหน้าต่าง และทำขอบคอน- กรีตเสริมเหล็กเป็นชานภายใน เพื่อกันน้ำฝนไม่ให้สาด ไหลเข้าไปภายในเพดาน - แก้ยอดปราสาทที่เอียงให้ตรงได้ระดับทางตั้ง - หล่อคานคอนกรีตเสริมเหล็กข้างหลังผนังโดยรอบ เพื่อ เป็นกำลังรองรับข้อ	กรมการตรวจการซ่อม ม.จ. ยาจ จิตรพงศ์ นายอิสระ วิวัฒน์านนท์ ม.ร.ว. แสงสุรีย์ สดากวัธน์ นายเนื่อง พิบูล นายเอียง กตัญญู

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมกระเบื้องมุงหลังคาอาคารคหน้าพระที่นั่งที่ชำรุดแตก ร้าว และถล่มปูนสันหลังคาใหม่ พร้อมทั้งซ่อมข้อฟ้า ใบ ระกา หางหงส์ ที่ชำรุดทุกแห่ง 	
<p>พ.ศ. ๒๕๐๓</p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมองค์พระที่นั่งตั้งแต่พื้นฐานถึงเพดาน ตามโครงการ ซ่อมปีที่สอง ซึ่งต่อเนื่องจากการซ่อมส่วนหลังคา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ดังนี้ :- - ผนังภายนอกองค์พระที่นั่งตั้งแต่ฝ้าเพดานไขวราลงมาตลอด ฐานบัวโดยรอบ กะเทาะปูนเก่าออกหมดแล้วถ่อปูนฉาบ ผนังใหม่ โดยกำหนดให้ผสมน้ำชาชนิดก้นน้ำขี้มดด้วย - ผนังภายในองค์พระที่นั่ง กะเทาะปูนเก่าออกถ่อปูนผสม น้ำชาชนิดน้ำขี้มด แล้วเขียนลายผนังใหม่ทั้งหมด โดยวิธีคัด ลอกลายของเดิมไว้ แล้วเขียนให้เหมือนของเดิมทุก ประการ - ซ่อมฝ้า เพดาน ฝ้า ที่ชำรุดพร้อมทั้งทาสีใหม่ ส่วน ลายดาวบนเพดานที่ชำรุดก็ฉลุและสลักปิดทองประดับ กระจกใหม่ - เปลี่ยนทับหลังหน้าต่างประตูซึ่งเดิมเป็นไม้ฝังชายเป็นคอน กรวดเสริมเหล็ก - ซ่อมซุ้มพระทวาร ซุ้มพระบัญชา และลงรักปิดทอง ปิด กระจกใหม่ทั้งหมด - บานพระทวาร บานพระบัญชาทั้งที่เป็นลายรดน้ำ และ ลายเขียน ลบของเดิมเขียนใหม่ทั้งภายนอก และภายใน ทุกบาน โดยคัดลอกลายเดิม เขียนให้เหมือนของเดิม ทุกประการ - ซ่อมวงกบบานพระทวารพระบัญชา พร้อมทั้งทำพื้นขัดมัน และปิดทองใหม่ทั้งหมด - แก้ไขเปลี่ยนแปลงเชิงผนังอัมจันทร์ ภายในพระที่นั่งซึ่ง เป็นหินขัด ให้เป็นหินอ่อนทั้งหมด - มุขเด็จ ตั้งแต่เชิงบัวหัวเสาลงมาจนถึงลูกกรงที่สลักเป็น ลายโปร่ง ได้ซ่อมทำใหม่ทั้งหมด และสลักลายลูกกรง ใหม่ตามแบบเดิม พร้อมทั้งปิดทองประดับกระจกใหม่ ทั้งสิ้น 	<p>กรรมการตรวจการซ่อม ม.จ. ขาใจ จิตรพงศ์ นายอิสระ วิวัฒนานนท์ ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์</p>

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<ul style="list-style-type: none"> - ซ่อม และ ตกแต่งส่วนต่างๆ ขององค์บุษบกที่มุขเด็จ ซึ่งชำรุดหักพัง พร้อมทั้งลงรักปิดทองประดับกระจกใหม่ทั้งหมด - แก้ไขเปลี่ยนแปลงและซ่อมห้องทรงและเครื่องสุขภัณฑ์ ตลอดจนเดินท่อประปา และท่อน้ำใหม่ทั้งหมด - ซ่อมหลังคา ซ่อมฝ้า ไม้ระกา หางหงส์ ตลอดจนผนัง และซุ้มประตูหน้าต่างของหอเปลื้องใหม่หมดทั้งหลัง - ซ่อมเฉลียงซึ่งเป็นชานต่อเนื่องระหว่างองค์พระที่นั่ง กับพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ และระหว่างองค์พระที่นั่งกับหอเปลื้อง - ซ่อมเชื่อมเพชรหึงด้านตะวันออกและตะวันตกของพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทตลอดแนว - เดินสายไฟฟ้าภายในองค์พระที่นั่งใหม่ทั้งหมด สำหรับสายฝังผนัง ใช้วิธีวางท่อ S. Lon ก่อนแล้ว จึงเดินสายร้อยลงในท่อ S. Lon อันเป็นแบบของการเดินสายไฟฟ้าที่ถาวรมั่นคง และปลอดภัยสำหรับในยุคปัจจุบันนี้ พร้อมทั้งเปลี่ยนเต้าเสียบสวิตต่างๆ ทั้งหมดด้วย - ซ่อม คาน ตง และเสาที่รับพื้นพระที่นั่งทั้งหมดให้แข็งแรงมั่นคงทั่วทุกแห่ง - ซ่อมซื้อ ผ้า เพดาน ไซรา หน้บ้าน ผนังและพื้นของศาลาคคหน้าพระที่นั่งทั้ง ๒ หลัง ใหม่ทั้งหมด - ซ่อมกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาททุกด้าน และซ่อมซุ้มยอดทุกซุ้ม ตลอดจนบานประตูกำแพงแก้วทุกบานใหม่ 	

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<p><u>พระที่นั่งพิมานรัตยา</u></p> <p>พ.ศ. ๒๕๐๓</p> <p>(องค์พระที่นั่ง)</p> <ul style="list-style-type: none"> - ซ่อมโครงหลังคาโดยเปลี่ยนตัวไม้ที่ชำรุด และเปลี่ยนไม้ระแนงใหม่ทั้งหมด - ทำข้อฟ้า, ใบระกา, หางหงส์, เเชิงซาบ สะพานหนูใหม่ทั้งหมด - ซ่อมหน้าบัน พร้อมทั้งลงรักปิดทองใหม่ - เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาใหม่ พร้อมทั้งทำหลบบนทับหลังออกไก่ เป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก - ซ่อมไชรา, ฝ้าปกนก, ฝ้าเพดาน และข้อ พร้อมทั้งปิดทองลายฉลุใหม่ - ทำคานคอนกรีตทับหลังผนัง, ทับหลังหัวเสาตลอด - เปลี่ยนพื้น คาน ตง ซึ่งเดิมเป็นไม้ ให้เป็นคอนกรีตเสริมเหล็กแล้วปูไม้ทับ - ฉาบปูนผนังทั้งภายในภายนอกในถ้ำปูนใหม่ทั้งหมด - ซ่อมซุ้ม วงกบ และตัวบานพระทวารพระบัญชา พร้อมทั้งเขียนลายรดน้ำ และเขียนสีหน้าบานหลังบานใหม่ทั้งหมด - ฟื้นดินชั้นต่ำซึ่งเดิมเป็นพื้นดิน ทำเป็นพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งหมด - ทำฐานพื้นเฉลียง พื้นมุขกระสัน และพื้นทางอัฒจันทร์ใหม่เป็นฐานคอนกรีตเสริมเหล็กแล้วปูหินอ่อนทับตามเดิม - เสาขาวรององค์พระที่นั่งซึ่งเป็นเสาค้ำอิฐทั้งหมด ดัดแปลงเป็นเสาแกนคอนกรีต เฉพาะที่รับน้ำหนักมาก รวม ๘ ต้น (เรือนจันทร์) - ซ่อมโครงหลังคา เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคา และเครื่องตกแต่ง เช่น ข้อฟ้า, ใบระกา, หางหงส์, เเชิงซาบ ใหม่ทั้งหมด - ซ่อมฝ้าเพดาน, ไชรา, ฝ้าปกนกใหม่ - ถือบูนผนังใหม่ทั้งหมด - ซ่อมพระบัญชาพระทวารทั้งหมด 	<p><u>กรรมการตรวจการซ่อม</u></p> <p>นายอนันต์ อยู่โพธิ์ นายอิสระ วิวัฒนานนท์ ม.ร.ว. มิตราภรณ์ เกษมศรี นายประดิษฐ์ อยู่วุฒิกะ นายไพรัช ชุตติกุล ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์</p>

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<ul style="list-style-type: none"> - รื้อฟื้นระเบียง ฟื้นภายในองค์พระที่นั่งออกทำฐาน ตอม่อคาน และ ฟื้น เป็นคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งหมด แก้วปูกระเบื้องหินอ่อนทับเหมือนของเดิม - ฐานบันไดเดิมก่ออิฐ เปลี่ยนเป็นฐานคอนกรีตเสริมเหล็ก - ซ่อมซุ้มประตูและกำแพงที่ต่อเนื่องกับเรือนจันทร์ใหม่ โดยทำรากฐานคานดินและเสา เป็นคอนกรีตเสริมเหล็กทั้งหมด 	

พระที่นั่งภายในกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

ภายในกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท มีพระที่นั่งองค์เล็กซึ่งได้สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ รวม ๒ องค์ คือ

๑. พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ปราสาท

พระที่นั่งองค์นี้เป็นปราสาทไม้องค์เล็ก ตั้งอยู่ตรงแนวกำแพงแก้วพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ด้านตะวันออก มีขนาดกว้าง ๔.๒๕ เมตร ยาว ๕.๔๐ เมตร เป็นปราสาทโถงสร้างในแบบปราสาทจตุรมุข มุขด้านตะวันออกและด้านตะวันตกเป็นมุขชั้น มีหลังคาชั้นลด ๒ ชั้น ส่วนมุขด้านเหนือและด้านใต้เป็นมุขยาว มีหลังคาชั้นลด ๔ ชั้น เป็นหลังคาทาดักบัว เครื่องบนเครื่องยอดทำในลักษณะที่คล้ายคลึงกับเครื่องบนเครื่องยอดพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ใช้นาคเป็นเป็นหางหงส์เช่นเดียวกัน แต่เป็นเครื่องบนเครื่องยอดชนิดลงรักปิดทองเกลี้ยง มีได้ประดับกระจก ที่มุ่มย่อไม้สิบสองทำเป็นรูปหงส์รับไซรา มีได้ทำเป็นรูปครุฑจับนาคเช่นที่มุ่มย่อไม้สิบสองของพระมหาปราสาท

หน้าบันจำหลักเป็นรูปสมเด็จพระอมรินทราบหาราชประทับยืนบนพระแท่น พระหัตถ์ซ้ายทรงพระขรรค์ พระหัตถ์ขวาอยู่ในท่าประทานพร สองข้างรูปสมเด็จพระอมรินทราบหาราชเป็นรูปเทพนม มีลายกระหนกเปลวเป็นลายล้อม ได้ลายหน้าบันเป็นหน้าบันฐานพระ และเบื้องล่างของหน้าบันฐานพระ ประกอบด้วยสาหร่ายรวงผึ้งลายกระหนกใบเทศ เพดานปีกทองลายฉลุใบเทศ ประดับด้วยดวงคาราจำหลักเป็นรูปดาวดอกจอก

เสาพระที่นั่งเป็นเสาไม้ย่อมุมไม้สิบสอง ปีกทองและประดับกระจกที่หน้าเสาทุกด้าน เป็นลายประจายาม ปลายเสาประกอบบัวจกกล เบื้องล่างมีพนักจำหลักลายเทพนมประกอบลายกระหนกก้านขดคิระหว่างช่องเสาแทนลูกกรง

ตรงหน้ามุขมีอัมรินทร์เป็นทางชั้นลงทั้ง ๔ ด้าน อัมรินทร์ด้านตะวันออก เป็นทางลงสู่เกยประทับพระราชยานนอกกำแพงแก้ว อัมรินทร์ด้านตะวันตกเป็นทางลงสู่เกยประทับพระราชยานภายในกำแพงแก้ว อัมรินทร์ด้านใต้เป็นทางลงสู่ฐานที่เชื่อมกับฐานหน้ามุขพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทด้านตะวันออก ส่วนอัมรินทร์ด้านเหนือเป็นทางลงสู่ท้องพระลานพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท

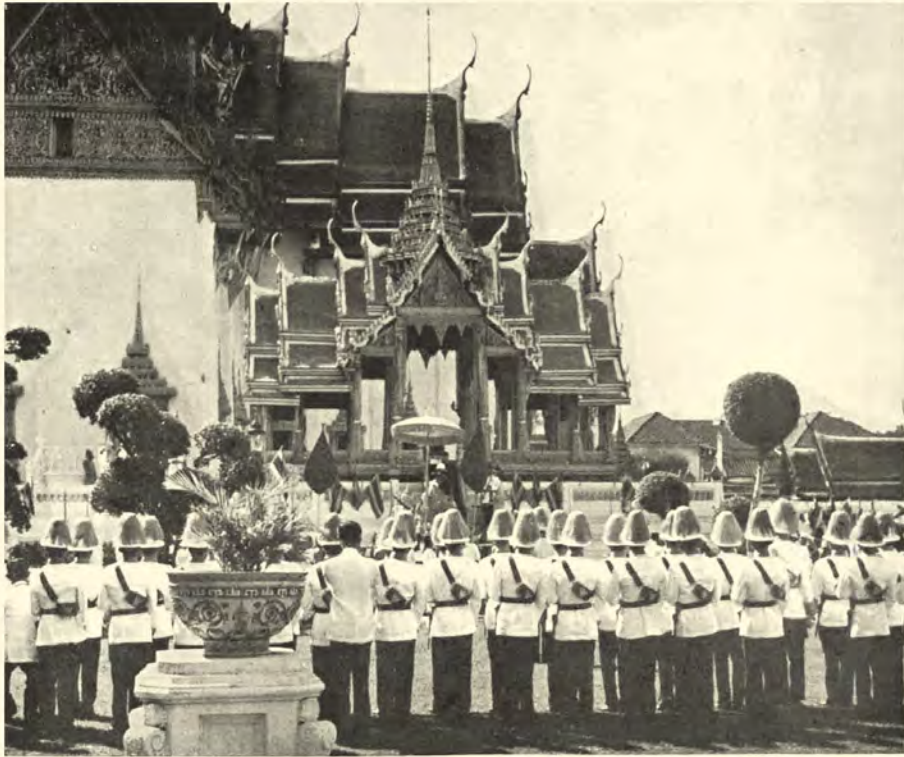
พระที่นั่งอภรณ์ภิโมกษ์ปราสาทนี้ สร้างอยู่บนฐานปูนซึ่งมีระดับสูงเสมอกำแพงแก้วพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท เป็นปราสาทโถงที่มีรูปทรงสวยงามเหมาะสมทุกสัดส่วนฝีมือการสร้างก็ประณีตงดงามมาก กรมศิลปากรได้เคยจำลองแบบไปจัดสร้างเป็น 'ศาลาไทย' ในงานมหกรรมนานาชาติ ณ กรุงบรัสเซลล์ ประเทศเบลเยียม เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๐๑ ปรากฏว่าได้รับความนิยอย่างกว้างขวาง หนังสือพิมพ์ในหลายประเทศได้กล่าวขวัญชมเชยและสดุดีในศิลปการก่อสร้างของชาติไทยไว้เป็นอย่างสูง

พระที่นั่งองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เป็นพลับพลาสำหรับประทับพระราชยาน รับ-ส่ง เสด็จ ฯ ในโอกาสที่เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตรา หรือกระบวนราบ ประทับพระราชยานอัญเชิญพระบรมอัฐิ และประทับพระเสลี่ยงส่งเสด็จพระบรมราชวงศ์ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีการพระราชพิธีโสกันต์พระราชทาน เป็นต้น

การบูรณะซ่อมแซม

ก่อนปีพุทธศักราช ๒๔๗๑ จะได้มีการบูรณะซ่อมแซมมาอย่างไรบ้างหรือไม่นั้น ยังไม่พบหลักฐานแห่งใด ในเอกสารเกี่ยวกับการซ่อมสร้างพระราชฐานของสำนักพระราชวัง มีหลักฐานว่ามีการซ่อมเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๗๑ ครั้งหนึ่ง และเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๐๒ อีกครั้งหนึ่ง การซ่อมครั้งหลังนี้ เป็นการซ่อมใหญ่ ด้วยในขณะนั้น พระที่นั่งองค์นี้อยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก เครื่องบน เครื่องยอด เครื่องตกแต่งต่าง ๆ ชำรุดผุเปื่อย โคนเสาครุเรือนและบางต้นก็ขาด พื้นฐานปูนชำรุดผุพัง พื้นพระที่นั่งซึ่งปูด้วยหินอ่อนทรุด ต้องบูรณะซ่อมแซมแก้ไขโดยทั่วไป

อย่างไรก็ตาม การซ่อมครั้งนี้ เป็นที่น่าเสียดายอยู่บ้างที่ไม่สามารถทำการซ่อมให้สมบูรณ์ทุกประการได้ เพราะส่วนต่าง ๆ ขององค์พระที่นั่งซึ่งประดับกระจกนั้น ใ้กระจกชนิดบาง ที่เรียกว่ากระจกข้าวเกรียบ ไม่สามารถจะหาซื้อได้ในท้องตลาดขณะนั้น กรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังและซ่อมสร้างพระราชฐานพิจารณาแล้วเห็นว่า กระจกที่มีจำหน่ายอยู่ในท้องตลาดขณะนั้นเป็นกระจกหนา จะตัดเป็นชิ้นเล็กประดับลายละเอียดประณีตไม่ได้ ต้องใช้กับงานที่ไม่เป็นลวดละเอียดประณีตนัก เช่น บัดประดับช่อฟ้า ในระกา ซึ่งอยู่ที่สูง ถ้าจะเอามาใช้ที่พระที่นั่งอภรณ์ภิโมกษ์ ก็ต้องประดับเป็นลายหยาบตามลักษณะของกระจก ก็จะทำให้คุณค่าในทางศิลปะของพระที่นั่งองค์นี้ด้อยลงไป จึงยังไม่ยินยอมให้ใช้ ให้

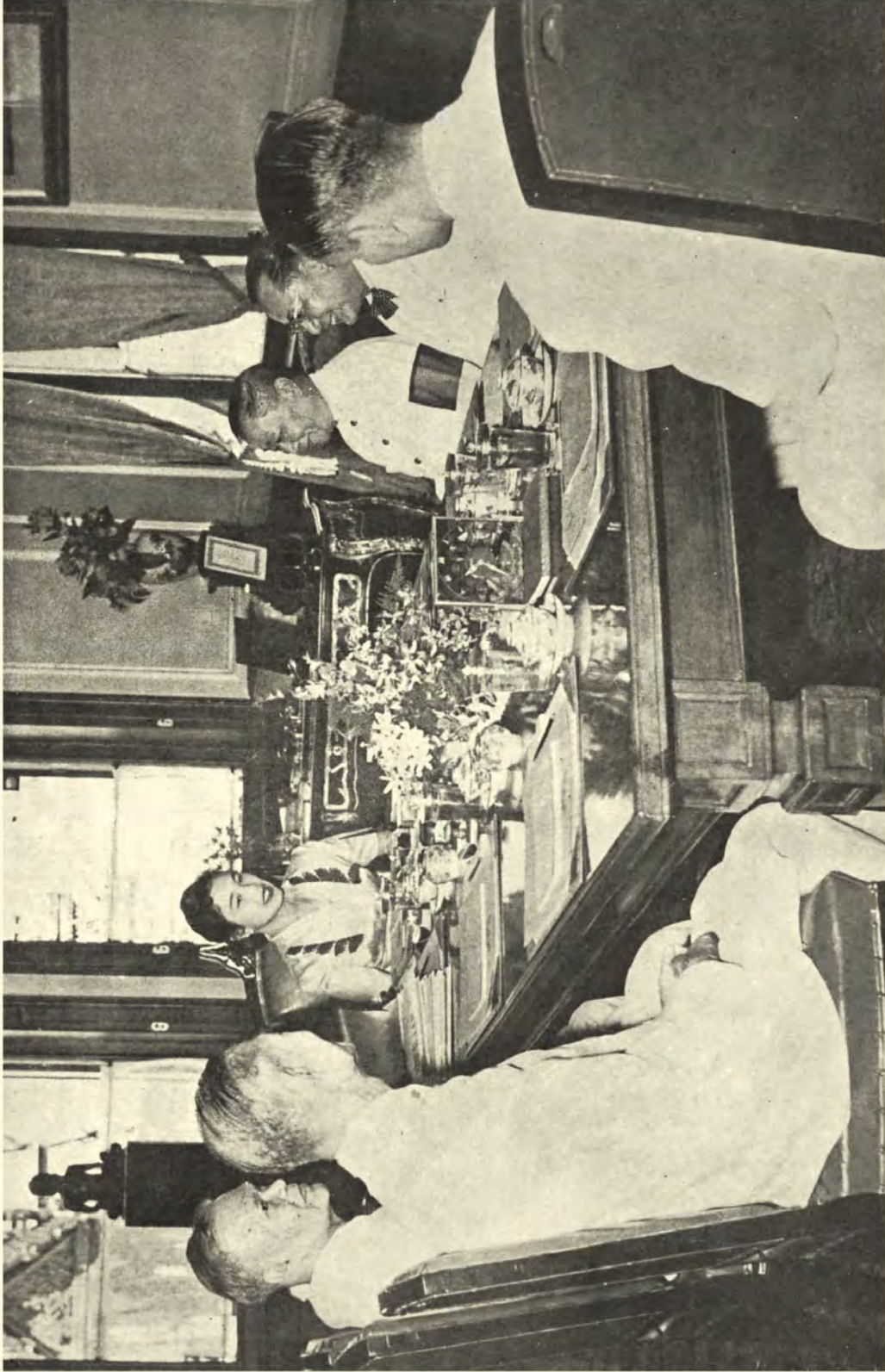
เสด็จ ฯ ออกเฑาะพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ปราสาท
ประทับพระที่นั่งราชยานพุดตานทอง
เสด็จ ฯ โดยกระบวนพยุหยาตราสถลมารค

พระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ปราสาท ▷

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ยุโรปในปี พ.ศ. ๒๔๔๐
สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
ได้เสด็จฯ เข้าร่วมประชุมหารือราชการกับคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ณ พระที่นั่งราชกรัณณสภา

ต่อมาในปี พุทธศักราช ๒๔๘๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันเสด็จ ฯ ออกทรงผนวช
สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเป็นผู้ตั้งเค้าราชการแทนพระองค์
ได้เสด็จ ฯ เข้าร่วมประชุมหารือราชการกับคณะองคมนตรี ณ พระที่นั่งราชกรีฑาสถานเช่นเดียวกัน

หน้าบันและซุ้มพระบฏูชรพระที่นั่งราชกรัณยสภา

คงรักษากระจกเดิมที่ประทับไว้ด้วยความประณีตเพียงเท่าที่มีเหลืออยู่ ส่วนที่หลุดไปแล้วก็ให้
 ปล่อย่างไว้จนกว่าจะหากระจกที่มีคุณสมบัติอันเหมาะสมมาประทับแทนได้ จึงจะให้หรือ
 กระจกของเดิมออกแล้วประทับใหม่ทั้งหมด โดยนัยนี้ ในการซ่อมพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์
 ครั้งนั้น จึงมิได้ทำการประทับกระจกใหม่

รายการซ่อมพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ทั้ง ๒ ครั้งดังกล่าวแล้วข้างต้นมีดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<p>รัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๓๓ - ซ่อมข้อฟ้า โบริกา ที่ซำรด - เปลี่ยนชอคปราสาท เพดาน และเสาหน้ามุข</p>	
<p>รัชกาลปัจจุบัน พ.ศ. ๒๕๐๒ - เปลี่ยนตัวไม้โครงหลังคา และตัวไม้เครื่องประกอบเครื่อง- บนเครื่องชอคต่าง ๆ ตั้งแต่ชอคปราสาทลงถึงเชิงชายชั้นล่าง ตลอดจนตัวไม้เพดาน ฝ้าซำรา กรอบแว่น เฉพาะที่ซำรด ผู้ฟังชาดหาบ หรือตัวไม้ผู้เส้อมคุณภาพ พร้อมทั้งทาสีลงรัก ปิดทองใหม่ทั้งหมด - ซ่อมเสาซึ่งตัวไม้ของเดิมขาดคอคิน และซำรดผู้ฟังโดยวิธี ตัดต่อใหม่ทั้งหมด - จัดทำคันทวยที่ผู้ซำรดใหม่ - เสาหัวเม็ดทรงมณฑป ๘ ต้น พนัก ลูกพักอินทนิลรอบ พระที่นั่ง ซึ่งทำด้วยลายไม้แกะสลักตลอดจนไม้ประกอบทับ หลัง ทำขึ้นใหม่ทั้งสิ้น - ฐานรอบพระที่นั่งที่เป็นไม้แกะลายประกอบ เช่น ลายไม้ หน้ากระดาน บัวหงาย กระจังปากฐาน ทำใหม่ทั้งหมด - ทาสีลงรักปิดทองส่วนต่าง ๆ ของพระที่นั่งใหม่ทั้งหมด - ซ่อมพุ่มข้าวบิณฑ์ซึ่งหักให้ค้ำมั่นคงแข็งแรง - ซ่อมฐานบัวปูน พื้นหินอ่อน ลูกกรงปูน เสาหัวเม็ด หินอ่อน ตลอดจนช่องประตูใต้พื้นพระที่นั่งทั้งหมด</p>	<p>กรรมการตรวจการซ่อม ม.จ. ชาติ จิตรพงศ์ นายพินิจ สมบัติศิริ นายอุทัย เศรษฐมาลย์ ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ นายเนือง พิบูล นายเอียง กัญญา</p>

๒. พระที่นั่งราชกรณียสภา

พระที่นั่งองค์นี้ ตั้งอยู่ทางคานใต้ของพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ปราสาท เป็นพระที่นั่ง
 สองชั้น สร้างตามยาวจากทิศเหนือไปทิศใต้ มีขนาดกว้าง ๗.๕๐ เมตร ยาว ๑๖ เมตร

หลังคามุงด้วยกระเบื้องหินชนวน รูปหลังคาตอนล่างสร้างขึ้นไปคล้ายหลังคาปั้นหย้า แต่ไปยกหน้าจั่วไว้ค่อนบน โดยทำเป็นซุ้มหน้าบันยื่นออกมาทั้งด้านเหนือและด้านใต้ มีช่อฟ้าใบระกา ทางหงส์ อยู่ตรงจั่วที่ยื่นออกมา หน้าบันจำหลักเป็นรูปนารายณ์ทรงสุบรรณ และมีลายกระหนกเทพนมเป็นลายล้อม หน้าบันฐานพระไม่เป็นเส้นตรงตลอดเช่นที่ปรากฏอยู่ที่หน้าบันพระที่นั่งองค์อื่น หากแต่ทำเป็นเกยยื่นออกกลายเป็นบัลลังก์รองรับรูปนารายณ์ทรงสุบรรณที่ตอนกลางของหน้าบันนั้นด้วย ได้หน้าบันฐานพระประทับสำหรับยรวรงผั่งเช่นเดียวกับหน้าบันมุขเด็จ ซึ่งจัดเป็นลักษณะพิเศษสำหรับพระที่นั่งองค์นี้โดยเฉพาะ

พระบัญชาชนบทของพระที่นั่งองค์นี้ มีเรือนแก้วเป็นซุ้มบันแถลง ส่วนชั้นล่างไม่มีเรือนแก้ว ตัวบานเป็นกระจกผ้ากรอบไม้ ทั้งเครื่องบน ลายหน้าบันและซุ้มพระบัญชาลงรักแต่ไม่ปิดทองเลย

พระที่นั่งองค์นี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นสถานที่ประชุมที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน

เมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประพาสยุโรปครั้งแรก ในปีพุทธศักราช ๒๔๔๐ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับเป็นประธานในการประชุมที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ณ พระที่นั่งองค์นี้

ในรัชกาลที่ ๘ และต้นรัชกาลปัจจุบัน ขณะเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ยงใหญ่ทรงพระเยาว์ ซึ่งบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ยังไม่ถวายพระราชอำนาจที่จะให้ทรงบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เอง ต้องมีคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์บริหารราชการแผ่นดินแทนนั้น คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ก็ได้มาประชุม และปฏิบัติหน้าที่ในการบริหารราชการแผ่นดิน ณ พระที่นั่งนี้

เมื่อเดือนตุลาคม พุทธศักราช ๒๔๙๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันเสด็จฯ ออกทรงผนวช สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ซึ่งทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ก็ได้เสด็จฯ มาประทับเป็นประธานในการประชุมองคมนตรี ณ พระที่นั่งราชกรัณยสถาน

การบูรณะซ่อมแซม

ในรัชกาลที่ ๖ จะได้มีการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งองค์นี้มาอย่างไ้บ้างไม่ปรากฏหลักฐาน ในรัชกาลต่อ ๆ มา ได้มีการบูรณะซ่อมแซมมาโดยลำดับ ดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<u>รัชกาลที่ ๗</u>	
พ.ศ. ๒๔๗๑ - ซ่อมข้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ เจิงกลอน และซุ้มพระบัญชาแล้วลงรักใหม่	
พ.ศ. ๒๔๗๒ - ซ่อมผนัง และบัวปูน ทาสีผนังและเพดานพร้อมทั้งเปลี่ยนกระจกพระบัญชาใหม่	
<u>รัชกาลที่ ๘</u>	
พ.ศ. ๒๔๗๓ - ซ่อมปูนผนังพร้อมทั้งทาสีใหม่ และซ่อมห้องน้ำ	
พ.ศ. ๒๔๗๔ - หล่อเสาและคานคอนกรีตเสริมเหล็กกันทรุด และซ่อมห้องน้ำทั้งข้างล่างข้างบนใหม่	
พ.ศ. ๒๔๗๗ - ซ่อมมอกไก่ และซ่อมหลังคา	
<u>รัชกาลปัจจุบัน</u>	
พ.ศ. ๒๔๘๑ - ซ่อมกระเบื้องมุงหลังคาที่แตกชำรุด	
<p>พ.ศ. ๒๕๐๗ ซ่อมองค์พระที่นั่งทั้งหมด ตั้งแต่พื้นฐานถึงหลังคาดังนี้ :-</p> <ul style="list-style-type: none"> - เปลี่ยนกระเบื้องหินชนวนมุงหลังคาของเดิมที่ชำรุดแตกร้าว รวมทั้งกระเบื้องอย่างอื่นที่ได้แซมไว้ ให้เป็นกระเบื้องหินชนวนอย่างเดียวกันทั้งหมดแล้วหล่อสันหลังคาเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก - ซ่อมแต่งเครื่องบน เช่น ข้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ คันทวย ปลายหน้าบัน และเครื่องตกแต่งชาคาใหม่ พร้อมทั้งทาสีทึบใหม่ทั้งหมด 	<p><u>กรรมการตรวจการซ่อม</u> นายณิต อยู่โพธิ์ นายอิสระ วิวัฒนานนท์ ม.ร.ว. มิตราภรณ์ เกษมศรี นายไพรัช ชุตติกุล นายประดิษฐ์ ชูวะพุกกะ ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์</p>

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<ul style="list-style-type: none"> - เปลี่ยนสังกะสีหุ้มรองสะพานหนุกันไม้ผุใหม่ทั้งหมด - ถูปูนฐานองค์พระที่นั่งใหม่ ซ่อมแต่งปูนผนังทั้งภายนอกภายใน และทาสีใหม่ทั้งหมด - ซ่อมพระทวารพระบัญชาข่วงกรอบและคัวบาน พร้อมทั้งเปลี่ยนบานกระจกใหม่ทั้งหมด - ซ่อม, ซัดพื้นหิน, พื้นไม้ รวมทั้งอิฐจันทร์ และบัวไม้ทาเซลแล็คใหม่ทั้งหมด - เปลี่ยนกระเบื้องบุผนังห้องน้ำใหม่ และซ่อมทำส่วนต่างๆ ในห้องน้ำที่ชำรุด รวมถึงเปลี่ยนเครื่องสุขภัณฑ์บางประเภทใหม่ 	

พระราชมนต์เขี้ยวสทาบ
หมู่
พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

มณฑลเขี้ยวธรรมา
แปดกเปลี่ยนแบบลของ
มุขลกละศล้าของ
โศกสังทรงสูงสล้าง

โศภิกวิจิตรลา
พระจุลาเอรารรณ
ราชสีห์คชสีห์ฉน
กลางอักษรชอันทง

เรื่องรอง
ก่อนสร้าง
ยลเยียง ยุโรปเอย
หลากลัน หลายองค
ลายบัน ขึ้นนา
ฉกรทง
ฉกฉน แลเฮ
แวกดอม วงลาย

พระที่นั่งจักรีมหา	ปราสาทรจนา
ค้ำยันต์นมาศแกมกล	
สามยอดสูงเยี่ยมเทียมหน	ท้าวทวนลมบน
ระบ้กระบายชายคา	

พระราชมนต์เขยรรลถาน หมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระราชมนต์เขยรรลถานหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนี้ เป็นพระราชมนต์เขยรรลถานหมู่ใหญ่ สร้างอยู่ตรงกลางระหว่างพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร และพระที่นั่งในหมู่พระมหาปราสาทที่ได้สร้างไว้แต่ในรัชกาลที่ ๑ เดิมมีพระที่นั่งต่าง ๆ ต่อเนื่องกันถึง ๑๑ องค์ แต่ในปัจจุบันมีอยู่เพียง ๓ องค์ และตามโครงการที่จะได้สร้างขึ้นในอนาคตอีก ๑ องค์ รวม ๔ องค์ อย่างไรก็ตาม จำนวนพระที่นั่งที่ลดลงนั้นความจริงเป็นการลดลงแต่ชื่อส่วนอาณาบริเวณที่เป็นองค์พระที่นั่งนั้น เมื่อได้สร้างสำเร็จครบถ้วนทั้ง ๔ องค์แล้ว จะมีปริมาตรเนื้อที่กว้างขวางใหญ่โตกว่าหมู่พระราชมนต์เขยรรลถานเดิมมาก

เพื่อที่จะได้เข้าใจถึงสภาพของพระราชมนต์เขยรรลถานหมู่นี้ดีขึ้นว่าแต่เดิมมีพระที่นั่งอะไรบ้าง เป็นที่ประกอบพระราชกรณียกิจอย่างไรได้หรือพระที่นั่งองค์ใดลงแล้วสร้างใหม่แทนอย่างไรบ้าง ฉะนั้นจึงจะได้นำมาเขียนเป็นประวัติไว้ ณ ที่นี้ทั้ง ๑๑ องค์

๑. พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระที่นั่งองค์นี้ สร้างขึ้นในแบบสถาปัตยกรรมผสมผสาน องค์พระที่นั่งสร้างในแบบสถาปัตยกรรมยุโรปสมัยสมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรีย แต่หลังการสร้างในแบบสถาปัตยกรรมไทย เป็นหลังคายอดปราสาท ๓ ยอด เรียงกันจากด้านตะวันออกไปตะวันตก

รูปลักษณะขององค์พระที่นั่ง เป็นอาคารรูปตัว T ตอนที่เห็นตอนบนของตัว T เป็นองค์พระที่นั่งด้านหน้า สร้างเป็นอาคาร ๓ ชั้น ส่วนตอนที่เห็นเหมือนลำตัวของตัว T เป็นอาคารชั้นเดียว แต่ยกพื้นสูงเสมอชั้นกลางบางตอนของอาคาร ๓ ชั้น

องค์พระที่นั่งด้านหน้าแบ่งเป็น ๕ ตอน สามตอนที่มีหลังคาเป็นยอดปราสาท เป็นพระที่นั่งองค์ประธาน องค์กลางเรียกว่า “พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์กลาง” ส่วนองค์ริม ๒ ข้างเรียก “พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันออก” และ “พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันตก” ตามทิศทางที่พระที่นั่งแต่ละองค์ตั้งอยู่ ระหว่างองค์ปราสาทมีมุขกระสันเชื่อมให้ต่อเนื่องกัน มุขกระสันที่ต่อเนื่องระหว่าง “พระที่นั่งจักรี ๖ องค์กลาง” กับ

“พระที่นั่งจักรี ฯ องค์ตะวันออก” เรียกว่า “มุขกระสันค้ำตะวันออก” ส่วนมุขกระสันที่ต่อเนื่องระหว่าง “พระที่นั่งจักรี ฯ องค์กลาง” กับ “พระที่นั่งจักรี ฯ องค์ตะวันตก” เรียกว่า “มุขกระสันค้ำตะวันตก”

ส่วนองค์พระที่นั่งที่ต่อจากองค์พระที่นั่งค้ำหน้าในลักษณะเหมือนลำตัวของตัวอักษร T นั้น เป็นท้องพระโรงกลาง และท้องพระโรงหลัง

ลักษณะและความสำคัญของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแต่ละส่วนมีดังนี้ :-

๘๖๖๔ พระที่นั่งจักรี ฯ องค์กลาง

พระที่นั่งส่วนนี้ เป็นพระที่นั่ง ๓ ชั้น

ชั้นบน - เป็นหอพระบรมอัฐิ ภายในตกแต่งเป็นศิลปะสลายไทยอย่างวิจิตรบรรจงงดงามอย่างหาที่เปรียบมิได้ ผนังเรียบไม่ได้เขียนสีหรือลวดลายอย่างใด แต่ที่เชิงผนังประกอบบัวไม้ แม่ลายจำหลักเป็นลายกุดั่นดอกใหญ่ลงรักปิดทองประดับกระจก ขอบบัวประกอบด้วยกระจังปฏิญาณ ผนังตอนบนประกอบบัวเชิงเพดานเป็นลายเฟื้อง เพดานตกแต่งด้วยดาวทองแกมแก้วคอกลอยภายในกรอบเหลี่ยม มุมกรอบประกอบด้วยลายผีเสื้อทั้งคาวลอยทั้งกรอบและลายมุมกรอบเป็นไม้จำหลักลงรักปิดทองประดับกระจกทั้งชั้น ขอบพระทวารค้ำในประกอบด้วยไม้จำหลักลายกระหนกแข่งสิงห์ ภายในช่องจระนำเหนือพระทวารเขียนรูปเทพนมประกอบลายกระหนก เบื้องล่างลายกระหนกเป็นลายราชวัตรบานพระทวารจำหลักลายกระหนกแข่งสิงห์ล้อมลายรักร้อย

ที่ผนังค้ำตะวันออก ตะวันตก และค้ำใต้ สร้างเป็นคูหากระจก ขอบคูหาเขียนลายทองประกอบลายจำหลักเป็นลายกระหนกแข่งสิงห์ ภายในคูหาค้ำใต้เป็นพระวิมานที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ที่ ๕ และพระบรมอัฐิสมเด็จพระอัครเสนาบดีในสองรัชกาลนี้ และภายในคูหาค้ำตะวันออกเป็นที่ประดิษฐานพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ ที่ ๗ และที่ ๘ ส่วนภายในคูหาค้ำตะวันออกประดิษฐานพระพุทธรูป

ภายนอกพระทวารหอพระบรมอัฐิค้ำเหนือเป็นมุขเด็จแบบไทย

ชั้นกลาง - เป็นท้องพระโรงหน้า ท้องพระโรงนี้เป็นห้องโถง ซึ่งเป็นทางที่จะผ่านไปยังส่วนอื่น ๆ ของพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ดังนี้ :-

ทางค้ำไม้ของห้องพระโรงมีพระทวารใหญ่เป็นทางเข้าสู่ห้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ทางค้ำไม้ตะวันออกเป็นอันฉัตรชั้นไปสู่มุขกระสันและห้องรับแขกภายในพระที่นั่งจักรี ฯ องค์ตะวันออก ทางค้ำไม้ตะวันตกเป็นอันฉัตรชั้นไปสู่มุขกระสันและห้องรับแขกภายในพระที่นั่ง ฯ องค์ตะวันตก ส่วนทางค้ำไม้เหนือเป็นทางออกสู่มุขหน้า

มุขหน้า เป็นมุขที่ต่อยื่นจากองค์พระที่นั่งจักรี ฯ องค์กลางออกมาทางค้ำไม้เหนือ เป็นเสมือนชานอันฉัตร ค้ำไม้ตะวันออกและค้ำไม้ตะวันตกของมุขมีอันฉัตรใหญ่ เป็นทางลงไปสู่พื้นลานค้ำไม้หน้าพระที่นั่ง ค้ำไม้เหนือของมุขหน้า มีชานเล็กสร้างเป็นรูปโค้งเสี้ยวพระจันทร์ยื่นออกไปนอกองค์พระที่นั่ง ชานนี้เป็นชานสี่เหลี่ยมสำหรับสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าเสด็จ ฯ ออกให้ประชาชนเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในบางโอกาส เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษก ได้เสด็จ ฯ ออกให้ประชาชนเฝ้า ฯ ถวายพระพรชัยมงคลที่มุขนี้

ภายในห้องพระโรงหน้า แต่เดิมตกแต่งด้วยอาวุธโบราณ ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นแขวนพระรูปเขียนของพระบรมราชวงศ์บางพระองค์ ในปัจจุบันแขวนพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงเครื่องบรมราชูปถัมภ์ตามขัตติยราชประเพณี พระบรมฉายาลักษณ์สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถในรัชกาลปัจจุบัน พระรูปสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมพระจักรพรรดิพงศ์ และพระรูปสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้า ฯ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช

ชั้นล่าง - เป็นกองรักษาการณ์ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์

พระที่นั่งจักรี ฯ องค์ตะวันออก

ชั้นบน - เป็นหอประดิษฐานปูชนียวัตถุของสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า

ชั้นกลาง - เป็นห้องรับแขก ห้องนี้เรียกกันแต่ครั้งรัชกาลที่ ๕ ว่า "ห้องไปรเวต" ค้ำไม้ตะวันออก เพราะเมื่อครั้งยังประทับ ณ พระราชมณเฑียรหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เสด็จ ฯ ออกรับแขกที่มิได้เฝ้า ฯ เป็นทางราชการที่ห้องนี้ ในปัจจุบัน ทรงใช้เป็นห้องรับรองพระราชอาคันตุกะชั้นสมเด็จพระราชาธิบดี และพระราชวงศ์ หรือพระราชอาคันตุกะชั้นประมุขของประเทศ ในโอกาสที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดงานพระราชทานเลี้ยงรับรอง

ที่ผนังด้านใต้ของห้องนี้ แขนงภาพเขียนสีน้ำมันขนาดใหญ่ กว้าง ๓ เมตร ยาว ๔ เมตร เป็นพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับร่วมกับ สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระบรมราชปิโยรส ๕ พระองค์ เป็น ภาพที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โปรเฟสเซอร์ เอกุวารโคเยลลี ช่างเขียนชาวอิตาลีเขียนขึ้นที่เมืองฟลอเรนซ์ ประเทศอิตาลี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐

ชั้นล่าง - เป็นห้องพักแขก เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับ ณ พระราชมณเฑียรหมู่พระที่นั่งจักรีฯ ห้องนี้เป็นห้องสำหรับราชองครักษ์

พระที่นั่งจักรี ฯ องค์ตะวันตก

ชั้นบน - เป็นหอประดิษฐานพระอัฐิพระมเหสี และพระอัฐิพระบรมราชวงศ์ ในสมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้า

ชั้นกลาง - เป็นห้องรับแขก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดเป็น “ออฟฟิศหลวง” และเคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้าลูกยาเธอ เสด็จออกทรงพระอักษรกับครูที่เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ หรือข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายหน้าในห้องนี้ ตามหลักฐานที่ปรากฏ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ (สมเด็จพระราชปิตุลา ในรัชกาลปัจจุบัน) และพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ์ (กรมพระจันทบุรีนฤนาถ พระอัยกาในสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลปัจจุบัน) เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ก็ได้เสด็จมาทรงพระอักษร ณ ห้องนี้ โดยมีพระศรีสุนทร เป็นผู้ถวายการสอน และมีสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นผู้กำกับ

ในรัชกาลที่ ๗ โปรดเกล้าฯ ให้จัดห้องนี้เป็นห้องเฝ้าฯ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี

ที่ผนังด้านใต้ แขนงพระบรมฉายาลักษณ์ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เป็นพระบรมฉายาลักษณ์ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จิตรกรไทยเป็นผู้เขียน

ชั้นล่าง - เป็นห้องสมุด

มุขกระสันด้านตะวันออก

ชั้นบน - เป็นเฉลียงทางเดินระหว่างหอพระบรมอัฐิบนพระที่นั่งจักรี ฯ องค์กลาง กับหอประดิษฐานปูชนียวัตถุบนพระที่นั่งจักรีองค์ตะวันออก

ชั้นกลาง - เป็นห้องโถง โดยปรกติจัดเป็นที่รับรองคณะทูตานุทูต ก่อนที่จะนำเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายพระราชสาส์นตราตั้ง แต่ในโอกาสที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดงานเลี้ยงรับรองพระราชอาคันตุกะชั้นประมุขของประเทศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงนำพระราชอาคันตุกะเสด็จ ฯ ออกให้ผู้ได้รับเชิญเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท และทรงมีพระราชปฏิสันถารกับผู้ได้รับเชิญ ณ ห้องนี้

ห้องโถงภายในมุขกระสันนี้ แบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนในเป็นห้องรับรอง ตอนนอกเป็นเฉลียงทางเดินต่อเนื่องระหว่างห้องพระโรงหน้าพระที่นั่งจักรี ฯ องค์กลาง กับห้องรับแขกพระที่นั่งจักรี ฯ องค์ตะวันออก แต่ระหว่างห้องกับเฉลียงนี้ มิได้มีผนังกัน มีแต่เสานางจรัสเรียงรายเป็นช่อง ๆ ตลอดแนว

ผนังมุขกระสันตอนใน ประดับพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระมหาจักรีบรมราชเจ้า แห่งรัชกาลที่ ๑ ถึง รัชกาลที่ ๗ และพระบรมฉายาลักษณ์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมฉายาลักษณ์ทั้ง ๘ องค์ เป็นภาพเขียนสีน้ำมัน ฝีมือจิตรกรชาวต่างประเทศบ้าง และฝีมือจิตรกรชาวไทยบ้าง

ชั้นล่าง - เป็นห้องโถง

มุขกระสันด้านตะวันตก

ชั้นบน - เป็นเฉลียงทางเดินระหว่างหอพระบรมอัฐิบนพระที่นั่งจักรี ฯ องค์กลาง กับหอพระอัฐิบนพระที่นั่งจักรี ฯ องค์ตะวันตก

ชั้นกลาง - เป็นห้องโถง สำหรับรับรองแขกผู้มีเกียรติ เป็นห้องที่มีขนาดและลักษณะเหมือนมุขกระสันด้านตะวันออกทุกประการ แต่ผนังประดับพระบรมฉายาลักษณ์ และพระฉายาลักษณ์สมเด็จพระอัครมเหสีในองค์สมเด็จพระมหาจักรีบรมราชเจ้า รวม ๖ พระองค์ คือ :-

๑. กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี
๒. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ บรมราชชนนี พระพันปีหลวง (เป็นพระบรมรูปสมัยยังดำรงพระอิสริยยศเป็นพระนางเธอ ฯ)

๓. สมเด็จพระศรีสวรินทิรา บรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า (เป็นพระบรมรูปสมัยทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระราชชนนีสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช)

๔. สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี

๕. สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมมาลย์มารศรี พระอัครเทวี (เป็นพระรูปสมัยทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นพระนางเธอ ฯ)

๖. สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗

ชั้นล่าง - เป็นห้องโถง

ห้องพระโรงกลาง

ห้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท^๕ เป็นห้องพระโรงสำหรับสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า เสด็จ ฯ ออกให้คณะทูตานุทูตต่างประเทศเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายพระราชสาส์นตราตั้งเป็นเอกอัครราชทูตประจำพระราชสำนัก หรือเฝ้า ฯ ถวายพระพรชัยมงคลในโอกาสต่าง ๆ นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่สำหรับประกอบการพระราชพิธี การพระราชกุศล หรือประกอบพระราชกรณียกิจอย่างอื่นตามควรแก่โอกาส เช่นจัดเป็นที่พระราชทานเลี้ยงรับรองพระราชอาคันตุกะ หรือประธานาธิบดีต่างประเทศที่เข้ามาเยือนประเทศไทยเป็นทางราชการ เป็นต้น

ในรัชกาลที่ ๕ เคยทรงใช้เป็นที่พักเสด็จ ฯ ออกขุนนางด้วย

ห้องพระโรงนี้ เป็นห้องพระโรงกว้าง ๑๒.๗๐ เมตร ยาว ๒๔.๐๐ เมตร เพดานสูง ๑๔.๐๐ เมตร

ผนังและเพดานภายในห้องพระโรงกลางนี้ เป็นไปตามลักษณะของตัวอาคาร คือเป็นสถาปัตยกรรมยุโรป มิได้ตกแต่งลวดลายแบบไทยดังเช่นที่หอยพระบรมอัฐิ เจึงผนังและเสาหินอ่อนเป็นสีค้ำคักกับสีผนังซึ่งเป็นสีฟ้าอ่อน บัวหัวเสา บัวคอสอง บัวเชิงเพดานเป็นลายปูนปั้นปิดทอง ที่คอสองประดับหินอ่อนแผ่นสีเหลี่ยมเป็นช่อง ๆ คล้ายลักษณะของช่องลม

เพดาน-บางส่วนเป็นเพดานทึบ บางส่วนประกอบเป็นลวดลายใส่กระจกสีให้เป็นลายโปร่งแสง กลางเพดานแขวนโคมระย้าแก้วผลึกขนาดใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลาง ๓.๐ เมตร

คณะทูตานุทูตเจ้าทูตละของภู่ดีพระบาทถวายพระทัยมงคลภายในห้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระที่นั่งมณีสถานบรมอาสน์ และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ
สมัยที่ยังไม่ได้สร้างพระที่นั่งพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
ต่อมาได้รื้อเขื่อนเพชร และฐานพระที่นั่งทั้งสององค์ลง
แล้วสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทลงในบริเวณนั้น
(บริเวณเขื่อนเพชรที่เห็นในภาพนี้ แต่ก่อนสร้างเป็นโรงช้าง
เช่นเดียวกับพระราชวังกรุงศรีอยุธยา ซึ่งมีโรงช้างอยู่ข้างพระราชมนต์เขียร)

ยาว ๔.๕ เมตร ๑ ระบาย และขนาดย่อมกว่าอีก ๒ ระบาย สดท้องพระโรงค้ำไม้ ยกพื้นขึ้นเป็นฐานหินอ่อน บนฐานนี้ตั้งพระแท่นลาและทอกพระที่นั่งพุทธานถม กางกั้นด้วยพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร สองข้างพระที่นั่งพุทธานถมตั้งพระบวรเศวตฉัตร มีเทวรูปเชิญพระแสงและเชิญหีบพระราชลัญจกรตั้งอยู่เบื้องหน้าพระบวรเศวตฉัตร

พระที่นั่งพุทธานถม ซึ่งเป็นพระราชอาสน์ราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนี้ องค์พระที่นั่งทำด้วยไม้หุ้มเงินถมลงยาทาทอง ซึ่งเรียกกันว่า ถมตะทอง พนักและใบปรีอหุ้มทองคำลงยาประดับพลอย เป็นศิลปกรรมเครื่องถมชั้นเอกอีกชิ้นหนึ่งของประเทศไทย ประวัติการสร้างพระที่นั่งราชอาสน์ราชบัลลังก์องค์นี้ ท่านผู้รู้ยังกล่าวอ้างขัดแย้งกันอยู่ คือ พระยาเทวาริราชท่านได้เขียนไว้ในหนังสือเรื่อง “ราชูปโภคและเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศพระมหากษัตริย์” ว่า สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๕ พระยาเพชรพิชัย (จิ้น) เป็นผู้ทำ แต่ตามตำนานเครื่องถมไทย ของหลวงวิศาลศิลปกรรมกล่าวว่า ท่านเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) ได้นำมาทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมกับพระเสลี่ยง เมื่อเดือน ๗ จุลศักราช ๑๒๐๒ (พ.ศ. ๒๓๘๓)

ความที่ว่าท่านเจ้าพระยานครศรีธรรมราช (น้อย) นำพระเสลี่ยงถมและพระแท่นถม ขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นั้น มีข้อความปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ และพระเสลี่ยงถมก็ยังมีอยู่ที่พระที่นั่งเทพสถานพิลาสในพระบรมมหาราชวัง แต่พระแท่นนั้นนอกจากพระที่นั่งพุทธานถมที่ทอกเป็นพระราชบัลลังก์ในท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแล้ว ไม่มีที่ไหนอีก ถ้าองค์พระยาเพชรพิชัย (จิ้น) เป็นผู้ทำในรัชกาลที่ ๕ องค์ที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชถวายหายไปไหน? จะเป็นได้หรือไม่ว่าองค์ที่มีอยู่นี้คือองค์ที่เจ้าพระยานครศรีธรรมราชถวายตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ ๓ ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้ทอกเป็นพระราชบัลลังก์ประจำพระที่นั่งจักรีฯ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาเพชรพิชัย (จิ้น) จัดทำพนัก ใบปรีอและพระแท่นลาเพิ่มขึ้น เพราะทั้งพนักและใบปรีอนั้นก็ทำด้วยไม้แกะสลักหุ้มทองคำลงยา ส่วนพระแท่นลาแม้จะเป็นเงินถมลงยาทาทอง แต่ลายก็ต่างกับองค์พระที่นั่ง จึงสมที่จะเป็นของทำคนละคราวได้

เบื้องหลังพระแท่นเศวตฉัตรทำเป็นซุ้มจระนำ กลางซุ้มจระนำเขียนเป็นตราจักรอันเป็นสัญลักษณ์ของสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าในพระราชวงศ์จักรีน

ส่วนผนังด้านอื่นประดับด้วยภาพเขียนสีน้ำมัน เกี่ยวกับประวัติการเจริญทางพระราชไมตรีระหว่างประเทศไทยกับประเทศอังกฤษ และฝรั่งเศส ดังนี้ -

ผนังด้านตะวันออก - เป็นภาพเซอร์ยอนเบาริง เข้าเฝ้าฯ ถวายพระราชสาสน์ของสมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรีย แห่งบริเตนใหญ่ แก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม หมู่พระอภิเนาวนิเวศน์ ในพระบรมมหาราชวัง

ผนังด้านตะวันตก - เป็นภาพพระวิสุตรสุนทร อัครราชทูตไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เข้าเฝ้าฯ ถวายพระราชสาสน์แก่สมเด็จพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ พระราชาธิบดีแห่งฝรั่งเศส ณ พระราชวังแวร์ซายล์

ผนังด้านเหนือ ซีกตะวันตก - เป็นภาพสมเด็จพระบรมราชินีนาถวิกตอเรีย เสด็จฯ ออกรับพระยามนตรีสุริวงค์ ราชทูตไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระราชวังบัคกิงแฮม

ผนังด้านเหนือ ซีกตะวันออก - เป็นภาพสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดินโปเลียนที่ ๓ ทรงรับพระราชสาสน์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพระยาสุริวงค์มนตรีราชทูต ได้นำขึ้นถวาย ณ พระราชวังฟองแตนเบลของประเทศฝรั่งเศส

ภาพหลังนี้ เป็นภาพที่สมเด็จพระเจ้าจักรพรรดินโปเลียน ที่ ๓ พระราชาธิบดีแห่งฝรั่งเศส ส่งมาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*

ภายในท้องพระโรงนี้ นอกจากโคมระย้าแก้วเจียรไนแขวนเพดานแล้ว ยังมีโคมแก้วเจียรไนตั้งพื้นขนาดใหญ่ ทำเป็นพุ่มติดดวงโคมพุ่มละหลายสิบดวง ตั้งอยู่ทั้งสี่มุมท้องพระโรง และมีโคมไฟฟ้าประดิษฐ์เป็นแจกันแก้วผลึกขนาดใหญ่ แต่ภายในเป็นโคมไฟฟ้า ตั้งอยู่ริมผนังทั้งด้านตะวันออกและด้านตะวันตก โคมไฟฟ้าทั้งหมดนี้ สมเด็จพระราชาธิบดีต่างประเทศจัดส่งมาถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น*

จากท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนี้ มีพระทวารไปสู่พระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ทางด้านตะวันออก และไปสู่พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติทางด้านตะวันตก ทางผนังด้านทิศใต้มีพระทวารสองข้างแทนฐานหินอ่อนที่ประดิษฐานพระแท่นเศวตฉัตรพระทวารนี้เป็นพระทวารทางออกไปสู่ท้องพระโรงหลัง

* The Royal Palaces พระนิพนธ์ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร หน้า ๑๒

ห้องพระโรงหลัง

ห้องพระโรงนี้เป็นห้องพระโรงเล็ก อยู่เบื้องหลังห้องพระโรงกลาง เป็นห้องพระโรงที่ต่อเนื่องกับพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ซึ่งเป็นพระราชมณเฑียรที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในสมัยเมื่อฝ่ายในยังคงเผ่าในพระฉาก มิได้ออกเผ่า ๆ รวมกับฝ่ายหน้าอย่างในปัจจุบันนี้ เวลามีสงานพระราชพิธีในห้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายในเผ่า ๆ ในห้องพระโรงหลังนี้

ห้องพระโรงหลังนี้ชำรุดทรุดโทรมมาก ตามโครงการจะรื้อสร้างใหม่ เปลี่ยนรูปลักษณะให้เข้ากับพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารที่จะสร้างขึ้นใหม่ทางเบื้องหลัง

๒. พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์

พระที่นั่งองค์นี้เป็นพระที่นั่งที่สร้างต่อเนื่องกับห้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทด้านตะวันออก ยาวขนานกับมุขกระสัน เมื่อแรกสร้างเคยเป็นที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อยู่ชั่วระยะหนึ่ง เพราะเป็นพระที่นั่งองค์แรกที่ได้มาประทับในหมู่พระราชมณเฑียรนี้ จึงพระราชทานนามว่า “พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์” กาลต่อมาเมื่อได้สร้างพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารขึ้นแล้ว จึงเสด็จพระราชดำเนินไปประทับ ณ พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คัดแปลงพระที่นั่งองค์นี้เป็นห้องพระราชทานเลี้ยง

พระที่นั่งองค์นี้ชำรุดทรุดโทรมมาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อลง แล้วสร้างพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์องค์ใหม่ขึ้นแทน จัดเป็นห้องพระราชทานเลี้ยงเช่นเดิม*

๓. พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ

พระที่นั่งองค์นี้สร้างต่อเนื่องจากห้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทฟากตะวันตก ยาวขนานกับมุขกระสัน ที่เจดียงหน้าพระที่นั่งองค์นี้ มีอ่างน้ำพุซึ่งเรียกกันมาแต่เดิมว่า “อ่างแก้ว”

* รายละเอียดมีอยู่ใน “คำหนักการสร้าง” จึงจะได้ อ่านต่อไปในเบื้องหน้า

ก่อนที่จะมีการสร้างหมู่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารขึ้นทางด้านใต้ และสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทขึ้นทางด้านเหนือ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงใช้พระที่นั่งองค์นี้ เป็นที่เสด็จออกขุนนางบ้าง ประชุมร่วมกับคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดินบ้าง และบางโอกาสก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แขกเมืองได้เข้าเฝ้าฯ ณ พระที่นั่งองค์นี้ด้วย

ต่อมาเมื่อได้มีการสร้างพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารขึ้นแล้ว จึงได้เสด็จฯ ออกรับแขกเมืองทางห้องเหลืองพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร แต่ก็ยังเสด็จฯ ออกขุนนางและประชุมปรึกษาราชการแผ่นดิน ณ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัตินี้อยู่ จนกระทั่งได้สร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทขึ้นแล้ว พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ จึงเป็นพระราชมณเฑียรข้างใน

พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัตินี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นตรงสถานที่ที่เคยเป็นพระตำหนักที่เสด็จพระราชสมภพ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามให้ตรงกับความหมายคือ “สมมติเทวราชอุปบัติ”

เมื่อครั้งสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพชรรัตน์ฯ สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับความเศร้าโศกและเสียดใจพระราชนัดดาอย่างยิ่ง เมื่อเสด็จพระราชดำเนินส่งพระศพสมเด็จพระนางเจ้าฯ และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอฯ ณ ที่ประดิษฐานพระศพแล้วก็ทรงพระประชวร จึงได้เสด็จฯ เข้าบรรทมอยู่ ณ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัตินี้ มิได้เสด็จฯ เข้าพระที่บนพระที่นั่งอมรินทรมณเฑียรตามปกติ

นอกจากความสำคัญอันเกี่ยวกับการส่วนพระองค์แล้ว พระที่นั่งองค์นี้ยังมีประวัติสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทยโดยทั่วไปด้วย กล่าวคือ พระที่นั่งองค์นี้แหละที่เป็นสถานที่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงประกาศกระแสพระราชดำริในอันที่จะให้มีการเลิกทาส ณ ท่ามกลางที่ประชุมคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๑๗

พระที่นั่งองค์นี้ ในกาลต่อมาชำรุดทรุดโทรมมากจนไม่อาจรักษาไว้ได้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรม-

ราชานุญาตให้หรือ แล้วสร้างพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติองค์ใหม่ขึ้นมาแทน (รายละเอียดเกี่ยวกับพระที่นั่งองค์ใหม่ขอยกไปกล่าวไว้ในประวัติการสร้างที่จะเขียนไว้ในตอนต่อไป)

๔. พระที่นั่งค้ำจรงส์วัดคอนญวงค์

เป็นพระที่นั่งที่สร้างต่อเนื่องกับองค์พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ ทางด้านตะวันตก เป็นห้องเครื่องลายคราม มีนามขนานเป็นการภายในว่า “ห้องผักกาด”

๕. พระที่นั่งนิพัทธพงศ์ถาวรวิจิตร

พระที่นั่งองค์นี้สร้างต่อเนื่องกับพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ ทางด้านตะวันออก เป็นห้องพระภษา

๖. พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร

เป็นพระราชมณเฑียรที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สร้างอยู่ทางทิศใต้ของพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ พระเจดีย์ด้านหน้าต่อเนื่องกับท้องพระโรงหลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เป็นพระที่นั่ง ๒ ชั้น ชั้นล่างเป็นที่สำหรับข้าทูลละอองธุลีพระบาท มิได้ใช้เป็นที่ประทับ ส่วนชั้นบนซึ่งเป็นที่ประทับนั้น มีห้อง ๓ ห้อง คือ :-

ห้องกลาง เป็นห้องใหญ่ เรียกกันว่า “ห้องเหลือง” เมื่อยังสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทไม่แล้วเสร็จ ได้ทรงใช้ห้องนี้เป็นที่รับรองแขกเมืองผู้มีเกียรติ มีหลักฐานปรากฏว่า เมื่อ ค.ศ. ๑๘๖๗ พระอนุชาธิราชของสมเด็จพระบรมราชินี แห่งอิตาลี คิง คาลาคาคัว (King Kalakakua) ประมุขแห่งเกาะฮาวาย สมัยเมื่อยังมิได้ขึ้นอยู่กับอเมริกา พร้อมด้วย นายวิลเลียมอาร์มสตรอง นายกรัฐมนตรี มาเยี่ยมประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าฯ ที่ห้องนี้ จากนั้นก็ได้เข้าเฝ้าฯ สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาที่ห้องน้ำเงิน นอกจากการรับแขกเมืองแล้ว ยังได้ทรงใช้ห้องนี้ประกอบการพระราชพิธีและการพระราชกุศลเป็นการภายในอีกด้วย

ห้องด้านตะวันออก เรียกกันว่า “ห้องน้ำเงิน” สมัยเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับ ณ พระราชมณเฑียรหมู่นี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญเครื่องราชกกุธภัณฑ์ เครื่องราชสิราภรณ์ พระมาลา เครื่องราชูปโภค พระแสง

และสิ่งของมีค่าอื่น ๆ มาตั้งแต่งไว้* และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระอัครมเหสี เสด็จออกมารับแขกเมืองผู้มีเกียรติที่ห้องนี้

ห้องด้านตะวันตก เรียกกันเป็นการภายในว่า “ห้องเขียว” เป็นห้องทรงพระสำราญ

๗. พระที่นั่งอมรมิมานมณี

เป็นพระวิมานที่บรรทมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สร้างต่อจากพระเจดีย์ด้านหลังพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร

๘. พระที่นั่งสุทธาศรีอภิรมย์

เป็นห้องประทับสมเด็จพระอัครมเหสี สร้างอยู่ทางด้านตะวันออกของพระที่นั่งอมรมิมานมณี

๙. พระที่นั่งบรรณาคมสรณี

เป็นห้องทรงพระอักษร สร้างอยู่ทางด้านตะวันตกของพระที่นั่งอมรมิมานมณี

๑๐. พระที่นั่งราชปรีศวิโรทัย

เป็นห้องพักผ่อนพระราชอิริยาบถ สร้างต่อเนื่องกับห้องเขียวในพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารทางด้านเหนือ เรียกกันว่า “ห้องเขียวนอก” จากพระที่นั่งองค์นี้ มีชานเป็นทางเดินต่อเนื่องกับพระที่นั่งตำรางสวัสดิ์คือนัญวงศ์ไค้ด้วย

๑๑. พระที่นั่งเทพนัยนันท์ยากร

เป็นห้องสมเด็จพระราชโอรส และสมเด็จพระราชธิดา สร้างต่อทางด้านเหนือของพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารทรง “ห้องน้ำเงิน”

ตำนานการสร้าง

พระราชมณเฑียรในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนี้ มิได้สร้างขึ้นพร้อมกัน ในชั้นแรก ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สร้างพระที่นั่ง ๔ องค์ คือ พระที่นั่งมูลสถานบรม-

* คุจดหมายเทศของสมเด็จพระบรมราชปิตุลาธิบตี เจ้าฟ้าวิชรุณหิศ ประจําวันพุธที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๖ (หน้า ๒๒)

อาสน์ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ พระที่นั่งตำรังสวัสดิ์คือนัญวงศ์ และพระที่นั่ง
นิพัทธ์พงศ์ถาวรวิจิตร ชั้นก่อน

สถานที่ตรงที่สร้างพระที่นั่งทั้ง ๔ องค์นี้ แต่เดิมเป็นที่ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า-
เจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระตำหนักถวายเป็นที่ประทับของ
สมเด็จพระบรมราชชนนี กรมสมเด็จพระศรีสวลัย วัฒนเมื่อกกรมสมเด็จพระศรีสวลัย
สวรรคตแล้ว ก็พระราชทานให้เป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าหญิง
ละม่อม* สืบต่อมา

ณ ตำหนักที่กล่าวนี้ กรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี พระบรมราชชนนี
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครังยังดำรงพระอิสริยยศเป็นหม่อมเจ้าหญิง
รำเพย** ได้เคยเสด็จมาประทับร่วมอยู่กับกรมสมเด็จพระสุทนต์นราธิราชประยูร ผู้เป็น
พระปิตุจฉา และเมื่อต่อมาจะได้ดำรงพระอิสริยยศเป็น พระนางเธอ พระองค์เจ้ารำเพย-
ภมราภิรมย์ พระราชเทวี ในรัชกาลที่ ๔ แล้ว ก็ยังคงประทับอยู่ ณ พระตำหนักเดิมสืบมา
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชสมภพ ณ พระตำหนักที่กล่าวนี้
และได้เคยประทับอยู่กับสมเด็จพระบรมราชชนนี พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าฟ้าจันทรมณฑล
โสภณภควดี สมเด็จพระเจ้าฟ้าจาดุรนต์รัศมี (กรมพระจักรพรรดิพงศ์) และสมเด็จพระเจ้าฟ้า-
ภาณุรังษีสว่างวงศ์ (กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช) ซึ่งเป็นพระชนิษุภิกินี และ
พระอนุชาร่วมพระราชชนนี ณ พระตำหนักนี้สืบมา และโดยนัยนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ จึงทรงพระราชดำริที่จะ
ก่อสร้างพระราชมณฑลที่ประทับลง ณ ที่นี้ ในหนังสือที่บรรจุกติลาภอภุคษ์พระที่นั่ง
ตอนหนึ่งมีข้อความว่า “ทรงพระราชดำริว่า พระตำหนักเดิมนั้นเป็นชัยภูมิมงคลสถานที่ประสูติของ
พระองค์ และเป็นที่สุดที่เสด็จประทับสืบมาตามลำดับ มิได้มีผู้อื่นเข้ามาเจือปนจนถึงตลอดเวลาได้เสด็จ
เถลิงถวัลยราชสมบัติ ได้เคยเสด็จประทับอยู่เป็นที่สบายแต่เดิมมา จึงมีพระบรมราชโองการ
มานพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรงสั่ง เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี*** เป็นแม่กอง พระยา-

* ทรงเป็นพระราชธิดา องค์ที่ ๒๖ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาพระ-
อิสริยยศขึ้นเป็น พระเจ้าบรมมหาราชกุมารีเธอ กรมสมเด็จพระสุทนต์นราธิราชประยูร

** พระธิดาสมเด็จพระบรมราชมาตามหัยกาเธอ กรมหมื่นมาตยพิทักษ์ (พระองค์เจ้าชาตรีวงศ์) พระราช
โอรส องค์ที่ ๖ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

*** เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี ที่เจ้าพระยาพระคลัง (นามเดิม “ท้วม บุนนาค” บุตรสมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาประยูรวงศ์)

สุรศักดิ์มนตรี* จางวางมหาดเล็ก เป็นกงสี พระยาเวียงในนฤบาล เป็นนายช่าง จัดการทำพระที่นั่งใหม่ ๒ องค์ โดยกว้างซื่อยาว ๕ วา เฉลียง ๑๑ ศอก รวมกว้าง ๗ วา ๑๑ ศอก ยาวในองค์ ๑๐ วา เฉลียง ๒ ด้าน ๑๐ ศอก รวมยาว ๑๒ วา ๓ ศอก สูงถึงพื้น ๖ ศอก ๗ นิ้ว เดี่ยวสูง ๓ วา ๖ นิ้ว มีมุขหน้ากว้าง ๖ วา สูงพื้นเท่าหลังใหญ่ เดี่ยว ๑๐ ศอก องค์ข้างตะวันตกออกพระราชทานนามว่า พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ องค์ข้างตะวันตกกว้างยาวสูงเท่ากันกับองค์ข้างตะวันออก พระราชทานนามว่า พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ”

ส่วนพระที่นั่งตำรางสวัสดิ์อันญวงศ์ ที่สร้างทางตะวันออกพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ และพระที่นั่งนิพัทธ์พงศ์ดาวรวจิตร ที่สร้างทางตะวันตกพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ ก็ได้สร้างขึ้นพร้อมกันในครั้งนั้น

พระที่นั่งทั้ง ๔ องค์นี้ เมื่อสร้างเสร็จลงใน พ.ศ. ๒๔๑๖ ก็ได้เสด็จฯ มาประทับที่พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ แต่ยังหาได้มีการพระราชพิธีเฉลิมพระราชสมณเทียรไม่ เพราะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เริ่มทำการก่อสร้างหมู่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ขนทางเบื้องหลังพระที่นั่ง ๔ องค์นี้ขึ้นอีกหมู่หนึ่ง

หมู่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร เริ่มสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ สำเร็จเรียบร้อยโดยสมบูรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานพระราชพิธีเฉลิมพระราชสมณเทียร ดังนี้ :-

วันพฤหัสบดี เดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๓๗ (พ.ศ. ๒๔๑๘) สวดมนต์เฉลิมพระราชสมณเทียร

วันศุกร์ เดือน ๔ แรม ๑ ค่ำ เดือนพระและสงระพระมูธาภิเชก

วันเสาร์ เดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ เวลา ๑๐.๔๘ น. เป็นศุภมงคลฤกษ์ เสด็จฯ ขึ้นเฉลิมพระราชสมณเทียร**

สำหรับองค์พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) เป็นแม่กอง พระยาเวียงในนฤบาลเป็นผู้กำกับการทั่วไป พระคิษฐการภักดี เป็นผู้ตรวจกำกับบัญชีและสิ่งของทั้งปวง

* พระอสุรศักดิ์มนตรี (นามเดิม “แสง” เป็นต้นสกุล แสงชูโต)

** รายละเอียดในหนังสือ Court ข้าราชการ เล่ม ๒ หน้า ๑๖๐

มร. ยอนคลูนิช สถาปนิกชาวอังกฤษ เป็นนายช่าง และ มร. เฮนรีคลูนิชโรส เป็นผู้ช่วย นายช่าง ดำเนินการก่อสร้าง ได้เริ่มลงมือเตรียมการก่อสร้างมาตั้งแต่ปลายปีพุทธศักราช ๒๔๑๘ ครั้นถึงต้นปี ๒๔๑๙ ก็พร้อมที่จะวางศิลาฤกษ์ได้ จึงได้เสด็จพระราชดำเนินไป ทรงวางศิลาฤกษ์ก่อสร้างเมื่อ วันพุธ เดือน ๖ แรม ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๑๒๓๘ เวลา ๐๘.๓๖ น. ตรงกับพุทธศักราช ๒๔๑๙ เป็นปีที่ ๙ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การก่อสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทครั้งนี้ ได้ริเริ่มเพียรและมุขพระที่นั่ง มูลสถานบรมอาสน์ มุขพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติออก แล้วสร้างพระที่นั่งลงในศาลานั้น ส่วนที่เป็นท้องพระโรงกลาง สร้างสอดเข้าไปในระหว่างกลางพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ

ในชั้นแรก กำหนดที่จะก่อสร้างในแบบสถาปัตยกรรมยุโรปโดยตลอด หลังคา องค์พระที่นั่งทั้งองค์กลาง องค์ตะวันออก และองค์ตะวันตกกำหนดให้ทำเป็นหลังคาถล่ม แต่ในขณะที่กำลังดำเนินการก่อสร้างอยู่นั้น สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ได้เข้า เฝ้าฯ กราบบังคมทูลถวายความเห็น ว่า เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานีอยู่นั้น ใน พระราชานิเวศน์มณฑลเทียรสถานมีปราสาทเรียงกัน ๓ องค์ คือ พระที่นั่งวิหารสมเด็จ พระที่นั่ง สวรรเพชรปราสาทและพระที่นั่งสุริยาสนอมรินทร์ ในกรุงรัตนโกสินทร์นี้มีพระมหามณฑลเทียร หมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ซึ่งเปรียบเหมือนพระที่นั่งวิหารสมเด็จ และมีพระที่นั่งคุสิต- มหาปราสาท ซึ่งเปรียบด้วยพระที่นั่งสุริยาสนอมรินทร์ อยู่แล้ว พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท อยู่กลาง ก็เปรียบเหมือนพระที่นั่งสวรรเพชรปราสาท จึงไม่ควรสร้างเป็นอื่น ควรสร้าง ให้เป็นปราสาทเสียจึงจะเหมาะสม และท่านยังได้กราบบังคมทูลอ้างว่า การสร้าง พระมหาปราสาทนั้นถือกันมาแต่โบราณกาลว่า เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศของสมเด็จพระ- มหากษัตริย์ราชเจ้าที่ทรงสร้าง เพราะเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก จะต้องทรงไว้ซึ่ง พระบุญญาธิการและมีพระบารมีแผ่ไพศาลจึงจะกระทำได้ สมเด็จพระมหากษัตริย์ราชเจ้า ในมหาจักรีบรมราชวงศ์ พระองค์ก่อน ๆ ก็ทรงสร้างปราสาทในพระราชานิเวศน์นี้ไว้ เป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติยศแล้วทุกพระองค์ คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสร้างพระมหามณฑลเทียร และพระที่นั่งคุสิตมหาปราสาท พระบาทสมเด็จพระพุทธ-

* รายละเอียดในการพระราชพิธี มีปรากฏในหนังสือ Court ข่าวราชการ เล่ม ๒ หน้า ๑๖๑

เลิศล้ำนภลัยแม้จะมีได้ทรงสร้างปราสาทไว้ในรัชกาลของพระองค์ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ทรงสร้างพระที่นั่งมหาราชปราสาท ถวายเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมชนกนาถไว้แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระที่นั่งอภรณ์ภิโมกข์ปราสาท ฉะนั้น ขอพระราชทานให้มีพระราชดำริให้สร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ให้เป็นพระมหาปราสาท จักได้เป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติยศต่อไป ในภายภาคหน้า

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริแล้วเห็นชอบตามที่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์กราบบังคมทูล จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รับการสร้างหลังคาตามแบบสถาปัตยกรรมยุโรปเสีย แล้วสร้างเป็นหลังคายอดปราสาทแทน

เมื่อการก่อสร้างแล้วเสร็จถึงขั้นพอจะยกยอดปราสาทได้ ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินไปทรงทำพิธียกยอดปราสาท เมื่อวันศุกร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๙ ปีชาล จุลศักราช ๑๒๔๐ (พ.ศ. ๒๔๒๑) เวลา ๑๓.๓๐ น.*

ภายหลังพิธียกยอดปราสาทแล้ว ก็ได้ดำเนินการก่อสร้างตกแต่งต่อไปอีก เมื่อการได้แล้วเสร็จโดยสมบูรณ์ทั้งพระราชประสงค์แล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการพระราชพิธีเฉลิมพระราชมนต์เคียร เมื่อเดือน ๙ ปีมะแม พุทธศักราช ๒๔๒๕

การบูรณะองค์พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

การบูรณะซ่อมแซมที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้จะได้แยกกล่าวเฉพาะการบูรณะพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ส่วนพระที่นั่งหมู่หลังนั้น จะได้แยกไว้อีกส่วนหนึ่งต่างหาก

การบูรณะในรัชกาลที่ ๖

ในรัชกาลนี้ ได้มีการซ่อมแซมพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเพียง ๒ ครั้ง ทั้งรายการต่อไปนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๕๗ - ซ่อมหลังคาที่ชำรุด	
ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๕๘ - ซ่อมหลังคาที่ชำรุด และซ่อมปูนผนัง	

* จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค ๗ จ.ศ. ๑๒๔๑

การบูรณะและแก้ไขค้ำแปลงในรัชกาลที่ ๗

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จ ฯ ขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติในประจวบกับกาลประดิษฐานมหาจักรีบรมราชวงศ์ และการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ไกลจะบรรจบครบรอบ ๑๕๐ ปี ในปีพุทธศักราช ๒๔๗๕ ฉะนั้น ในปี ๒๔๗๓ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ศิลปากรสถาน แห่งราชบัณฑิตยสภา ดำเนินการบูรณะพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เพื่อให้แล้วเสร็จทันการฉลองพระนครครบรอบ ๑๕๐ ปี ซึ่งศิลปากรสถานก็ได้มอบหมายให้ หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร นายช่างสถาปนิกแห่งศิลปากรสถานในขณะนั้น เป็นผู้ดำเนินการบูรณะซ่อมแซม

การซ่อมครั้งนั้นเป็นการซ่อมใหญ่ ได้มีการเปลี่ยนทั้งรูปลักษณะและวัสดุที่ใช้เป็นเครื่องบนเครื่องยอด เปลี่ยนแปลงทรวดทรงและลวดลายของพระทวารพระบัญชา และทวารอาคารทั้งภายในและภายนอกเป็นอันมาก อาทิเช่น :-

๑. เครื่องบน - เครื่องยอด

- เครื่องยอด เช่น ปลียอด ปล้องไฉน บัวกลุ่ม บัวคอรระฆัง ชุ่มบันแถลง ของเดิมเป็นไม้ เปลี่ยนเป็นทองแดง

- ช่อฟ้าเดิมเป็นช่อฟ้ามอญ (ทำรูปคล้ายบันลมของบ้านแบบไทยทั่วไป) ประกอบใบระกา และทัวล้อยองแบบนคราย เปลี่ยนเป็นช่อฟ้าแบบไทย ประกอบใบระกาและทัวล้อยองแบบนาคสัง

- ทวยรับชักราที่มุมไม้สิบสองทั้ง ๔ มุมปราสาท แต่เดิมทำเป็นรูปครุฑจับนาครับชักราเช่นเดียวกับพระที่นั่งสุทิตมหาปราสาท ยกครุฑออกใช้คันทวยรับชักราแทน

- สันหลังคามุขกระสันทั้งสองค้ำเดิมมีปราลประดับเป็นระยະ ๗ โยดตลอด แก้เป็นนยกราลีออกทั้งหมด

- เปลี่ยนลายหน้าบันใหม่ทุกค้ำ

๒. มุขเด็จชั้นบน

- เปลี่ยนรูปลักษณะหลังคามุขเด็จใหม่ ขยายให้ยาวออกไปจนสุดค้ำฟ้าค้ำหน้าเหนือ

- เปลี่ยนลายหน้าบันมุขเด็จ ซึ่งเดิมเป็นลายตราพระปรมาภิไธยและพระมหามงกุฏ เป็นตราจักรี

- สาหร่ายรวงผึ้งใต้หน้าบันมุขเด็จ แต่เดิมทำเป็นแบบโค้งคูลาหน้านาง เปลี่ยนเป็นสาหร่ายรวงผึ้งชนิดคัตมูม ให้เป็นเส้นตรงตามธรรมดา

๓. ชุ่มและบานพระบัญชร

- บานพระบัญชรพระที่นั่งชั้นบนเดิมเป็นบานเกล็ด เปลี่ยนใหม่เป็นบานทึบ

- ชุ่มพระบัญชรพระที่นั่งชั้นกลาง แต่เดิมทำเป็นรูปเทวดา ประคองตราแผ่นดิน ยอดพระจุลมงกุฏ อันเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ เปลี่ยนแปลงใหม่ยกรูปเทวดาออก คงมีแต่ยอดชุ่มโค้งไปบรรจบตราแผ่นดินยอดพระจุลมงกุฏเท่านั้น

๔. ลายคอสอง

- ลายคอสองเบื้องใต้ช่องพระบัญชรชั้นบน แต่เดิมทำเป็นรูปช้าง ๓ เคี้ยว สลับกับตราอักษรพระปรมาภิไธย จ.ป.ร. เป็นระยะ ๆ ท่างกันพอประมาณ มีพวงมาลาทำเป็นเฟืองเชื่อมโยงต่อเนื่องกัน เป็นลวดลายที่หนักแน่นเห็นถนัดแลงกงามมาก ได้เปลี่ยนแปลงใหม่ยกลายเดิมออกเสียสิ้น คงเหลือเป็นตราอักษรพระปรมาภิไธย จ.ป.ร. บนพื้นซึ่งทำเป็นลายใบไม้มัดเรียงกันเป็นพีค

๕. ท้องพระโรงกลาง

- เปลี่ยนแปลงลักษณะของผนังด้านหลังพระราชบัลลังก์ ซึ่งแต่เดิมเป็นผนังเรียบ คาคัตว้ยม่านปัก เป็นผนังที่ประกอบด้วยชุ่มจรณะ ในชุ่มคอนบนเขียนลายเฟือง กลางชุ่มเขียนลายจักรีแวคล้อมด้วยรัศมีเป็นวงกลม

- ชุ่มพระทวารทั้งสองข้างพระราชบัลลังก์ เปลี่ยนใหม่ให้สูงกว่าเดิม ยอดชุ่มเป็นรูปช้างเอราวัณยืนแทนเศียรพระจุลมงกุฏ คงให้มีอยู่เช่นเดิม แต่เปลี่ยนรูปลักษณะของช้างให้ผิดจากเดิมบ้าง

- แก้วลายเพดานซึ่งเดิมโปร่งแสงมาก ให้ทึบกว่าเดิม

- ผนังบนคอสองแต่เดิมทำเป็นซุ้มจะนำอยู่ในระหว่างช่องเสา เปลี่ยนเป็นใช้หินอ่อนแผ่นสี่เหลี่ยมฝังในผนังระหว่างช่องเสา ยกขอบบัวปูนรอบแผ่นหินอ่อน มองดูคล้ายกับเป็นช่องลม

๖. บานพระทวาร

- พระทวารภายในองค์พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทชั้นกลาง ซึ่งมีรวมทั้งสิ้น ๑๓ ช่องนั้น แต่เดิมเป็นพระทวารชนิดบานลูกฟักเรียบ ๆ แบบธรรมดาสามัญ เปลี่ยนเป็นพระทวารชนิดที่ประกอบลวดลายเป็นลายทองทุกบาน

๗. मुखหน้า

- พระทวาร และพระบัญชาของ मुखหน้าพระที่นั่ง เดิมเป็นพระทวาร พระบัญชาขอบไม้ลูกฟักกระจก ทำเป็นแบบเรียบ ๆ ไม่มีลาย เปลี่ยนใหม่เป็นพระทวารและพระบัญชากระจกมีโครงเหล็กค้ำเป็นลวดลาย ปีกทองเป็นบางส่วน คอนเหนือบานเปิดของพระทวาร มีตราจักรี และเหนือบานเปิดของพระบัญชา มีตราพระปรมาภิไธยย่อ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากส่วนต่าง ๆ ที่กล่าวแล้ว ยังได้มีการเปลี่ยนเครื่องประกอบและเครื่องตกแต่งอีกบ้าง เช่นเปลี่ยนเสาไฟฟ้าที่ฐานอัมรินทร์หินอ่อนด้านหน้าทั้งสองด้าน เปลี่ยนลักษณะของซุ้มจะนำที่คติดภาพเขียนภายในमुखกระสัน โดยลดขอบบนของซุ้มให้ต่ำลง เป็นต้น

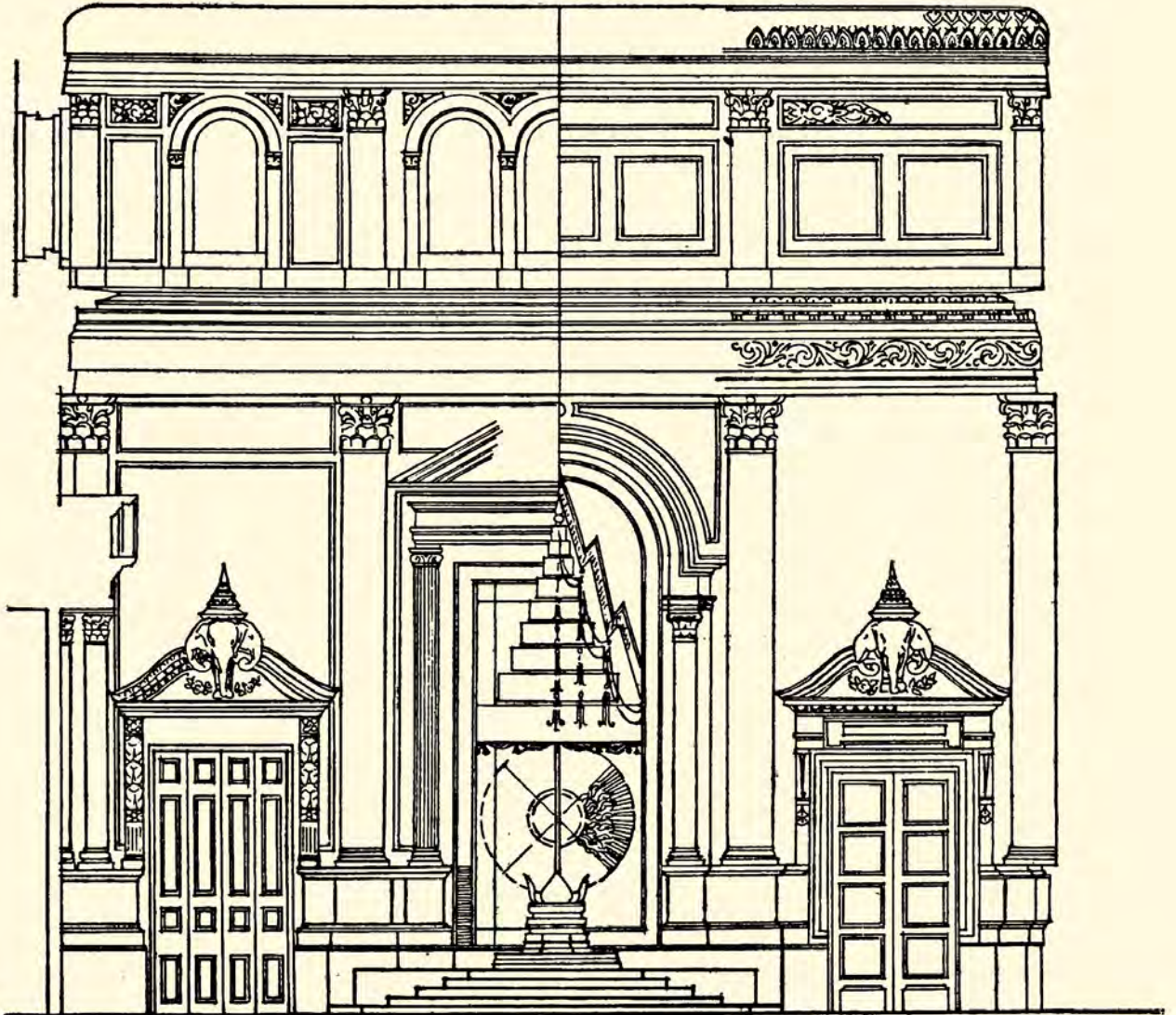
การซ่อมครั้งนี้สำเร็จเรียบร้อยลงในปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๔ ใช้เวลาซ่อมปีเศษ

(เพื่อจะได้เข้าใจถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงแก้ไขท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรี คงได้กล่าวมาแล้วข้างต้นคดียิ่งขึ้น จึงได้นำแบบเปรียบเทียบลักษณะผนังด้านใต้ของท้องพระโรงกลางมาลงไว้ในที่นี้ เพื่อผู้อ่านจะได้พิจารณาเปรียบเทียบดู ว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขไปอย่างไรบ้าง)

แบบผนังทองพระโรงกลางพระที่นั่งจักรมหาปราสาทชั้นใต้

แบบผนังเก่า

แบบผนังที่แก้ไขใหม่

ห้องภายในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ตะวันออกในสมัยรัชกาลที่ ๕

ในสมัยปัจจุบัน

ห้องพระโรงกลาง
พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในอดีต
(ภาพบน)

กับในปัจจุบัน
(ภาพล่าง)
ที่ปรากฏอยู่นี้ จะเห็นได้ว่าได้มีการแก้ไข
ลายเพดาน ลายคอสอง ชุ่มพระทวาร
ตลอดจน
ชุ่มจระนำหลังพระแท่นเศวตฉัตร

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทก่อน พ. ศ. ๒๔๗๓

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในปัจจุบัน
จะเห็นได้ว่าได้มีการแก้ไขตกแต่ง มุขเด็จ มุขหน้า ชุ่มและบานพระมัญชร
ลายปูนปั้นที่คอสองและที่อื่นๆ อีกหลายแห่ง

◁ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในสมัยรัชกาลที่ ๕ (ไปรษณีย์เครื่องบนจะเห็นว่าช่อฟ้ายังทำเป็นแบบบันลือหรือที่เรียกว่าช่อฟ้ามอญ ทิวลายองเป็นแบบนาครวาย สันหลังคามีปราติ มุมย่อไม้สิบสองยกปราสาทมีรูปครุฑจับนาค และมุขเด็จทำเป็นเพดาน ๒ ชั้น)

พระที่นั่งจักรีฯ ในปัจจุบัน เปลี่ยนเป็นช่อฟ้าแบบไทย ทิวลายองแบบนาคตั้ง ยกครุฑที่มุมย่อไม้สิบสองออก และเปลี่ยนรูปลักษณะมุขเด็จใหม่

การบูรณะซ่อมแซมในรัชกาลที่ ๔

ในรัชกาลนี้ ได้มีการบูรณะซ่อมแซมเฉพาะองค์พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทรวม ๔ ครั้ง ดังมีรายการต่อไปนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<p>ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๓๓ - ซ่อมปูนและสีผนังที่กะเทาะแตกร้าว ทั้งด้านหน้าและด้านข้าง</p>	<p>การซ่อมครั้งที่ ๒ ถึง ๔ อันวงการซ่อม โดยกรรมการปรึกษากิจการฝ่ายสำนักพระราชวังและ กรมศิลปากร</p>
<p>ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๔๖ - รื้อหลังคากระบอกเหนืออัมรินทร์ใหญ่ และอ่างแก้วก่อสร้างใหม่เป็นโครงเหล็ก - รื้ออัมรินทร์ใหญ่ทำรากฐานใหม่เป็นคอนกรีต - รื้อคานฟ้า หล่อคอนกรีต แล้วปูหินอ่อนตามเดิม - รื้ออ่างแก้วและเฉลียงทางเดินออก หล่อคอนกรีตตีปูนใหม่ - ทำรางน้ำรับน้ำจากชายคาใหม่ ตามแบบของเดิม</p>	
<p>ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๗๔ - ทาสีห้องพระโรงกลางและห้องโปรเวต ทั้งด้านตะวันออกและด้านตะวันตก - เจาะปูนผนังมุขกระสันด้านตะวันออก และด้านตะวันตกจนถึงอิฐ แล้วทาน้ำมันกันชื้นตามผนังแล้วตีปูนใหม่</p>	
<p>ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๗๗ - ซ่อมหลังคามุขกระสันด้านตะวันออก และด้านตะวันตกที่ชำรุดเฉพาะแห่งให้หายร้าว - ซ่อมใบระกามุขตะวันออก และมุขใต้ที่ชำรุด</p>	

การบูรณะในรัชกาลปัจจุบัน

ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ได้มีการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ดังปรากฏในรายการต่อไปนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<p>๕.๑ ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๘๖ - ซ่อมหลังคาท้องพระโรงกลาง</p>	
<p>๕.๑ ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๖๐ - ซ่อมหลังคากระจก ๒ ข้าง ท้องพระโรงกลาง - ปูกระเบื้องหินอ่อนบนคานค้ำมุขกระสัน - ซ่อมพื้นหินอ่อนบนพระที่นั่งชั้นกลาง - ซ่อมกระจกสี่เพดานท้องพระโรงกลาง พร้อมทั้งทำโครงยึด เหนียวแผ่นกระจกผ้าบังกันการแอ่นหลุด - ชูตขัดประตูลูกเหล็ก ทาสีใหม่</p>	<p>การซ่อมระหว่างปี ๒๔๘๕ ถึง ๒๔๘๕ ดำเนินการในความอำนวยการของ กรมการที่ปรึกษากิจการซ่อมผ้า สำนักพระราชวัง และกรมศิลปากร</p>
<p>๕.๑ ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๔๖๒ - เปลี่ยนเครื่องหลังคาที่ชำรุด พร้อมทั้งซ่อมรางน้ำฝน ตะแกรง กันฝน ที่ชำรุดทุกแห่ง - ซ่อมผนังภายในมุขกระสัน โดยกะเทาะปูนเก่าถือปูนใหม่ และซ่อมลายทองที่ชำรุดให้ดีขึ้นตามสภาพเดิม - ทิศกระจกช่องลมมุขกระสัน</p>	
<p>๕.๑ ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๖๓ - ทำรากฐานอัมจันทร์เสื่อ โดยหล่อเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก และปูหินอ่อนใหม่</p>	
<p>๕.๑ ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๖๔ - กะเทาะปูนผนังอัมจันทร์เสื่อถือปูนใหม่ พร้อมทั้งซ่อมหลังคา กระจกเหนืออัมจันทร์</p>	
<p>๕.๑ ครั้งที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๖๔ - ๒๔๖๕ - กะเทาะปูนผนังท้องพระโรงกลางที่ชั้นถือปูนทาสีใหม่ - ซ่อมหลังคาที่ชำรุด</p>	
<p>๕.๑ ครั้งที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๖๗ - ซ่อมทำรากฐานท้องพระโรงกลาง ซึ่งเดิมเป็นเสาอิฐก่อรองรับ รับพื้นให้เป็นเสาคอนกรีตเสริมเหล็ก มีคานคอนกรีตเสริม เหล็กรองรับเพื่อให้ถาวรมั่นคง</p>	<p>ดำเนินการโดยกรมศิลปากร ในความ ควบคุมของคณะกรรมการพิจารณา จัดวางแผนผัง และซ่อมสร้างพระ- ราชวัง</p>

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<p>ครั้งที่ ๘ พ.ศ. ๒๔๘๘ - ซุดสีผนังภายนอกองค์พระที่นั่ง สีพระทวารพระบัญชา ทั้ง ไม้และโลหะใหม่ทั้งหมด</p>	
<p>ครั้งที่ ๙ พ.ศ. ๒๕๐๑ - ซ่อมคาน้ำหลังพระที่นั่งทางด้านตะวันออก และด้านตะวัน- ตก ดังนี้ :- - รื้อหินอ่อนเดิมออกเทปูนผสมน้ำยากันซึม พื้นคาน้ำ และปูหินอ่อนใหม่ - ทำรางทองแดงบร่อนน้ำซีเมนต์ข้างคาน้ำ และแนวชาย- คาน้ำน้ำรั่วซึมเข้าผนังภายใน - สร้างหลังคาพลาสติกคลุมหลังคาน้ำแก้วกันฝนรั่ว - ซ่อมหลังคากระฉกและกระเบื้องโยหิน - ถูปูนลูกทรงคาน้ำใหม่</p>	<p>กรรมการตรวจการซ่อม ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร ม.จ. ยาใจ จิตรพงศ์ นายพิมพ์ สายะเสวี นายประดิษฐ์ ภูเขาภัก ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์</p>
<p>ครั้งที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๕๐๔ - ซ่อมปูนผนังภายในห้องชั้นล่างพระที่นั่งทุกห้อง และทาสีใหม่ - ทาสีประตูเหล็กชั้นล่าง</p>	<p>อำนาจการซ่อมโดย พ.ท. อร่าม รัตนกุลเสรีเรงฤทธิ์</p>
<p>ครั้งที่ ๑๑ พ.ศ. ๒๕๐๓ - ซ่อมส่วนชำรุดเครื่องบนเครื่องยอด ผ้าชายคา หันทวย ลาย หน้าบัน และลายประดับต่างๆ พร้อมทั้งลงรักปิดทอง เขียน ลายฉลุใหม่ทั้งหมด - เปลี่ยนกระเบื้องหลังคาที่ชำรุดแตกหัก หรือไม่เหมือนกัน พร้อมทั้งซ่อมทำสายล่อฟ้าให้เรียบร้อยปลอดภัย - เปลี่ยนกระฉกและตัดเหล็กบานพระทวาร บานพระบัญชา मुख หน้า พร้อมทั้งทาสีปิดทองใหม่ - ซ่อมผนังปูนและเพดาน मुख หน้า, ห้องอัญจันทร์ และห้อง ดนตรี พร้อมทั้งทาสีใหม่ทั้งหมด - แก้ไขบัวคันทันอ่อนที่คาน้ำเบื้องหลัง บังกันฝนไหลเข้า สู่เฉลียง พร้อมทั้งซ่อมปูนฐานผนัง และทำราวทองแดง บราวซีเมนต์กันน้ำซึม - รื้อหินอ่อนคาน้ำหน้าหอพระบรมอัฐิ เทปูนผสมน้ำยากันซึม ปูหินใหม่ - ซ่อมพระทวารหอพระบรมอัฐิ, ผ้าเพดาน, ผ้าชายคามุขเด็จ ชั้นบน ทาสี ลงรัก ปิดทอง เขียน ลายฉลุใหม่</p>	<p>อำนาจการซ่อมโดย กรมศิลปากร ในความควบคุม ของคณะกรรมการพิจารณาจัด วางแผนผังและซ่อมสร้างพระ ราชฐาน กรรมการตรวจการซ่อม นายธนิต อยู่โพธิ์ นายอิสระ วิวัฒน์นานนท์ ม.ร.ว. มิตรารุณ เกษมศรี นายประดิษฐ์ ภูเขาภัก นายไพรัช ชุตติกุล ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์</p>

การบูรณะซ่อมสร้างพระที่นั่งหมู่หลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

พระที่นั่งหมู่ใหญ่หลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ซึ่งแต่เดิมเป็นพระราชมณเฑียรที่ประทับของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีพระที่นั่งต่าง ๆ สร้างต่อเนื่องกันรวม ๑๐ องค์นั้น ในรัชกาลที่ ๕ จะได้มีการบูรณะซ่อมแซมอย่างไรบ้าง ไม่ปรากฏหลักฐานจากเอกสารทางราชการเลย แต่เข้าใจว่าคงจะได้มีการซ่อมแซมตกแต่งอยู่เป็นประจำ ได้พบลายพระหัตถ์สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทนต์มหาราชินี พระอัครราชเทวี ที่ได้ทรงมีถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต พระโอรส เมื่อวันที่ ๑๙ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๐ ความตอนหนึ่งว่า “ที่ห้องทองเวลานี้กำลังปฏิรูปเต็มที่ ด้วยเขาร้างร้างชำรุดซ่อมและทาปูน สกปรกไปทั้งนั้น” จากข้อความในลายพระหัตถ์นี้ แสดงว่าได้มีการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร เมื่อเดือน มีนาคม พ.ศ. ๒๔๔๔

ในรัชกาลที่ ๖ ตอนต้นรัชกาล สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ บรมราชชนนี พระพันปีหลวง เสด็จฯ มาประทับ ณ พระที่นั่งสุทธาศรีหรือภิรมย์ในพระราชมณเฑียรหมู่ นี้ ก็น่าที่จะได้มีการบูรณะซ่อมแซมโดยทั่ว ๆ ไป แต่ปรากฏในเอกสารการซ่อมสร้างทางสำนักพระราชวังว่า ได้มีการซ่อมพระที่นั่งในหมู่นี้เพียง ๔ องค์ ส่วนใหญ่ซ่อมชั้นล่าง ซึ่งเป็นที่สำหรับราชบริพาร ส่วนบนพระที่นั่งซ่อมเล็กน้อย ดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
พ.ศ. ๒๔๕๑ <u>พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร</u> - ซ่อมใต้ชั้นต่ำ	
พ.ศ. ๒๔๕๖ <u>พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร</u> - ซ่อมหลังคาที่ชำรุด และซ่อมผนังปูนที่ผุเบอบเฉพาะแห่ง <u>พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์</u> <u>พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย</u> <u>พระที่นั่งสุทธาศรีหรือภิรมย์</u> - ซ่อมหลังคาที่ชำรุดเฉพาะแห่ง	

นอกจากการซ่อมใน พ.ศ. ๒๔๕๗ และ ๒๔๕๘ ก็ได้กล่าวมาแล้ว ไม่ปรากฏว่า ได้เคยมีการซ่อมอีกเลย ฉะนั้น ในกาลต่อมาจึงยังเกิดความชำรุดทรุดโทรมมากยิ่งขึ้นเป็น

ลำบาก และยิ่งนานปีก็ยิ่งเสียหายมากขึ้น จนอยู่ในสภาพที่เกือบจะพังเป็นบางส่วน ต้องใช้ไม้ค้ำยันไว้พอประทังมิให้พังลงมา แต่บางส่วนก็อยู่ในสภาพที่น่ากลัวว่าจะค้ำยันไว้ไม่อยู่ อาจพังลงมาก่อให้เกิดอันตรายแก่ผู้คนและอาจกระทบกระเทือนพระที่นั่งส่วนอื่น จึงต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตรื้อลงเสียบ้างเป็นครั้งคราว

เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๙๑ สำนักพระราชวังได้พยายามขออนุมัติงบประมาณทำการบูรณะซ่อมทำพระที่นั่งต่าง ๆ เตรียมไว้ เพราะใกล้เวลาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จพระราชดำเนินกลับมาประทับอยู่ในราชอาณาจักรแล้ว และก็ได้รับอนุมัติงบประมาณให้ทำการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งในหมู่พระมหामณเฑียร ซึ่งจะต้องใช้ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอยู่เป็นอันดับแรกแล้วนั้น ม.ร.ว. เทวธิดา ป. มาลากุล ประธานกรรมการปรึกษากิจการฝ่ายสำนักพระราชวังและฝ่ายศิลปากร ได้เสนอความเห็นว่าเป็นประเทศที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ควรมิควรให้สมพระเกียรติ ในปัจจุบันนี้การคมนาคมสะดวกรวดเร็ว เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาประทับ ก็คงจะต้องมีการติดต่อสมาคมกับนานาประเทศ แต่พระราชฐานล้วนแต่ชำรุดทรุดโทรม ห้องพระราชทานเลี้ยงก็ไม่มี ควรที่จะได้แก้ไขค้ำแปลงพระที่นั่งในหมู่หลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ดังนี้ คือ :-

๑. คัดแปลงพระที่นั่งนิพัทธพงศ์ถาวรวิจิตร และพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์สร้างเป็นพระที่นั่งเดียว เพื่อจัดเป็นห้องพระราชทานเลี้ยงให้ผู้คนได้ประมาณ ๘๐ คน
๒. คัดแปลงพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ และพระที่นั่งดำรงสวัสดิ์คือนันตวงศ์เป็นพระที่นั่งเดียว เพื่อจัดเป็นห้องสุบบุหรี
๓. คัดแปลงพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร สร้างเป็นพระที่นั่งใหม่สำหรับเป็นที่ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินี จะประทับได้

สำนักพระราชวังเห็นพ้องกับข้อเสนอนี้ แต่การคัดแปลงพระที่นั่งต่าง ๆ ตามข้อเสนอ นั้นจะต้องใช้เงินมาก จึงได้เสนอโครงการขออนุมัติดำเนินการเฉพาะการสร้างพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติก่อน เพื่อให้ใช้ในการพระราชทานเลี้ยงได้ แต่คณะรัฐมนตรีในขณะนั้นลงมติให้ระงับโครงการบูรณะคัดแปลงพระที่นั่ง

หมู่หลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทไว้ก่อน ให้เพียงรักษาท้องพระโรงกลางและมุขกระสัน
พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทไว้ให้เรียบร้อย ส่วนการพระราชทานเลี้ยงถ้าจะมี ก็ให้จัด
ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยไปพลางก่อน

ในปีพุทธศักราช ๒๔๙๒ สำนักพระราชวังได้นำโครงการปรับปรุงพระที่นั่งหมู่
หลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท
เพื่อขอพระราชทานกระแสพระราชดำริ คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในพระปรมา
ภิไธยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเห็นชอบแล้ว สำนักพระราชวังจึงได้กำหนดโครงการ
ดำเนินการปรับปรุงในระยะยาว เพื่อแบ่งเบาภาระทางการเงินในงบประมาณแผ่นดิน มิให้
ต้องจัดสรรให้มากในระยะเวลาอันสั้น จึงได้รับอนุมัติงบประมาณให้ดำเนินการตั้งแต่ปีพุทธ
ศักราช ๒๔๙๒ เป็นต้นมา

การก่อสร้างพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ (องค์ใหม่) ในรัชกาลปัจจุบัน

ในขั้นแรกของการดำเนินงานปรับปรุงพระที่นั่งหมู่หลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
นั้น ได้ดำเนินการรื้อพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ ซึ่งแต่เดิมเป็นห้องพระราชทานเลี้ยง
ที่อาจจัดพระราชทานเลี้ยงได้เพียง ๔๒ คน และรื้อพระที่นั่งนิพัทธ์พงศ์ถาวรวินิจฉัยที่สร้าง
ต่อเนื่องกันอยู่นั้นลง แล้วก่อสร้างพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์องค์ใหม่ขึ้นที่เดิม

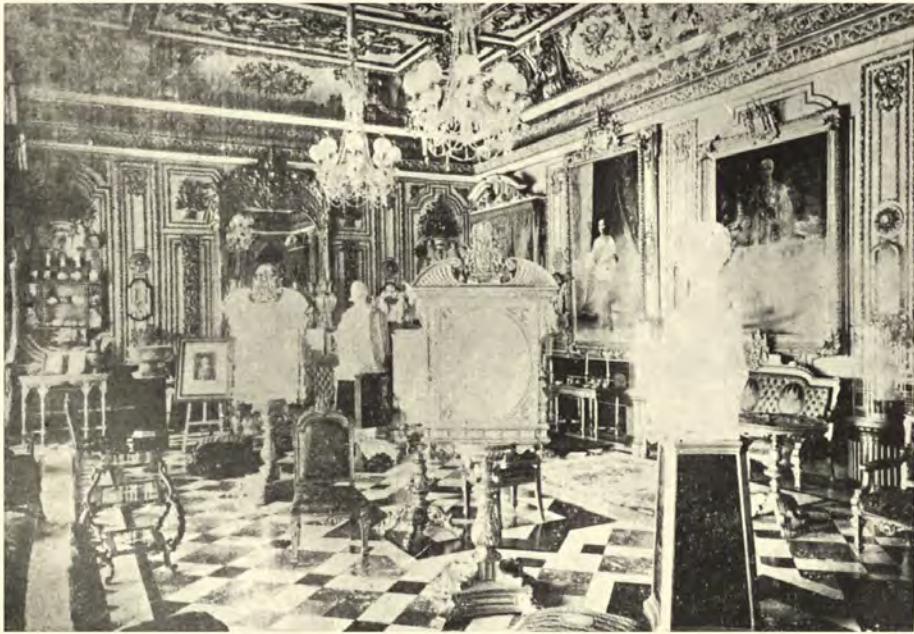
พระที่นั่งที่สร้างขึ้นใหม่นี้ สร้างเป็นตึกสองชั้น มีขนาดยาวเท่ากับพระที่นั่งองค์เดิม
สององค์รวมกัน องค์พระที่นั่งก่ออิฐถือปูน ส่วนโครงสร้าง โครงหลังคา และคาน เป็น
คอนกรีตเสริมเหล็ก พื้นเทคอนกรีตเสริมเหล็กแล้วปูไม้ ปูหินอ่อนทับ ตามความเหมาะ
สมแก่สภาพของสถานที่แต่ละแห่ง พื้นชั้นบนเสมอพื้นท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีมหา
ปราสาท พื้นชั้นล่างสูงกว่าระดับดินเล็กน้อย

ชั้นบน จัดเป็นห้องพระราชทานเลี้ยงเช่นเดียวกับพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์เดิม
แต่ขยายห้องพระราชทานเลี้ยงให้ใหญ่ขึ้นทั้งด้านกว้างและด้านยาว คือขยายออกเป็นห้อง
กว้าง ๑๐ เมตร ยาว ๒๔ เมตร (ห้องเดิมกว้างเพียง ๘ เมตร ยาว ๑๖ เมตร) เพื่อ
ให้บริการแขกที่รับเชิญได้ประมาณ ๗๐ - ๘๐ คน ภายในห้องได้ดัดแปลงผิจากพระที่นั่ง
องค์เดิมบ้าง เช่นเลื่อนแนวเพดานให้สูงขึ้นไม่ให้มีผนังและเฉลียงทางค้ำไม้ ขยายห้อง

พระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์องค์เดิมจัดเป็นห้องพระราชทานเลี้ยงได้ ๔๒ คน

พระที่นั่งมุลสถาน ๖ ที่สร้างใหม่ในรัชกาลปัจจุบัน จัดเป็นห้องพระราชทานเลี้ยง ๘๐ คน

พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ (องค์เดิม)

พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติที่สร้างขึ้นใหม่ในรัชกาลปัจจุบัน

กว้างจกแนวพระบัญชา และทำพระบัญชาเป็นช่องสูงใหญ่ เพื่อให้โปร่งและแลดูโอ่งโถงขึ้น บัวคอสองเรียบไม่มีลายปูนปั้นเหมือนเดิม แต่ลายเพดานนั้นทำให้มีส่วนละม้ายคล้ายคลึงกับของเดิม เช่นให้คงมีตราพระจุลมงกุฏประกอบลายมงคลแปดอยู่ตามสภาพเดิม แต่ตัวลายทำให้โปร่งขึ้นไม่ให้หนาทึบอย่างเดิมเท่านั้น ไฟฟ้าซ่อนอยู่ในระหว่างชั้นของเพดานไม้แขวนโคมระย้าเหมือนที่พระที่นั่งองค์เดิม

เหนือลูกกรงเจดียงค้ำหน้า เป็นกุหาโล่งอยู่ทุกช่วงเสาเหมือนเดิม แต่ในวงขอบของกุหาถือปูนเรียบไม่มีลายปูนปั้นประดับดังแต่ก่อน

ชั้นล่าง จัดเป็นห้องเตรียมอาหารในการพระราชทานเลี้ยง

เจ้าหน้าที่ดำเนินการเกี่ยวกับการก่อสร้างพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ มีดังนี้:-

ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร สถาปนิกพิเศษ กรมศิลปากร เป็นผู้ออกแบบ และ
 อำนวยการก่อสร้าง

นายพินิจ สมบัติศิริ

สถาปนิก กรมศิลปากร

นายปรีชา ติระนนท์

เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร

นายยุทธศิลป์ โภคทรัพย์

เจ้าหน้าที่กรมศิลปากร

นายพิมานบริรักษ์

เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง

นายเอียง กัตถัญญู

เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง

นายจันทร มานิตยกุล

เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง

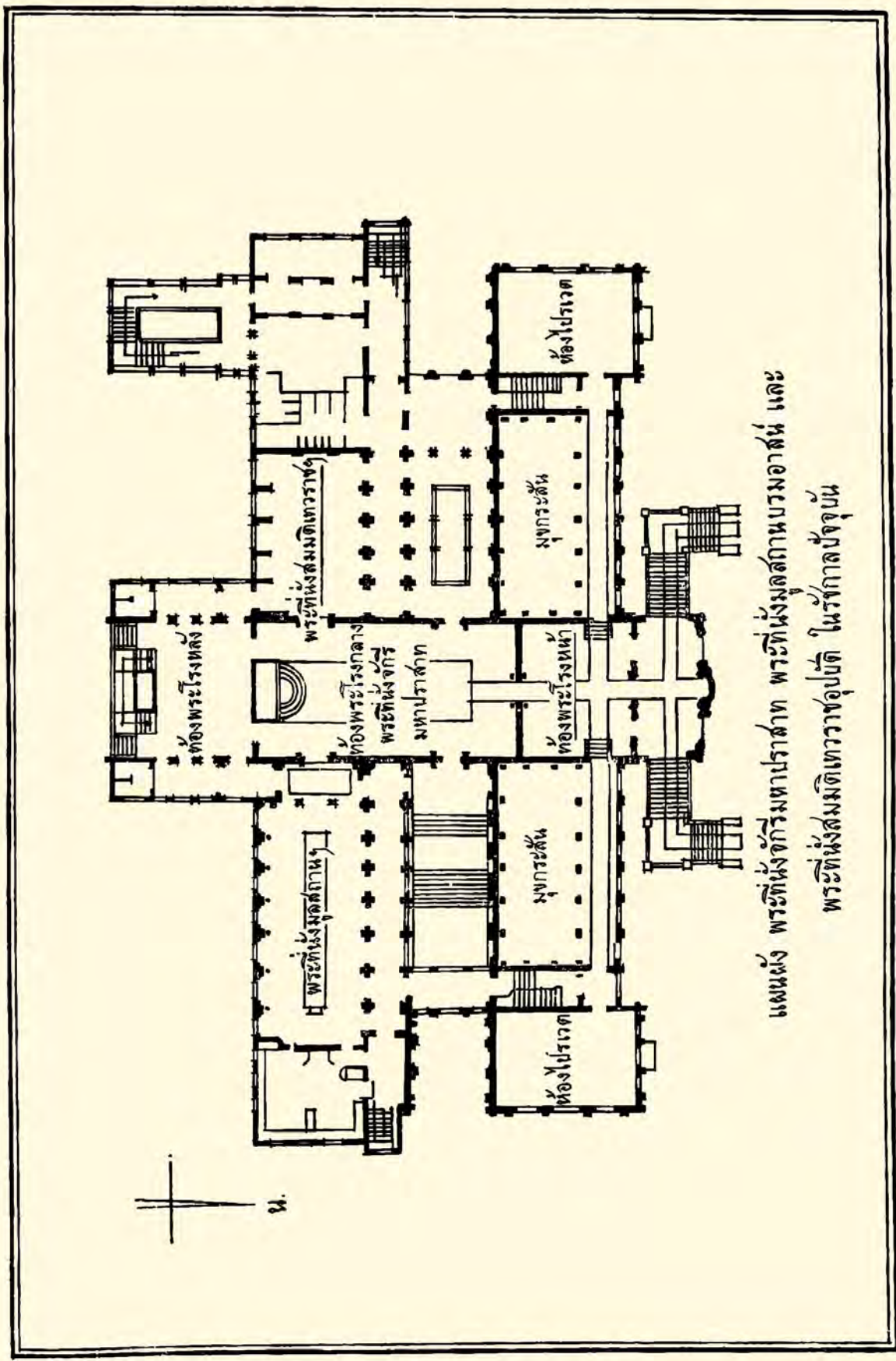
นายสุนันท์ ชูศรีเฟริศ

เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง

เป็นกรรมการตรวจการก่อสร้าง

และมีคณะกรรมการปรึกษากิจการซ่อมสร้างฝ่ายสำนักพระราชวัง และกรมศิลปากร เป็นผู้ควบคุมอีกชั้นหนึ่ง

เริ่มลงมือก่อสร้างเมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๒ ก่อสร้างตัวอาคารแล้วเสร็จเมื่อพุทธศักราช ๒๔๙๖ หลังจากนั้นได้ดำเนินการตกแต่งภายในประกอบความงดงาม เช่น จัดทำลายปูนปั้น สลักลายเสา ทำเครื่องตกแต่งและสิ่งของเครื่องใช้อย่างอื่นตลอดจนการติดตั้งโคมไฟฟ้า การได้แล้วเสร็จโดยสมบูรณ์เปิดใช้เป็นห้องพระราชทานเลี้ยงรับรองพระราชอาคันตุกะชั้นประมุขของประเทศได้ เมื่อ เดือนสิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐

แผนผัง พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พระที่นั่งมณฑลสถานบรมอาสน์ และ
 พระที่นั่งสมมติเทวราชอุโบสถ ในรัชกาลปัจจุบัน

การก่อสร้างพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ (องค์ใหม่) ในรัชกาลปัจจุบัน

การปรับปรุงพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทชั้นที่ ๒ คือ การรื้อพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ (องค์เก่า) และพระที่นั่งตำรงสวัสดิ์อันญวงศ์ลง แล้วทำการก่อสร้างพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติองค์ใหม่ขึ้นแทน เพื่อจัดเป็นห้องพระราชทานเลี้ยงกาแฟ ภายหลังการพระราชทานเลี้ยงอาหาร ได้เริ่มดำเนินการก่อสร้างเมื่อ เดือนพฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๖ แล้วเสร็จเมื่อ เดือน มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๓ ตกแต่งภายใน เช่น ติดตั้งโคมไฟ ติดลายปูนปั้น จัดทำม่านพระทวารพระบัญชา และจัดทำเครื่องตกแต่ง (ประเภทเครื่องเรือน) แล้วเสร็จโดยสมบูรณ์เมื่อ เดือนเมษายน พุทธศักราช ๒๕๐๔

พระที่นั่งองค์นี้ สร้างเป็นตึกโครงคอนกรีตเสริมเหล็ก มีรูปลักษณะภายนอกคล้ายกับพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์องค์ที่สร้างขึ้นใหม่ มี ๒ ชั้น ชั้นบนเป็นห้องพระราชทานเลี้ยงกาแฟ ห้องนี้เป็นห้องโถง กว้าง ๑๐ เมตร ยาว ๑๖.๕ เมตร ต่อจากห้องโถงเป็นห้องแต่งตัวชายและหญิง โดยลำดับ ต่อจากห้องแต่งตัวหญิงเป็นเฉลียงเป็นทางออกไปสู่คัมจันทร์เบื้องหลังพระที่นั่ง สุกองค์พระที่นั่งด้านตะวันตกเป็นห้องเตรียมเครื่องคิม ด้านเหนือเป็นเฉลียงผ่านตลอดตั้งแต่หน้าห้องโถง หน้าห้องนำชาย หน้าห้องนำ และห้องแต่งตัวหญิง ไปบรรจบเฉลียงด้านข้างห้องแต่งตัวหญิง

ภายในห้องโถง ซึ่งเป็นห้องพระราชทานเลี้ยงกาแฟ ได้แก้ไขตกแต่งเปลี่ยนแปลงไปจากพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติองค์เดิม ทั้งรูปลักษณะและการตกแต่ง พระที่นั่งองค์เดิมเป็นห้องกว้าง ๗.๕ เมตร ยาว ๑๔.๐ เมตร มีเฉลียงรอบห้องทุกด้าน ผนังด้านตะวันออกและตะวันตกเป็นผนังทึบ ผนังด้านใต้คอนริมหอมีพระทวารออกไปสู่เฉลียงหลัง ๒ พระทวาร ส่วนด้านเหนือทำเป็นช่องคูหาโล่ง เป็นทางออกสู่พระเฉลียงด้านหน้ารวม ๕ คูหา เพดานห้องเตี้ย และพื้นปูด้วยหินอ่อน ส่วนองค์ที่สร้างใหม่ มีเฉลียงเพียงด้านเหนือซึ่งเป็นด้านหน้า ส่วนด้านใต้เป็นห้องไปสุคองค์พระที่นั่ง มีพระบัญชาช่องสูงใหญ่ ทั่วบานเปิดได้สุดถึงพื้นเช่นเดียวกับพระทวาร เพื่อให้ห้องโปร่งขึ้น ด้านตะวันออกติดผนังห้องพระโรงกลางไม่มีเฉลียงคั่น มีพระทวารเข้าออกต่อเนื่องกับห้องพระโรงกลางได้ด้วย เพดานห้องยกสูงขึ้น ลายเพดานเป็นลายปูนปั้นปิดทอง ทำเป็นลายโปร่งกว่าลายเพดานของเดิม แต่กล่อม้ายคล้ายคลึงกับลายเดิมเป็นบางตอน พอเป็นที่สังเกตได้ว่ามีเค้าลายของพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติเดิมอยู่บ้าง ส่วนผนังมีลายปูนปั้นปิดทองเหมือนกัน แต่่น้อย

กว่าพระที่นั่งองค์เดิมมาก ตอนกลางผนังด้านตะวันตก ประดับพระบรมฉายาลักษณ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเขียนด้วยสีน้ำมัน เป็นพระบรมฉายาลักษณ์ องค์เดียวกับที่เคยประดับไว้ที่ผนังด้านใต้ของพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติองค์เดิม ทาง ด้านเหนือมีช่องพระทวาร เป็นทางออกไปสู่พระเจดีย์ด้านหน้า ๕ ช่อง ชุ่มจรจะนำเหนือ ช่องพระทวารทั้งด้านนอกด้านในทุกช่อง มีอักษรพระปรมาภิไธยย่อ จ.ป.ร. และ ภ.ป.ร. ประดับสลักกัน มีความมุ่งหมายที่จะให้เป็นสัญลักษณ์ว่า พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเป็นปฐม และในกาลต่อมา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณาให้ถาวรมั่นคงขึ้น เพื่อจะได้เป็นอนุสรณ์สำหรับเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรม- อัยกาธิราชเจ้าสืบไปชั่วกาลนาน

ทางด้านตะวันตกของห้องโถงที่สร้างใหม่ เป็นห้องแต่งตัวชาย ห้องแต่งตัวหญิง และห้องเตรียมเครื่องทิม ตามลำดับ (แต่เดิมเป็นพระเจดีย์ และต่อจากพระเจดีย์ไป เป็นพระที่นั่งดำรงสวัสดิ์อันัญวงศ์)

ด้านเหนือต่อจากพระเจดีย์หน้าพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ เป็นอ่างน้ำพุมีมา แต่เดิม เรียกว่า “อ่างแก้ว” ได้ปรับปรุงใหม่โดยเสริมฐานของอ่างให้สูงขึ้น บุนนาคใหม่ ติดตั้งน้ำพุพร้อม ไฟฉายใต้น้ำและไฟฉายรอบอ่างชนิดมีเครื่องหรี่ไฟและเปลี่ยนสีไฟโดย อัตโนมัติขึ้นใหม่ ด้านตะวันตกของอ่างแก้วเป็นห้องดนตรี ระหว่างห้องดนตรีกับระเบียง รอบอ่างแก้วแต่ก่อนมีผนังกัน และแต่งเป็นชั้นวางเครื่องลายคราม ในปัจจุบันเปิดโล่ง ให้เป็นทางติดต่อกันตลอด

พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติองค์ใหม่นี้ หม่อมเจ้าสมัยเฉลิม กฤดากร ซึ่งขณะนั้น ยังทรงดำรงตำแหน่งสถาปนิกพิเศษ กรมศิลปากร เป็นผู้ออกแบบ และเป็นนายช่างอำนวยการก่อสร้าง และมีคณะกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังและซ่อมสร้างพระราชฐาน เป็นผู้ควบคุมการดำเนินการและให้คำปรึกษา

นายประคิษฐ์ ยุวกุณะ หัวหน้าแผนกแผนผังกองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร เป็นผู้ออกแบบเครื่องตกแต่ง (ประเภทเครื่องเรือน)

คณะกรรมการตรวจการก่อสร้างประกอบด้วย

๑. นายธนิต อยู่โพธิ์	อธิบดีกรมศิลปากร	ประธานกรรมการ
๒. ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร	คณบดีคณะมัณฑนศิลป์	มหาวิทยาลัยศิลปากร
๓. ม.จ. ยาใจ จิตรพงศ์	สถาปนิกพิเศษ	กรมศิลปากร
๔. นายอิสระ วิวัฒนานนท์	หัวหน้ากองสถาปัตยกรรม	กรมศิลปากร
๕. นายเนือง พิบูลย์	เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง	

คณะกรรมการตรวจการสร้างเครื่องตกแต่งพระที่นั่งประกอบด้วย

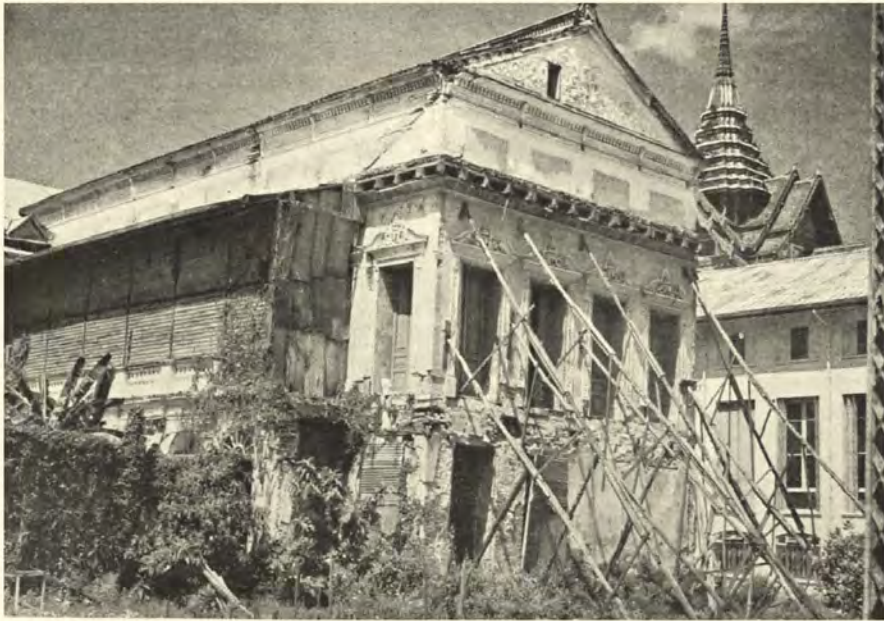
๑. นายธนิต อยู่โพธิ์	อธิบดีกรมศิลปากร	ประธานกรรมการ
๒. ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร	คณบดีคณะมัณฑนศิลป์	มหาวิทยาลัยศิลปากร
๓. นายอิสระ วิวัฒนานนท์	หัวหน้ากองสถาปัตยกรรม	กรมศิลปากร
๔. นายพิมพ์ สายะเสวี	หัวหน้ากองคลัง	สำนักพระราชวัง
๕. นายเนือง พิบูลย์	เจ้าหน้าที่สำนักพระราชวัง	
๖. ม.ร.ว. แสงสุรย์ ลดาวัลย์	เลขานุการกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผัง และ
ซ่อมสร้างพระราชฐาน	
๗. นายประคิษฐ์ ยุวกกะ	หัวหน้าแผนกออกแบบ	กรมศิลปากร

โครงการสร้างพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร องค์ใหม่ และปรับปรุงเขตพระราชฐานชั้นใน

งานปรับปรุงพระที่นั่งหมู่หลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทชั้นที่ ๓ คือการรื้อพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารเพื่อดำเนินการก่อสร้างใหม่ กำหนดที่จะดำเนินการเมื่อได้ดำเนินการชั้นที่ ๒ สำเร็จลงแล้ว แต่เนื่องจากคณะกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังและซ่อมสร้างพระราชฐาน ได้ตรวจพิจารณาสภาพขององค์พระที่นั่งที่ชำรุดทรุดโทรม และได้พบว่าเสาชั้นล่างซึ่งเป็นเสาก่ออิฐแตกแยกและโป่งออกทางคานข้าง แสดงว่าปูนก่ออิฐหมดกำลังยึดเหนี่ยว น้ำหนักขององค์พระที่นั่งมีมาก เสามีความมั่นคงแข็งแรงไม่พอที่จะทานน้ำหนักส่วนบนได้จึงแตกแยกออก และเป็นผลทำให้พื้นชั้นบนทรุด ผนังแตกร้าว จึงได้รายงาน

พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารซึ่งชำรุดทรุดโทรมมาก
จนไม่สามารถจะบูรณะได้ต้องรื้อลง

◁ เจดีย์พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร
ที่ต้องค่าจนไว้บ้องกันมิให้พังลงมา

พระที่นั่งอมรพิมานมณี
และ
พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์
อยู่ในสภาพทรุดโทรมมากจึงต้องรื้อลง

เสนอความเห็นต่อสำนักพระราชวังว่า ควรที่จะรื้อลงเสียโดยเร็ว เพราะสภาพความชำรุดที่ประจักษ์อยู่นั้นเป็นสภาพที่น่ากลัวอันตราย เนื่องจากอาจถึงขีดที่จะพังลงได้โดยง่าย สำนักพระราชวังจึงได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเมื่อได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงรีบดำเนินการรื้อลงตั้งแต่วันที่ เดือน เดือนสิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๑ และในขณะนั้นยังมิได้มีการก่อสร้างพระที่นั่งองค์ใหม่ขึ้นแทน หม่อมเจ้าสมัยเฉลิม กฤดากร ซึ่งในปัจจุบันดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาสำนักพระราชวังฝ่ายการซ่อมสร้าง กำลังพิจารณาออกแบบอยู่

การก่อสร้างพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารองค์ใหม่นี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานกระแสพระราชดำริมาเพื่อประกอบการออกแบบก่อสร้างว่า การพระราชทานเลี้ยงเพื่อเป็นเกียรติแก่ประมุขของนานาประเทศที่เข้ามาเยี่ยมประเทศไทยเป็นทางราชการนั้น จำเป็นที่จะต้องเชิญพระราชวงศ์ องคมนตรี บุคคลในคณะรัฐบาล ข้าราชการผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน คณะทูตานุทูต ผู้แทนนานาประเทศในประเทศไทย และบรรดาผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับองค์ประมุขของประเทศที่มาเยือนโดยทั่วถึง ในปัจจุบันทั้งที่ได้เชิญโดยจำกัด ก็มีจำนวนถึง ๑๗๐ กว่าคน ต่อไปอาจต้องเชิญมากขึ้น ห้องพระราชทานเลี้ยงที่พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์จุนได้้อย่างยัดเยียดเพียง ๑๐๐ คน ต้องจัดห้องพระโรงกลางเป็นห้องพระราชทานเลี้ยงอีกห้องหนึ่งจึงจะพอ แต่การจัดสถานที่แยกเลี้ยงครั้งนี้ไม่เป็นการถูกต้องและเหมาะสม ฉะนั้น ในโอกาสที่จะสร้างพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารขึ้นใหม่ ก็ควรจัดให้มีห้องพระราชทานเลี้ยงให้เหมาะสม ให้สามารถจัดเลี้ยงแบบ Dinner ได้ในระหว่าง ๒๐๐ ถึง ๒๕๐ คน

สถาปนิกผู้คิดแบบรับกระแสพระราชดำริไว้เหนือเกล้าฯ และกำลังพิจารณาออกแบบพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ให้มีสภาพตั้งพระราชประสงก์อยู่

อนึ่ง คณะกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังและซ่อมสร้างพระราชฐานได้พิจารณาเห็นว่า บรรดาตำหนักและอาคารต่าง ๆ ในเขตพระราชฐานชั้นในนั้น สร้างขึ้นอย่างอัคเณ เพื่อให้เพียงพอกับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายใน และข้าบาทบริจาในองค์สมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าในกาลก่อนซึ่งมีอยู่มาก มาในปัจจุบันหมดความจำเป็นที่จะต้องมีที่ประทับสำหรับ

ฝ่ายในมากเช่นนั้นแล้ว ประกอบทั้งค่านักและอาคารต่างๆ ในพระบรมมหาราชวังชั้นในก็
ชำรุดทรุดโทรมลงมาก บางอาคารก็ใกล้จะพัง ถ้าจะซ่อมให้คงค้ำตามสภาพเดิมก็ย่อมเป็น
การสิ้นเปลืองและไม่เกิดประโยชน์อันใด จึงวางโครงการที่จะรื้อลงจัดตกแต่งเบื้องหลัง
ที่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารที่จะสร้างใหม่ให้เป็นพระราชอุทยาน ซึ่งอาจใช้ในการจัด
งานพระราชอุทยานสโมสร หรืองานอื่น ๆ เช่นอาจเชิญแขกเมืองลงชมการแสดงต่างๆ ภาย
หลังการพระราชทานเลี้ยงได้ด้วย

เมื่อได้จัดสร้างพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารสำเร็จลงโดยสมบูรณ์แล้ว พระราช
มณเฑียรหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทนั้นก็จะมีพระที่นั่งรวม ๔ องค์

พระที่นั่งบรมพิมาน

และ

พระที่นั่งในบริเวณสวนศิवालย์

ในบริเวณพื้นที่ด้านตะวันออกของพระที่นั่งในหมู่พระมหामณเฑียร ปัจจุบันนี้มีพระที่นั่งต่าง ๆ ปลูกสร้างอยู่หลายองค์ ตอนหน้าที่ต่อเนื่องกับบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีพระที่นั่งบรมพิมาน เบื้องหลังพระที่นั่งบรมพิมานซึ่งเป็นบริเวณสวนศิवालย์นี้มีพระอุโบสถพระพุทธรัตนสถาน อยู่ตอนกลางและมีพระที่นั่งน้อยใหญ่สร้างอยู่ภายในบริเวณนี้ ๓ องค์ คือ พระที่นั่งศิवालย์มหาปราสาท พระที่นั่งมหาราชปราสาท และพระที่นั่งสีตลาภิรมย์

ก่อนที่จะได้ทราบประวัติของพระที่นั่งทั้ง ๔ องค์ ควรจะได้ทราบความเป็นมาของสถานที่ในอาณาบริเวณนี้เสียก่อน

พื้นที่ภายในบริเวณนี้ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เคยทรงสร้างเป็นสวนสำหรับประพาสสำราญพระราชอิริยาบถ แต่ก็มิได้สร้างใหญ่โตนัก เพียงแต่ได้ขุดสระและสร้างพระตำหนักทองที่ประทับไว้ในสระหนึ่งหลัง ริมสระสร้างเป็นเขาก่อด้วยหินปะการัง (หรือที่เรียกกันว่าหิน “ฟองน้ำ”) หน้าเขาสร้างพลับพลาเล็กริมสระไว้เป็นที่เสวย* ปลูกไม้ต้นไม้ดอกไว้ในบริเวณพองาม

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร** เป็นแม่กองจัดสร้างสวนข้างพระราชมณเฑียรด้านตะวันออกขึ้นใหม่ มีการขุดสระทำเขา สร้างพระราชมณเฑียรและสร้างแก่งขึ้นเป็นอันมาก สวนที่กล่าวนี้เรียกกันว่า “สวนขวา”

ตามความในพระราชพงศาวดารกล่าวว่า สระที่ขุดในสวนขวานี้ยาว ๓ เส้น ๔ วา กว้าง ๒ เส้น ๘ วา ลงเขื่อนแล้วก่ออิฐบังหน้าเขื่อน พื้นสระปูอิฐถือปูนทำเหมือนอ่างแก้ว

* มีหลักฐานอยู่ในกระแสพระราชดำริซึ่งทรงสร้างพระพุทธนิเวศน์ คือพิมพ์ในหนังสือ “ตำนานสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง” ฉบับหอพระสมุด

** พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

มีเกาะน้อยใหญ่เรียงรายในสระ สร้างแก่งและก่อกุเขาไว้ริมเกาะ ๆ ละ ๒ แก่งบ้าง ๓ แก่ง บ้าง ขอบสระใหญ่ก่อกุเขาทำแก่งลงในที่ลาดเหมือนแพจอกไว้รอบสระ เบื้องหลังแก่งแพ ปลุกต้นไม้ทั้งไม้ผลไม้มดอก แก่งที่ปลุกขึ้น มีทั้งแบบที่ทำเป็นตึกแบบฝรั่งและแก่งแบบจีน มากกว่าร้อยแก่ง การตกแต่งแก่งก็เป็นที่ประกวดประชันฝีมือกันงมงายมาก เมื่อแขกชาว ต่างประเทศและแขกจากหัวเมืองประเทศราช ได้รับพระราชทานพระบรมราชวโรกาสให้ เข้าชม ต่างก็ชมเชยในความมั่งคั่ง และสรรเสริญพระเกียรติยศจนเป็นที่เลื่องลือปรากฏไป ในนานาประเทศ

การที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสวนขวา^๕ ปรากฏความตามหนังสือเจ้า พระยาจักรีถึงเจ้านครเวียงจันทน์ว่า “ซึ่งทรงพระราชดำริสร้างพระที่นั่งแก่ง ขุดสระไว้ในพระราชวัง^๕ ทั้งนี้ เพื่อให้พระวงศานุวงศ์ฝ่ายในเป็นที่ประพาสเล่น ด้วยมิได้ไปเห็นภูเขาและธารน้ำแห่งใด แล้ว จะได้สดับบุญญาข้าราชการซึ่งเป็นช่างช่างจะไว้ฝีมือ ช่างจำหลัก ช่างเขียน ช่างปั้น ช่างปูนช่างปากไม้ ช่างต้นไม้อย่างอื่น ให้เป็นพระเกียรติยศปรากฏไปในแผ่นดิน แล้วก็พระราชกุศลอย่างหนึ่ง”^{*}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอธิบายเกี่ยวกับอาณาเขตและลักษณะ ของสิ่งปลูกสร้างสำคัญในสวนนั้นไว้ดังนี้ :-

“เขาที่สร้างในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย มีเขตกำหนดตั้งแต่ ถนนตรงประตูราชสำราญขึ้นมาข้างเหนือ ถึงเขื่อนเพชรโรงแสงซึ่งเคยวันเป็นหลังพระที่นั่ง ภาณุมาศ^{**} ด้านตะวันออกแนวประตูแดงราชกิจไปหาพระที่นั่งศิวิไลย์ ด้านตะวันตกแนว ประตูกลม ซึ่งยังเป็นเขตอยู่จนบัดนี้ ตอนข้างตะวันออกเป็นสระ มีเกาะในกลางสระ เห็น หอพระจะอยู่ในที่นั้น กงจะอยู่ในราวที่ตั่งพระพุทธรัตนสถานเคยวัน^๕ พระราชมณฑลเคยวัน อยู่ ต่อหลังพระพุทธรัตนสถาน มาข้างตะวันตกเป็นจตุรมุข มุขตะวันออกตะวันตกเสมอกัน เป็นพื้นเดียว แต่มุขเหนือพื้นลดเป็น ๒ ชั้น มุขใต้พื้นลดเป็น ๓ ชั้น พระราชมณฑลเคยวัน เสาไม้ ฝากระดานแต่ทำอย่างประณีต เสาเขียนลายทองพื้นแดง นายสีแดงนั้นมีผู้สม ถวายได้รางวัลถึง ๓ ชั่ง พระกลีบเปิดเป็น ๔ บาน พับกลางช่องพระกลีบคักเป็นโค้งอย่าง ฝรั่ง เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นนายช่าง ทรงหน้าพระราชมณฑลเคยวันค้ำไต้^๕ มีโรง ละครใหญ่ทำเป็นแก่งจีน หลังคาเป็นสามหลังติดกัน^{***}”

^{*} สาส์นฉบับนี้ ได้พรรณาสภาพในสวนนี้ไว้โดยละเอียด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเข้า พระราชหฤทัยว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยรับสั่งเรื่องเอง ได้คัดสำเนาหนังสือนี้ลงไว้ท้ายหนังสือนี้แล้ว จะได้ทำให้เข้าใจถึงสภาพของ “สวนขวา” ในสมัยนั้นดียิ่งขึ้น

^{**} คือพระที่นั่งบรมพิมานในปัจจุบัน

^{***} คัดจากพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวี ข้อ ๒๕๒

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อศิลาปูพื้นในสวนขวา และสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เช่น เก๋งริมสระ และ เก๋งตามเกาะ ไปบูรณะปฏิสังขรณ์และก่อสร้างถวายตามพระอารามต่าง ๆ หลายแห่ง เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพน ฯ เป็นต้น เพื่ออุทิศพระราชกุศลฉลองพระมหากษัตริย์คุณในสมเด็จพระบรมชนกนาถ แมื่องค์พระราชมณเฑียรนั้นเอง ก็ได้ทรงมีพระราชดำริที่จะรื้อไปสร้างเป็นพระอารามใหม่อยู่เหมือนกัน แต่ยังมีได้ทำลงไปจนสิ้นรัชกาล

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ ทรงพระราชดำริว่า พระราชมณเฑียรครั้งรัชกาลที่ ๒ ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริที่จะรื้อไปสร้างถวายวัดนั้น ถ้าวรื้อไปเสียก็จะไม่มีพระราชมณเฑียรสถานที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงสร้างเหลืออยู่ในพระบรมมหาราชวัง แต่ครั้งจะบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นพระราชมณเฑียรก็ไม่เหมาะสม เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยที่จะถวายวัดเสียแล้ว ฉะนั้น จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะแล้วสถาปนาขึ้นเป็นพระพุทธรูปรามณเฑียร กับได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรัตนสถานขึ้นทางเบื้องหน้าพระพุทธรูปรามณเฑียร แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระพุทธรูปขุขันธ์ พระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูปฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทุกพระองค์ไปประดิษฐานไว้ แล้วยกเป็นพุทธเจดีย์สถานสำหรับพระบรมมหาราชวังอีกแห่งหนึ่ง พระราชทานขนานนามว่า “พระพุทธรินเวศน์” ส่วนพระที่นั่งเก๋งโรงละครทางค้ำใต้ของพระราชมณเฑียรที่ยกเป็นพระพุทธรูปรามณเฑียรนั้น สถาปนาเป็นพระที่นั่งทรงธรรม ซึ่งนอกจากจะเป็นที่สำหรับมีเทศน์ในวังแล้ว ยังเป็นที่สำหรับพระราชธิดาทรงเรียนภาษาอังกฤษด้วย*

พื้นที่ทางค้ำใต้และตะวันออกเฉียงใต้ของพระพุทธรูปรามณเฑียรที่ยังว่างอยู่ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชมณเฑียรใหม่ขึ้น พระราชทานนามว่า พระอภิเนาวนิเวศน์ เป็นพระราชมณเฑียรหมู่ใหญ่ซึ่งมีพระที่นั่งและหอต่าง ๆ รวมถึง ๑๐ องค์ ค้างรายชื่อที่ได้แจ้งไว้แล้วในตอนต้น

*พระราชวิจารณ์จดหมายเหตุกรมหลวงนรินทรเทวี ข้อ ๒๕๒

ส่วนพื้นที่ทางด้านเหนือพระพุทธมณฑล เป็นที่ว่างอยู่ตอนหนึ่ง แล้วจึงถึงเขื่อนเพชรและโรงแสง ในที่ว่างที่กล่าวนี้ได้เคยสร้างเป็นพระที่นั่งสำหรับเป็นที่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับเมื่อคราวเสด็จออกทรงผนวช ปีพุทธศักราช ๒๔๑๕ พระที่นั่งองค์ที่กล่าวนี้มีนามว่า “พระที่นั่งทรงผนวช”

พระที่นั่งในบริเวณพื้นที่ด้านตะวันออกตั้งได้กล่าวมาข้างต้น คือพระราชมณฑลเศียรในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งสถาปนาเป็นพระพุทธรูปมณฑลเศียร พระที่นั่ง ๑๐ องค์ในหมู่พระอภิเนาวนิเวศน์และพระที่นั่งทรงธรรม ได้รื้อเสียหมดแล้วในรัชกาลที่ ๕ เพราะส่วนใหญ่เป็นพระที่นั่ง เสาไม้ โกรงไม้ เสาขาดบ้าง เป็นโพรงบ้างไปทุกต้น ทรงพระราชดำริเห็นว่าเหลือจะรักษาจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อเสีย ส่วนพระที่นั่งทรงผนวชนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อไปสร้างไว้ ณ วัดเบญจมบพิตร เมื่อคราวที่ทรงสร้างวัดนั้น

เมื่อได้ทราบประวัติความเป็นมาของสถานที่โดยตลอดแล้ว ก็จะได้กล่าวถึงองค์พระที่นั่งที่มีอยู่ในปัจจุบันต่อไป

๑. พระที่นั่งมหิศรปราสาท

พระที่นั่งองค์นี้เป็นพระที่นั่งองค์เล็ก สร้างขึ้นที่แนวกำแพงกั้นเขตระหว่างสวนคิวาลัยกับเขตพระราชฐานชั้นใน ตรงกับพระอุโบสถพระพุทธรัตนสถานด้านตะวันตก เป็นพระที่นั่งชั้นเดียว องค์พระที่นั่งก่ออิฐถือปูน หลังคาเป็นหลังคาปราสาทยอดพุ่มข้าวบิณฑ์ มุขตะวันออกและมุขตะวันตกเป็นมุขชั้น หลังคามุขเป็นหลังคาลด ๒ ชั้น ส่วนมุขเหนือและมุขใต้เป็นมุขยาว หลังคามุขเป็นหลังคาลด ๓ ชั้น ที่มุมไม้สิบสองของยอดปราสาท ทำเป็นรูปครุฑรับไชราแทนคันทวยทั้ง ๔ มุม ทางหงส์ทำเป็นนาค ๓ หัวแบบนาคเบือน หน้าบันตอนเหนือหน้าค่างช่องลมของเพดานเป็นไม้ จำหลักลายเป็นรูปครุฑจับนาคอันเป็นสัญลักษณ์ประจำพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๒ เบื้องล่างครุฑจับนาคเป็นรูปช้างยืนแท่นอยู่ในพลับพลาตรีมุข อันเป็นสัญลักษณ์ของชาติไทย ล้อมรอบด้วยลายกระหนกก้านชกหางโต ลายตอนล่างสองข้างหน้าค่างช่องลมมีลายปูนปั้นเป็นรูปเทวคาเชิดเครื่องสูง (ฉัตร) ล้อมด้วยลายกระหนกก้านชก

ผ้าเพดานปักทองลายฉลุเป็นคาราราย ผืนภายในเป็นผืนเรียบ เขียนลายตอนบนในระหว่างแนวซื่อเป็นลายเฟื่อง กวบนและเชิงผืนล่างเขียนลายกรวยเชิงเป็นลายดอกไม้ ก้านแย่ง

ซุ้มพระทวารซุ้มพระบัญชาเป็นซุ้มยอด หน้าบานพระทวารเขียนลายรดน้ำ เป็นรูป เทวดาพระหัตถ์ทรงธนูศร หน้าบานพระบัญชาเขียนลายรดน้ำ เป็นรูปเทวดาพระหัตถ์ถือ พระขรรค์ หลังบานปีกทองลายฉลุบนพนักเป็นลายดอกไม้ร่วง ทรงพระบัญชาขกลางมุข ด้านตะวันออกบนปูนเป็นผ้าทิพย์ห้อยลงมาจรดพื้นเกย ซึ่งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นใน

ภายในพระที่นั่งองค์นี้ มีความยาวจากมุขเหนือสู่มุขใต้ ๑๑.๐๐ เมตร ยาวจาก มุขตะวันออกสู่มุขตะวันตก ๔.๖๕ เมตร มุขแต่ละมุขกว้าง ๒.๖๕ เมตร ยกพื้นสูงจาก พื้นดิน ๔.๐ เมตร มีฉนวนกันทรินลงจากด้านตะวันตกเพียงด้านเดียว

ตำนานการสร้าง

พระที่นั่งมหาราชปราสาทนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น เพื่อเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาท- สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อสร้างเสร็จได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญ พระบรมอัฐิสมเด็จพระบรมชนกนาถมาประดิษฐานด้วย แต่ต่อมาจะเป็นในรัชกาลใดยังไม่ พบหลักฐาน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระบรมอัฐิไปประดิษฐานไว้ ณ หอพระธาตุมณฑลเชียร ร่วมกับพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์อื่นดั้งเดิม ในปัจจุบันพระที่นั่งองค์นี้ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปต่าง ๆ

การบูรณะซ่อมแซม

ในรัชกาลต่อมา จะได้มีการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งมหาราชปราสาทมาอย่างไรเมื่อใด บ้างนั้น ไม่ปรากฏหลักฐานอยู่เลย แต่ก็มีร่องรอยว่าได้มีการซ่อมบ้าง เพราะสีทาผนัง เตาที่หลุดลอกออกมาให้เห็นนั้น สีพื้นเป็นสีน้ำ แล้วได้ใช้สีน้ำมันทาทับในภายหลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๔ พระที่นั่งองค์นี้อยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมมาก เช่นเครื่องบนเครื่องยอด ชำรุดหักพัง ธรณีพระทวารพระบัญชาฯ ลายรดน้ำที่ตัวบานลบเลือนเกือบไม่มีเหลือ ซุ้ม พระทวารพระบัญชาฯหักพัง สำนักพระราชวังจึงได้เสนอของบประมาณเพื่อทำการบูรณะ ซ่อมแซม แต่เนื่องจากในปีงบประมาณ ๒๕๐๕ ได้รับอนุมัติงบประมาณน้อย ฉะนั้นเมื่อ สำนักพระราชวังร่วมกับกรมศิลปากรได้ทำการประกวดราคาจ้างเหมาทำการซ่อม ก็ปรากฏว่า ราคาซ่อมสูงกว่างบประมาณที่ได้รับ จะทำการบูรณะซ่อมแซมให้แล้วเสร็จโดยสมบูรณ์

ทองคำไม่ได้ จึงต้องแบ่งการดำเนินการซ่อมออกเป็น ๒ ปี ในปีแรกซ่อมเครื่องยอด
เครื่องบน และองค์พระที่นั่งภายนอก ในวงเงินงบประมาณที่มีอยู่ และของบประมาณ
ซ่อมภายในองค์พระที่นั่งต่อไปในปีงบประมาณ ๒๕๐๖ อีกครั้งหนึ่ง

การซ่อมมีรายการโดยสังเขปดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<p><u>พฤศจิกายน</u></p> <p><u>พ.ศ. ๒๕๐๔</u> - ฉေးปูนผนังภายนอกที่แตกร้าวถือปูนใหม่</p> <p>- ซ่อมซุ้มพระทวารและพระบัญชาที่ชำรุด แดกหักให้ดีขึ้นตามสภาพเดิม พร้อมกับลงรักปิดทองใหม่</p> <p>- เปลี่ยนไม้ทับหลังประตูหน้าต่างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก</p> <p>- ซ่อมโครงหลังคา เครื่องบนเครื่องยอดที่ชำรุดพร้อมทั้งลงรักปิดทองประดับกระจกใหม่</p> <p>- เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาใหม่ ภายในโครงหลังคาใช้สังกะสีบุภายในทำเป็นหลังคา ๒ ชั้นกันฝนรั่ว</p> <p>- ซ่อมลานหน้าบันลงรักปิดทองประดับกระจกใหม่ทั้งหมด</p> <p>- เขียนลายรดน้ำบนพระทวารพระบัญชาใหม่</p>	<p>การซ่อมใน พ.ศ. ๒๕๐๔ และ ๒๕๐๖</p> <p>อำนาจการซ่อมโดยกรมศิลปากร ในความควบคุมของคณะกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผัง และซ่อมสร้างพระราชฐาน</p> <p><u>รายนามคณะกรรมการตรวจการซ่อม</u></p> <ol style="list-style-type: none"> ๑. ม.จ. ชาติ จิตรพงศ์ ๒. นายอิสระ วิวัฒนานนท์ ๓. นายพิมพ์ สาอะเสวี ๔. ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ตดาวลัย ๕. นายจันรรจ์ นิเมพันธ์
<p><u>มีนาคม</u></p> <p><u>พ.ศ. ๒๕๐๖</u> - ฉေးปูนผนังภายในองค์พระที่นั่งออกถือปูนใหม่หมด พร้อมกับทาสีเขียนลายผนังตามเดิม</p> <p>- เปลี่ยนพื้น คาน ตง ซึ่งเดิมเป็นไม้ให้เป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก หน้าพื้นปูหินอ่อน</p> <p>- เปลี่ยนธรณีพระทวาร พระบัญชา ซึ่งชำรุดใหม่</p> <p>- ปิดทองลายฉลุหลังบ้านพระทวารพระบัญชาทั้งหมด</p> <p>- ซ่อมซุ้มและฝ้าเพดาน พร้อมทั้งทาสีปิดทองใหม่</p> <p>- เดินสายไฟฟ้าใหม่ทั้งหมด</p>	

พระบรมมหาราชวังฝ่ายตะวันออก

พระที่นั่งองค์ที่เห็นอยู่เบื้องหลังพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทคือ พระที่นั่งอนันตสมาคม และทางซ้ายสุดของภาพคือ พระที่นั่งประภาศพิพิธภณฑ์

ในรัชกาลที่ ๕ รื้อพระที่นั่งประภาศพิพิธภณฑ์แล้วสร้าง พระที่นั่งควาลัษณ์มหาปราสาทขึ้นแทน

พระที่นั่งควาถัฒมหาปราสาทที่มองเห็นจากพระที่นั่งบรมพิมานในปัจจุบัน

พระที่นั่งมหาราชปราสาท

๒. พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท

พระที่นั่งองค์นี้ ตั้งอยู่ตรงมุมสวนศิวาลัยด้านตะวันออกเฉียงใต้ข้างประตูราชสำราญ สร้างเป็นปราสาท ๕ ยอด ยอดกลางซึ่งเป็นยอดปราสาทองค์ประธานนั้นสร้างตามแบบยอดปราสาททั่วไป แต่ที่สันมุขชั้นบนทั้ง ๔ ด้านสร้างเป็นยอดปราสาทเล็ก ๆ รายล้อมยอดปราสาทองค์ใหญ่อยู่ทั้ง ๔ ด้าน มุขปราสาทด้านตะวันออกซึ่งเป็นมุขหน้า ยาว ๑๙.๘๐ เมตร กว้าง ๙.๘๐ เมตร มีชานรอบมุขกว้าง ๓ เมตร มีอัมจันทร์กว้าง ๙.๔๐ เมตร เป็นทางขึ้นทางลงด้านหน้า หลังคาเป็นหลังกาลศ ๔ ชั้น มุขด้านตะวันตกซึ่งเป็นมุขหลัง ยาว ๑๔.๐ เมตร กว้าง ๙.๔๐ เมตร มีชานรอบมุขกว้าง ๓ เมตร และมีอัมจันทร์กว้าง ๗.๒๕ เมตรเป็นทางขึ้นลงทางด้านหลังอีกด้านหนึ่ง หลังคาเป็นหลังกาลศ ๔ ชั้น ส่วนมุขด้านเหนือและด้านใต้เป็นมุขสันต่อจากองค์ประธานออกไปเพียง ๔.๒๐ เมตร ความกว้างของหน้ามุขกว้าง ๗.๘๐ เมตรเท่ากันทั้ง ๒ มุข หลังคาเป็นหลังกาลศ ๒ ชั้น มุขด้านใต้ไม่มีชาน ส่วนมุขด้านเหนือมีชานยื่นออกมาจากองค์พระที่นั่งด้วย

หน้าบันจำหลักเป็นรูปนารายณ์ทรงสุบรรณ มีลายกระหนกเทพนมล้อม ปิดกระจกสีน้ำเงินเป็นพื้นลายทุกด้าน ผ้าเชิงชายและผ้าเพดานภายนอกปิดทองลายฉลุ ส่วนผ้าเพดานภายในเป็นผ้าเพดานเรียบ บุปผิไม่ให้เห็นท้องซื่อผิดแผกจากลักษณะปราสาทราชมณฑลเศียรแบบโบราณ

เรือนแก้วพระทวารพระขัณฑ์ทำเป็นซุ้มบันแถลง หน้าบานสลักลายผ่องกระจกสีเป็นลายกระหนกเปลว หลังบานปิดทองลายฉลุลายใบเทศคอกล้อยก้านแย่ง

ผนังภายในเป็นผนังเรียบ กลางปราสาทตั้งบุษบกทององค์ใหญ่

องค์พระที่นั่งยกพื้นสูง ๕ เมตร ฐานพระที่นั่งองค์ประธานเป็นฐานทึบ ส่วนฐานของมุขด้านเหนือและด้านใต้ ทำเป็นช่องคูหาทุกช่วงเสาและเปิดโล่งในลักษณะของเรือนใต้ถุนสูง

สถานที่ตรงที่ปลูกสร้างพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทนี้ ในรัชกาลที่ ๔ ได้เคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑสถาน ซึ่งเป็นพระที่นั่งองค์หนึ่งในหมู่พระที่นั่งอภิเนาว์นิเวศน์มาก่อนแล้ว พระที่นั่งองค์ที่กล่าวนี้จัดเป็นพิพิธภัณฑสถานแสดงสรรพสิ่งของต่าง ๆ เช่น โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุของไทย ตลอดจนสรรพสิ่งของที่นานาประเทศทุนเกล้าฯ ถวาย เมื่อเวลามีแขกเมืองมาเฝ้าฯ ก็มักจะทรงนำให้ชมพิพิธภัณฑสถานในพระราชฐานนี้ด้วย ทั้งนี้เป็นพระบรมราโชบายที่จะให้แขกเมืองนั้นได้ชมทั้งศิลปวัตถุ

ของไทย และทำให้แลเห็นว่าบรรดาของที่นานาประเทศส่งมาทูลเกล้าฯ ถวายเป็นการแสดงสันทัดไมตรีนั้นหาได้ทรงทอดทิ้งไม่ ทรงทรงเก็บรักษาไว้ด้วยความสนพระราชหฤทัย ถ้าแขกเมืองนั้นเป็นเจ้าของสิ่งของที่ส่งมาทูลเกล้าฯ ถวาย ก็ยอมเป็นเครื่องยังความปีติยินดีเป็นการเสริมสัมพันธ์ไมตรีอันดีอีกชั้นหนึ่ง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติคืนได้ย้ายมาประทับ ณ พระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร หาได้ประทับอยู่ ณ พระราชมณเฑียรหมู่พระอภิเนาวนิเวศน์ไม่ เพราะทำให้ทรงระลึกถึงสมเด็จพระบรมชนกนาถด้วยความอาลัยอย่างไม่อาจที่จะหักหาญได้ และเมื่อได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับทางพระมหามณเฑียรเสียแล้วเช่นนี้ การจัดพิพิธภัณฑวัตถุทางค่านพระอภิเนาวนิเวศน์ย่อมไม่เป็นการเหมาะสมจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายพิพิธภัณฑวัตถุมาไว้ ณ ศาลาสหทัยสมาคม ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๔๒๑ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อพระที่นั่งประพาสพิพิธภัณฑวัตถุแล้วสร้างพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทขึ้นแทน

การก่อสร้างพระที่นั่งองค์นี้ เข้าใจว่าคงจะได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาราชสงคราม (กร หงสกุล) เป็นผู้อำนวยการสร้าง ด้วยปรากฏความตามจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประจำวันเสาร์ ขึ้นหนึ่งค่ำ เดือน ๗ ปีชวด สัมฤทธิศก ๑๒๔๐ (พุทธศักราช ๒๔๒๑) ความว่า “พระยาราชสงคราม ถวายตัวอย่างพระที่นั่งเป็นยอดปราสาท ตกลงกัน” และจดหมายเหตุ ประจำวันอาทิตย์ แรม ๘ ค่ำ เดือนปีเดียวกัน ความว่า “พระยามหามนตรี พระยาราชสงคราม ถวายตัวอย่างลายยอดปราสาทพระที่นั่งใหม่” แม้ข้อความในพระราชกิจจะมีสั้นเพียงเท่านี้ และก็มีได้ระบุว่าเป็นพระที่นั่งองค์ใด แต่เมื่อพิเคราะห์ดูจะเห็นได้ว่า ในรัชกาลที่ ๕ ทรงสร้างพระที่นั่งในแบบปราสาทเพียง ๒ องค์ คือพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทหนึ่ง และพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทอีกหนึ่ง ในปีชวด จุลศักราช ๑๒๔๐ (พุทธศักราช ๒๔๒๑) นี้พระที่นั่งจักรีฯ กำลังก่อสร้างหลังคาเป็นยอดปราสาทอยู่แล้ว และได้มีการประกอบพระราชพิธียกยอดปราสาท เมื่อวันศุกร์ แรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ ปีเดียวกันนี้ ฉะนั้น พระที่นั่งที่พระยาราชสงคราม ทูลเกล้าฯ ถวายตัวอย่างให้ทอดพระเนตร และในจดหมายเหตุบันทึกไว้ด้วยว่า “ตกลงกัน” นั้น จะต้องเป็นแบบพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทนี้ อย่างไม่พึงมีข้อจะสงสัยแต่ประการใด

วัตถุประสงค์ที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทนั้น มีปรากฏอยู่ในคำประกาศสมโภชพระนครครบรอบร้อยปี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ความว่า

“อนึ่ง เมื่อปีมะแม ตรีศก ศักราช ๑๒๓๓ ได้โปรดเกล้าฯ ให้หล่อพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๔ พระองค์ ซึ่งเสด็จสวรรคตล่วงไปแล้วขึ้นไว้เป็นที่สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน และพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการ กราบถวายบังคมระลึกถึงพระเดชพระคุณบ่ละครั้ง ก็ได้ประพฤติ เป็นธรรมเนียมสืบมาแต่ประกา เบญจศก ศักราช ๑๒๓๕ จนบัดนี้มิได้เว้นว่าง แต่ทว่ามีประดิษฐาน ให้มั่นคงและยังใหญ่สมควรด้วยพระเกียรติยศไม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระมหาปราสาท ๕ ยอด ขึ้นไว้ในพระราชวังฝ่ายบรรพต ฝ่ายทิศใต้แห่งพระที่นั่งอนันตสมาคม* การสร้างปราสาทนั้นยังไม่แล้วเสร็จโดยสมบูรณ์ แต่ทรงพระราชดำริเห็นว่า ในสมัยเมื่อกรุงศรีอยุธยา ครบ ๑๐๐ ปีนี้ เป็นเวลาอันสำคัญ สมควรที่จะเชิญพระบรมรูปขึ้นประดิษฐานบนพระมหาปราสาท จึงโปรดเกล้าฯ ให้จัดการเชิญพระบรมรูปขึ้นบนพระมหาปราสาทในครั้งนี้ด้วย”

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ๔ พระองค์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หล่อขึ้นเมื่อ จุลศักราช ๑๒๓๓ (พุทธศักราช ๒๔๑๔) นั้น แต่เดิมได้ทรงกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญประดิษฐานไว้บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทमुखตะวันออก** ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๔๑๗ อัญเชิญไปประดิษฐาน ณ พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท จนกระทั่งถึงปี พุทธศักราช ๒๔๒๕ จึงอัญเชิญขึ้นประดิษฐาน ณ พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทนี้

จำเนียรกาลผ่านมาจนกระทั่งถึงเดือนเมษายน พุทธศักราช ๒๔๖๑ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญไปประดิษฐาน ณ ปราสาทพระเทพบิดร ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีถวายบังคมพระบรมรูป สมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า ในวันที่ ๖ เมษายน ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา มูลเหตุที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระบรมรูปไปประดิษฐาน ณ ปราสาทพระเทพบิดรและได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีวันพระลิกมหารัจกรีบรมราชวงศ์นั้น มีปรากฏเป็นกระแสพระบรมราชโองการอยู่ในหมายเหตุการพระราชพิธี อัญเชิญพระบรมรูปจากพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท ไปประดิษฐานยังปราสาทพระเทพบิดร ดังต่อไปนี้

“เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี เสนาบดีกระทรวงวัง รับพระบรมราชโองการเห็นเกล้าฯ สั่งว่า พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๕ รัชกาล ซึ่งประดิษฐานยังพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทนั้น ทรงพระราชดำริว่ายังไม่เหมาะสมแก่การพระราชพิธี ซึ่งเนื่องด้วยสักการบูชากราบถวายบังคม จึง

* พระที่นั่งอนันตสมาคม องค์เดิมที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๔

** “สารานุกรมไทย” ฉบับคุรุสภาจัดพิมพ์ เล่ม ๔ หน้า ๓

โปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแปลงพระพุทธรูปปางค์ปราสาทในวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้น เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานนามใหม่ว่า ปราสาทพระเทพบิดร และทรงพระราชอนุสรณ์คำนึงถึงโบราณกาล ซึ่งได้ประดิษฐานมหาจักรีบรมราชวงศ์ พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจักรีบรมนาถ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นประมุขกษัตริย์ ได้มีพระเดชพระคุณแก่สยามรัฐประเทศ เมื่อเป็นโอกาสอันใดอันหนึ่งก็ต้องแสดงเชิดชูพระเกียรติคุณ เครื่องระลึกลับแห่งพระองค์ ในครั้งนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีในวันซึ่งเป็นฤกษ์คล้ายวันซึ่ง สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาจักรีบรมนาถ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เสด็จกรีธาทัพกลับถึงพระนคร ได้รับอัญเชิญเสด็จครอบครองสยามราชอาณาจักรเป็นปฐมวาระที่พระองค์ดำรงสยามรัฐราชอาณาจักร นับว่าเป็นวันมหามงคลของมหาจักรีบรมราชวงศ์และสยามประเทศด้วย”

เมื่อได้อัญเชิญพระบรมรูปไปประดิษฐานในปราสาทพระเทพบิดรแล้ว พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทที่ว่างลงแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

พลจัตวา หม่อมทวีวงศ์ถวัลย์ศักดิ์ (ม.ร.ว. เจลิมลาภ ทวีวงศ์) เลขานุการพระราชวังเคยดำริที่จะกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานให้จัดพระที่นั่งองค์นี้เป็นพิพิธภัณฑสถานเช่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในขณะนั้นพระที่นั่งองค์นี้ชำรุดทรุดโทรมมาก จึงยังไม่ได้กราบบังคมทูล แต่ได้ดำเนินการให้ของบประมาณเพื่อทำการบูรณะให้อยู่ในสภาพดีโดยสมบูรณ์เสียก่อน

การบูรณะซ่อมแซม

พระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทนี้ ก็เป็นพระที่นั่งอีกองค์หนึ่งที่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ได้มีการบูรณะซ่อมแซมมาในสมัยใดอย่างไร ถ้าจะพิจารณาถึงกาลเวลาแต่ได้สร้างพระที่นั่งองค์นี้แล้วเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ จนถึง พ.ศ. ๒๕๐๒ ซึ่งเป็นเวลานานถึง ๗๗ ปีนี้ ที่จะไม่มีการซ่อมแซมมาก่อนเห็นจะเป็นไปไม่ได้ จะต้องมีการซ่อมแซมมาบ้างแน่นอน แต่ก็อาจเป็นการซ่อมเล็กน้อย มิได้เคยมีการซ่อมใหญ่มาก่อน ฉะนั้น สภาพของเครื่องบนเครื่องยอดจึงชำรุดทรุดโทรมมาก ตัวไม้ผุเปื่อยหมดคุณภาพ องค์พระที่นั่งก็แตกร้าว พื้นพระที่นั่งซึ่งเป็นพื้นลาดซีเมนต์ ปูด้วยหินอ่อนแต่คานตงเป็นไม้เนื้อแข็ง ชำรุดผุพังทำให้พื้นทรุดที่เฉลี่ยบางตอนถึงกับพังลงไปแล้ว

ฉะนั้น ในปี พ.ศ. ๒๕๐๒ สำนักพระราชวังจึงได้มอบหมายให้กรมศิลปากรจัดทำโครงการและรายการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท เพื่อเสนอคณะกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังและซ่อมสร้างพระราชฐานพิจารณา กรมศิลปากรได้กำหนดโครงการ

แบ่งงานซ่อมเป็น ๒ ระยะ คือในปีแรกดำเนินการซ่อมเฉพาะส่วนหลังคาและเครื่องบน เช่น โครงหลังคา ฝ้าเพดาน ลายหน้าบัน เครื่องยอด ซ่อมฝ้า ไบระกา ทางหงส์ คันทวย ตลอดจนเครื่องตกแต่งต่างๆ ส่วนในปีต่อไปซ่อมองค์พระที่นั่งในส่วนที่ชำรุดทรุดโทรมทั้งหมด แล้วได้ทำรายการซ่อมเสนอคณะกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังและซ่อมสร้างพระราชฐานพิจารณา เมื่อกรรมการ ฯ ได้ตรวจแก้รายการแล้วเสร็จ สำนักพระราชวังจึงได้มอบให้กรมศิลปากรดำเนินการจ้างเหมาทำการบูรณะซ่อมสร้างต่อไป โดยมีคณะกรรมการร่วมระหว่างกรมศิลปากรและสำนักพระราชวังเป็นผู้ควบคุมและอำนวยการบูรณะซ่อมแซม

การซ่อมตามโครงการปีที่ ๑ ได้เริ่มเมื่อวันที่ ๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ แล้วเสร็จเมื่อ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๓ และการซ่อมปีที่ ๒ ได้เริ่มเมื่อวันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๔ แล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๔ การซ่อมพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาทคราวนี้ นอกจากจะได้ทำการบูรณะปฏิสังขรณ์ส่วนที่ชำรุดทรุดโทรมโดยทั่วไปแล้วยังได้มีการสร้างเสริมเพื่อให้เกิดความถาวรมั่นคงแก่องค์พระที่นั่งตามแบบของสถาปัตยกรรมสมัยปัจจุบันด้วย เช่น ได้สร้างคานทับหลังผนังก่ออิฐขององค์พระที่นั่งโดยรอบด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก เพื่อให้เป็นกำลังยึดเหนี่ยวผนัง และรับน้ำหนักเครื่องหลังคาได้มากและทนทานขึ้น เสริมไม้ยันทแยงโครงหลังคา ให้ส่วนหลังคาและเครื่องบนมั่นคงแข็งแรง พื้นขององค์พระที่นั่งและพื้นระเบียงซึ่งเดิมเป็นพื้นลาดซีเมนต์หินอ่อน แต่ใช้ไม้เป็นคานรองรับไว้เบื้องล่าง ก็ได้เปลี่ยนเป็นพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กแล้วปูหินอ่อน เพื่อให้มีความมั่นคงแข็งแรงขึ้นทั้งสิ้น นับได้ว่าเป็นการซ่อมครั้งใหญ่ที่สุดซึ่งยังไม่เคยได้กระทำมาก่อนนับตั้งแต่ได้สร้างพระที่นั่งองค์นี้มา

อนึ่ง ทางมขค่านเห็นองค์พระที่นั่งองค์นี้แต่เดิมมีพระเจดีย์ต่อเนื่องกับองค์พระที่นั่งอนันตสมาคมด้วย ครั้นเมื่อได้รื้อพระที่นั่งอนันตสมาคมลงแล้ว ได้ก่ออิฐปิดช่องพระทวาร मुखเหนือเสียครั้งหนึ่ง ทำให้แลเห็นเป็นพระบัญชา แต่มองดูก็ยังเห็นเป็นช่องพระทวารที่ก่ออิฐอุดไว้ครั้งหนึ่งอยู่นั่นเอง ทำให้ขาดความงดงามไป สำนักพระราชวังใคร่ที่จะรักษาประวัติเดิมไว้ว่าทาง मुखเหนือนี้ เคยมีพระเจดีย์ต่อไปยังพระที่นั่งองค์อื่น ไม่อยากที่จะคัดแปลงพระทวารค่านนี้ให้เป็นพระบัญชา แต่ถ้าให้คงเป็นพระบัญชาแล้วไม่มีพระเจดีย์ก็ดูจะไม่เหมาะสม จึงได้ขอให้กรมศิลปากรออกแบบทำเจดีย์ค่านนี้ให้ยื่นออกมาเป็นชานหน้าพระทวาร ซึ่งจะได้รักษาพระทวารค่านนี้ไว้ในรูปพระทวารอย่างเดิมได้โดยเหมาะสม

รายการบูรณะซ่อมสร้างมีดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<p>พ.ศ. ๒๕๐๓ - ซ่อมส่วนหลังคา และเครื่องชวดตามโครงการซ่อมปีที่ ๑</p> <ul style="list-style-type: none"> - ทำคานทับหลังบนผนังด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กกรอบองค์พระที่นั่งเพื่อขัดเหินขลุ้ง - ซ่อม และเปลี่ยน ฝ้า, เพดาน, โครงหลังคา และเครื่องชวดที่ชำรุด และเปลี่ยนไม้กลอนใหม่ทั้งหมด - ซ่อมและเปลี่ยนข้อฟ้า, ใบระกา, หางหงส์ และลวดลายเครื่องตกแต่งต่าง ๆ เช่น กระจังบัว บันแถลงของชวดทั้ง ๕ ทอดใหม่ ใส่น็อตสกรูเหล็กประกับยึดโครงหลังคา ตามหลักโครงสร้างสมัยใหม่ตลอดทั้งหลัง (ของเดิมไม่มี) - ซ่อมลายหน้าบัน ลงรักปิดทองประดับกระจกใหม่ทั้งหมด - เปลี่ยนรางระหว่งบรรจบหลังคาของมุขทั้ง ๔ ซึ่งเดิมเป็นสังกะสีเบือบอบ เป็นรางทองแดง - เปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาใหม่ทั้งหมด - ติดตั้งสายล่อฟ้า (ของเดิมไม่มี) 	<p><u>กรรมการตรวจการซ่อม</u> ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร ม.จ. ยาใจ จิตรพงศ์ นายอิสระ วิวัฒนานนท์ นายประดิษฐ์ ขวพุกกะ นายไพรัช ชุตติกุล นายทิพา สังขวัฒน์</p>
<p>พ.ศ. ๒๕๐๔ - ซ่อมองค์พระที่นั่งตามโครงการซ่อมปีที่ ๒</p> <ul style="list-style-type: none"> - กะเทาะปูนผนังเดิมออกถือปูนใหม่ทั้งหมด - ผนังที่อิฐก่อแตกร้าวแตกคอนกรีตอุดและเพิ่มเสาเอ็น - เปลี่ยนคานตงที่ผุใหม่ - รื้อพื้นหินอ่อนและซีเมนต์ของเดิมออก เปลี่ยนเป็นเทคอนกรีตเสริมเหล็กแล้วปูหินอ่อนทับ - ผนังเจ็ลซิง ซึ่งเดิมเพปูนบนพื้นไม้และคานตงไม้เปลี่ยนเป็นทำคานและพื้นคอนกรีตเสริมเหล็กแล้วปูหินอ่อนทับ - พื้นใต้ถุนปรับพื้นใหม่เทคอนกรีตเสริมเหล็ก แล้วปูด้วยกระเบื้องหินหน้าวัวใหม่ทั้งหมด - ทำราวบันไดและลูกกรงใหม่ทั้งหมด - บันปูน ชุ่มพระทวาร และ พระ บัญชร ใหม่ทั้งหมด และทำคานทับหลังด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก - ซ่อมกรอบบานพระบัญชรพระทวาร และตั้งหน้าบานที่สลักลายปิดกระจกใหม่ โดยแกะกระจกของเดิมออก จัดหน้าบานลงรักปิดทองประดับกระจก ตามรอยแกะสลักใหม่ หลังบานปิดทองลายฉลุใหม่เหมือนลายเดิม และทำหุ้บกุญแจกลอนใหม่ตามแบบของกรมศิลปากร - เปลี่ยนเสาไม้ที่เจ็ลซิงหลัง พร้อมทั้งทำบัวปลายเสาใหม่ทุกต้น - เดินสายไฟฟ้าในองค์พระที่นั่ง และติดตั้งสวิทและเต้าเสียบใหม่ - ต่อมขทางพระทวารมรดานเหนือใหม่ - ซ่อมบุษบกภายในองค์พระที่นั่งใหม่ 	<p>ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ นายจันรรจ์ นิมะพันธ์</p>

๓. พระที่นั่งบรมพิมาน

พระที่นั่งองค์นี้ ตั้งอยู่ทางคานเหนือของสวนศิวาลัย ณ ที่นี้แต่เดิมเป็นคลังเครื่องอาวุธต่างๆ ซึ่งเรียกกันว่าโรงแสง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเครื่องอาวุธไปไว้ทางคานพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท แล้วรื้อโรงแสงเดิมสร้างเป็นพระที่นั่งเพื่อพระราชทานให้เป็นที่พักของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ขณะที่สร้างพระที่นั่งองค์นี้ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ยังทรงศึกษาอยู่ ณ ต่างประเทศ แต่ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเตรียมไว้ เมื่อทรงสำเร็จการศึกษากลับเข้ามาแล้วจะได้มาประทับ

พระที่นั่งองค์นี้ สร้างขึ้นเป็นพระที่นั่ง ๒ ชั้น ในแบบสถาปัตยกรรมยุโรป หลังคามุงกระเบื้องหินชนวน พระสถิตยนิมานการ (ม.ร.ว. ชิต อิศรศักดิ์)* เจ้ากรมโยธา เป็นแม่กองก่อสร้าง จะลงมือก่อสร้างเมื่อใดยังไม่พบหลักฐาน พบแต่ข้อความในลายพระราชหัตถเลขาที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชทานไปยังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต พระราชโอรส ซึ่งกำลังทรงศึกษาอยู่ ณ ประเทศเยอรมัน ฉบับลงวันที่ ๑๔ มิถุนายน วันที่ ๙ กรกฎาคม วันที่ ๒๕ สิงหาคม และฉบับลงวันที่ ๒๕ มกราคม ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) รวม ๔ ฉบับ ที่มีข้อความเกี่ยวกับพระที่นั่งองค์นี้บ้างเล็กน้อย ซึ่งพอได้เห็นว่าในพระที่นั่งองค์นี้ได้สร้างสำเร็จ และพระราชทานนามว่า “พระที่นั่งภาณุมาศจรรย์” และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บริษัทเมเปอลเป็นผู้ทำเครื่องเรือนและเครื่องตกแต่ง ขณะที่เขียนลายพระราชหัตถเลขา ๓ ฉบับแรกนั้น บริษัทได้ส่งช่างเข้ามาตรวจวัดสถานที่ แล้วกลับไปจัดทำเครื่องเรือนเครื่องตกแต่งส่งเข้ามาจนจะถึงอยู่แล้ว และในลายพระราชหัตถเลขาฉบับลงวันที่ ๒๕ มกราคม ปีเดียวกันนั้นเอง ได้มีกระแสพระราชดำรัสถึงเรื่องช่างของบริษัทเมเปอลได้เข้ามาอยู่ในกรุงเทพแล้ว เครื่องตกแต่งเช่น ม่าน รวาม่าน ก็ตัดมาจากต่างประเทศเรียบร้อยแล้ว ฉะนั้น จึงพอจะอนุมานได้ว่า พระที่นั่งองค์นี้ได้สร้างและตกแต่งสำเร็จลงโดยสมบูรณ์ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๔๕ หรือต้นปี พ.ศ. ๒๔๔๖ นี้เอง

เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร สำเร็จการศึกษากลับจากประเทศยุโรปนั้น มิได้เสด็จเข้าประทับ ณ พระที่นั่งภาณุมาศจรรย์ ซึ่งสมเด็จพระบรมชนกนาถ

* ภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาประคิมรัฐอมรพิมาน

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชทาน ^๕ ทั้งนี้ เนื่องจากทรงพระราชดำริว่า ได้ทรงเลี้ยงบรรดามหาดเล็กข้าในกรมไว้มาก ซึ่งแต่ละล้วนเป็นชายหนุ่มคะนอง อาจไม่เรียบร้อยควรแก่การจะเข้าอยู่ในพระบรมมหาราชวัง จึงขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตประทับอยู่ ณ วังสราญรมย์ ซึ่งเป็นกระทรวงการต่างประเทศในปัจจุบัน ต่อเมื่อได้เสด็จฯ ขึ้นทรงราชย์แล้วจึงได้เสด็จฯ มาประทับ ครั้งแรกประทับในระหว่างเวลาก่อนที่จะได้ทรงรับพระบรมราชาภิเษก ต่อมาเมื่อทรงรับพระบรมราชาภิเษกแล้วก็ได้เสด็จมาประทับอีกหลายครั้ง เป็นพระที่นั่งที่พอพระราชหฤทัยมาก เนื่องจากสมเด็จพระบรมชนกนาถคือพระราชหฤทัยสร้างพระราชทานโดยเฉพาะ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะต่อเติมและตกแต่งเพิ่มขึ้นจากที่สมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรงสร้างไว้หลายประการ ดังจะได้นำมากล่าวต่อไปในเบื้องหน้า

เมื่อปีพระพุทธศักราช ๒๔๖๗ ทรงพระราชดำริว่า พระที่นั่งในหมู่พระอภิเนาวนิเวศน์ ซึ่งสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างไว้ ^๕ นั้น พระราชทานนามพระที่นั่งองค์ใหญ่ที่เป็นพระวิมานที่ประทับว่า “พระที่นั่งบรมพิมาน” พระที่นั่งภาณุมาศจรัญองค์นี้ก็เป็นพระที่นั่งที่ประทับ และเป็นพระที่นั่งองค์ใหญ่ที่สำคัญอยู่ในหมู่พระที่นั่งในพระบรมมหาราชวังฝ่ายตะวันออก ควรที่จะใช้นามพระที่นั่งบรมพิมานอันเป็นมงคลนามนั้นต่อไป จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศเปลี่ยนนามพระที่นั่งภาณุมาศจรัญเป็น พระที่นั่งบรมพิมาน เมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๔๖๗^{*}

เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นทรงราชย์ ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับ ณ พระที่นั่งบรมพิมานนี้ ในระยะเวลาก่อนการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกด้วย และเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จพระราชดำเนินนิวัตพระนครเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๘๙ ก็ได้เสด็จฯ มาประทับ ณ พระที่นั่งบรมพิมานนี้ พร้อมด้วยสมเด็จพระราชชนนี และสมเด็จพระอนุชาธิราช (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน)

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ได้เสด็จสู่สวรรคต ณ พระที่นั่งบรมพิมานนี้ เมื่อวันที่ ๙ มิถุนายน ๒๔๘๙ และ ณ พระที่นั่งองค์นี้เช่นเดียวกัน ที่ประธานสภาผู้แทนราษฎรได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระอนุชาธิราช กราบบังคมทูลอัญเชิญเสด็จฯ ขึ้นทรง

* ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๑ หน้า ๕๐

ราชย์สืบพระราชสันตติวงศ์ต่อจากสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราช ตามกฎหมายที่ตราว่าด้วยการสืบราชสันตติวงศ์ และโดยความเห็นชอบของสภาผู้แทนราษฎรตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร พุทธศักราช ๒๔๗๕

ในกาลต่อมาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะต่อเติมพระที่นั่งบรมพิมาน เพื่อจัดเป็นที่พักรับรองพระราชอาคันตุกะชั้นประมุขของประเทศ และพระราชอาคันตุกะที่ทรงเป็นพระราชวงศ์ชั้นสูงของนานาประเทศที่มีสัมพันธไมตรีอันดีกับประเทศไทย

สมเด็จพระราชาธิบดี ประธานาธิบดี และพระราชวงศ์นานาประเทศที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระที่นั่งบรมพิมานเป็นที่ประทับมาแล้ว มีดังนี้คือ:-

พระราชอาคันตุกะที่ทรงต้อนรับในฐานะแขกทางราชการ

เมษายน	๒๕๐๔	ฯพณฯ ประธานาธิบดีโซการ์โน แห่งสาธารณรัฐอินโดนีเซีย
ธันวาคม	๒๕๐๔	ฯพณฯ ประธานาธิบดีอาร์ตูโร ฟรอนตีซี แห่งสาธารณรัฐอาเจนตินา
มกราคม	๒๕๐๕	สมเด็จพระราชาธิบดีเฟรเดอริก และสมเด็จพระราชินีอินกริด แห่งกรุงเคนมาร์ก
พฤศจิกายน	๒๕๐๕	ฯพณฯ ประธานาธิบดีเฮนริช ลิบเก้ แห่งสหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมัน และมาดามลิบเก้
ธันวาคม	๒๕๐๕	ฯพณฯ นายพลเนวิน ประธานสภาปฏิวัติ แห่งสหภาพพม่า
กุมภาพันธ์	๒๕๐๖	สมเด็จพระราชาธิบดีปอล ที่ ๑ และสมเด็จพระราชินีเฟรเดริกกา แห่งเฮลส์ลันด์ พร้อมด้วย เจ้าฟ้าหญิงไอรีน พระราชธิดา
มีนาคม	๒๕๐๖	สมเด็จพระเจ้าศรีสว่างวัฒนา เจ้ามหาชีวิตแห่งราชอาณาจักรลาว
ตุลาคม	๒๕๐๖	สมเด็จพระราชินีนาถจูเลียนา แห่งเนเทอร์แลนด์ และพระราชสวามี

กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗	สมเด็จพระราชาธิบดีโบดวง และสมเด็จพระราชินีฟาบีโอลา แห่งชาวเบลเยียม
กุมภาพันธ์ ๒๕๐๗	สมเด็จพระราชาธิบดี และสมเด็จพระราชินีประโคมสุหรี แห่งมาเลเซีย

พระราชอาคันตุกะที่ทรงต้อนรับในฐานะแขกส่วนพระองค์

กันยายน ๒๕๐๒	}	เจ้าหญิงอเล็กซานดรา แห่งเคนท์
และ พฤศจิกายน ๒๕๐๔		
พฤศจิกายน ๒๕๐๕		เจ้าฟ้าหญิงเบียทริซ มกุฎราชกุมารี แห่งเนเธอร์แลนด์
พฤศจิกายน ๒๕๐๖		เจ้าฟ้าหญิงมาร์เกรเธอ มกุฎราชกุมารี แห่งเดนมาร์ก
มกราคม ๒๕๐๗		เจ้าหญิงอาซราฟปาท์เลวี พระชนิษฐภคินีสมเด็จพระราชาธิบดี แห่งอิหร่าน
มีนาคม ๒๕๐๗		เจ้าหญิงแฮมส์ ปาท์เลวี พระชนิษฐภคินีสมเด็จพระราชาธิบดี แห่งอิหร่าน

การบูรณะและสร้างเสริม

พระที่นั่งองค์นี้ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการบูรณะและสร้างเสริมเป็นอันมาก แต่หาได้มีเอกสารหลักฐานทางราชการปรากฏอยู่ไม่ ได้สอบถามผู้เกี่ยวข้องซึ่งยังมีชีวิตอยู่ เช่น นายอ. มันเฟร็ค สถาปนิกชาวอิตาลีเลียน ซึ่งเคยรับราชการอยู่ในกรมศิลปากร เมื่อครั้งยังสังกัดอยู่ในกระทรวงวัง และเป็นผู้มีส่วนในการตัดแปลงเสริมสร้างพระที่นั่งบรมพิมาน ได้ความพอนำมาอธิบายได้โดยสังเขปดังนี้ -

ตัดแปลงและตกแต่งห้องรับแขกชั้นบน โดยเปลี่ยนเพดานเป็นเพดานกระจกเขียนพระปรมาภิไธยและรูปเหนือกระจกผ้า ติดไฟแสงสว่างเหนือกระจกแทนการแขวนโคมระย้า

ตัดแปลงแก้ไขห้องพระบรรทม (ปัจจุบันเป็นห้องทรงพระสำราญ) ซึ่งเดิมเป็นเพดานเรียบ ให้เว้าขึ้นไปเป็นโคม ภายในโคมเขียนภาพเทพยดา ดังนี้ -

โคมฝ่ายตะวันออกเป็นภาพ	พระอินทร์ ประมุขแห่งเทพเจ้าบนสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
โคมฝ่ายตะวันตกเป็นภาพ	พระวรุณ เทพเจ้าแห่งน้ำ
โคมฝ่ายเหนือเป็นภาพ	พระอัคนี เทพเจ้าแห่งไฟ
โคมฝ่ายใต้เป็นภาพ	พระยม เจ้าแห่งความมรณะสุดสิ้น

เบื้องล่างภาพเทพเจ้าเขียนธรรมคาถาว่าด้วยทศพิศราชธรรม ๑๐ ประการ ตัวอักษรที่เขียนใช้ตัวอักษรไทยที่ได้ทรงพระราชดำริขึ้นใหม่ เป็นตัวอักษรที่มีสระพยัญชนะและวรรณยุกต์อยู่แถวเดียวกัน

คัดแปลงแก้ไขเพดานห้องทรงพระอักษร ซึ่งเดิมเป็นเพดานไม้ตลอด ให้เป็นเพดานปูนในบางตอน และเขียนรูปรถพระอาทิตย์บนเพดานส่วนที่เป็นปูนนั้น ภาพเขียนทั้งที่ห้องทรงพระสำราญ และห้องทรงพระอักษรนี้เป็นฝีมือพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเขียนเป็นภาพเล็ก ประทานให้นายอี. มันเฟร็ด ขยายแบบ และให้นายซีริคอสลี ระบายสี เป็นภาพทั้งทงมยากที่จะหาจิตรกรรมฝาผนังที่ใดงามเทียมเท่า

คัดแปลงและตกแต่งห้องเสวยชั้นล่าง โดยทำเพดานห้องใหม่ตามแบบของนายอี. มันเฟร็ด

อนึ่ง ได้ทราบว่าเป็นรัชกาลที่ ๖ นี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ต่อองค์พระที่นั่งบรมพิมานนี้ออกไปอีกด้วย แต่ยังหาหลักฐานไม่ได้ว่าต่อที่ใด ครั้นเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๐๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการตั้งเครื่องปรับอากาศที่ห้องเสวยพระที่นั่งบรมพิมาน การติดตั้งต้องเจาะฐานขององค์พระที่นั่งเข้าไปตั้งเครื่องและวางท่อจ่ายลมเย็นใต้พื้นพระที่นั่ง ก็ได้พบฐานพระที่นั่งองค์เดิมพร้อมทั้งทางเท้ารอบองค์พระที่นั่ง อยู่ตรงแนวริมห้องเสวยด้านตะวันออก จึงเป็นหลักฐานชี้ให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ต่อองค์พระที่นั่งยื่นออกไปเป็นมุขทางด้านตะวันออก มุขที่ต่อออกไปนี้ กว้าง ๕.๒๕ เมตร ยาว ๙.๔๐ เมตร มีห้องชั้นบน ๑ ห้อง ชั้นล่าง ๑ ห้อง ห้องชั้นบนเดิมจัดเป็นห้องพระ ปัจจุบันจัดเป็นห้องพระบรรทมสำหรับพระราชอาคันตุกะ ส่วนชั้นล่างจัดเป็นห้องกาแฟ หลังคามุขที่ต่อใหม่นี้ทำเป็นหลังคาตัด มีลูกกรงรอบ มองภายนอกจะแลเห็นเป็นคานฟ้า มิได้มีการแก้ไขแนวหลังคาเดิมแต่ประการใด

การบูรณะซ่อมแซมในรัชกาลต่อมา

ในรัชกาลที่ ๗ ปรากฏว่าได้มีการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งบรมพิมาน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ คงจะเป็นการซ่อมใหญ่ ด้วยจำนวนเงินที่ซ่อมสูงพอใช้สำหรับค่าของเงินในระยะนั้น แต่หารายละเอียดไม่ได้ มีแต่รายการสังเขปดังที่ปรากฏในรายการข้างท้ายนี้ และเมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ จะเสด็จพระราชดำเนินนิวัตพระนคร ก็ได้

มีการบูรณะซ่อมแซมเพื่อเตรียมการรับเสด็จ ฯ อีกครั้งหนึ่ง การซ่อมทั้งสองครั้งดังกล่าวมีรายการดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
พ.ศ. ๒๔๖๘ - ซ่อมห้องต่าง ๆ ทั่วไป ซ่อมพื้นหินอ่อน และซ่อมโคมไฟฟ้า	
พ.ศ. ๒๔๘๘ - ซ่อมและตกแต่งห้องพระบรรทม, ห้องแต่งพระองค์, ห้องทรงพระสำราญ, ห้องรับแขก, ห้องพระภุชญา - ใส่กระจกห้องเสวย, ห้องรับแขก และห้องสรงชั้นล่าง - ซ่อมเฉลียงชั้นล่างและอัฒจันทร์หลัง	

การบูรณะสร้างเสริมในรัชกาลปัจจุบัน

ก่อนงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลปัจจุบัน ได้มีการซ่อมพระที่นั่งบรมพิมานร่วมกับการซ่อมพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ ครั้งหนึ่ง ภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาประทับอยู่ในพระมหานครแล้วก็ได้มีการซ่อมพระที่นั่งบรมพิมานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๕ อีกครั้งหนึ่ง ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๕๐๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่า ในปัจจุบันการเจริญทางพระราชไมตรีระหว่างประเทศโดยองค์ประมุขของประเทศเสด็จ ฯ ไปเยี่ยมเยียนซึ่งกันและกัน เพื่อกระชับเกลียวสัมพันธ์ไมตรีให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นนั้นเป็นความจำเป็น ฉะนั้น บรรดาประมุขของนานาประเทศก็คงจะได้เสด็จมาเยี่ยมเยียนประเทศไทยมากขึ้น แต่ในประเทศไทยยังไม่มีสถานที่ที่จะจัดเป็นที่พักรับรองแขกเมืองชั้นประมุขของประเทศอย่างเหมาะสม เท่าที่ได้เป็นมาแล้ว ได้จัดวังสวนกุหลาบเป็นที่รับรอง ซึ่งยังไม่เป็นการเหมาะสมสมควรแก่เกียรติยศทั้งของฝ่ายผู้เป็นแขกและฝ่ายผู้เป็นเจ้าของบ้าน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ คัดแปลงตกแต่งพระที่นั่งบรมพิมานขึ้น เพื่อจัดเป็นที่พักรับรองแขกเมืองชั้นประมุขของประเทศและแขกชั้นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ในประเทศที่มีพันธไมตรีอันสนิทกับประเทศไทย

ได้เริ่มดำเนินการบูรณะปรับปรุงครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ โดยแก้ไขตกแต่งทั้งภายในและภายนอก ตลอดจนอาณาบริเวณโดยทั่วไป อาทิเช่น ซ่อมแซมทาสีห้องต่าง ๆ จัดทำห้องน้ำเพิ่มขึ้น จัดทำสิ่งของเครื่องใช้ประจำพระที่นั่งและเครื่องตกแต่ง เช่นม่านประตุนหน้าต่าง ตลอดจนติดตั้งเครื่องปรับอากาศขึ้นด้วย

พระที่นั่งสุทไธสวรรย์

อาคารที่เห็นแต่หลังคา คือ โรงแสง
ในรัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ ให้ริ้วโรงแสงสร้างพระที่นั่งบรมพิมาน

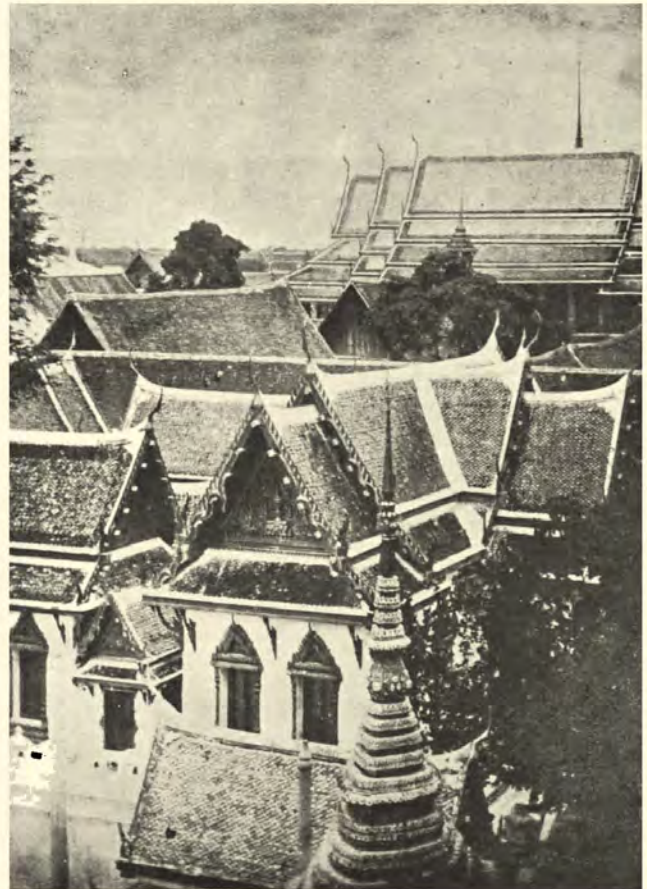
พระที่นั่งบรมพิมานสมัยรัชกาลที่ ๖

พระที่นั่งบรมพิมานที่ต่อเติมขึ้นในปัจจุบัน

△ พระที่นั่งบรมพิมานส่วนที่ต่อเติมใหม่
ในรัชกาลปัจจุบัน
สนามที่เห็นอยู่ในภาพนี้ในรัชกาลที่ ๕
เคยได้ปลูกสร้างพระที่นั่งทรงผนวช
(ตั้งที่เห็นในภาพล่าง)

อาคารที่พักของบุคคลในคณะแขกเมือง
ที่มาเยือนประเทศไทยในฐานะพระราชอาคันตุกะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

กาลต่อมา ได้ทรงพระราชดำริว่า พระที่นั่งบรมพิมานนี้ ไม่มีห้องสำหรับสมเด็จพระบรมราชินี ถ้าประมุขที่มาเยือนประเทศไทยมาพร้อมสมเด็จพระบรมราชินีก็ไม่มีที่จะจัดถวายให้สมพระเกียรติยศได้ จะจัดให้ประทับอยู่ร่วมกัน ก็มีใช้แบบอย่างที่ได้กระทำกันมานานอารยประเทศ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำการก่อสร้างต่อเติมพระที่นั่งบรมพิมาน เพื่อจัดเป็นที่ประทับสำหรับพระราชินีที่จะเสด็จฯ มากับองค์สมเด็จพระราชาธิบดีด้วย และโอกาสเดียวกันก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างเรือนรับรองสำหรับคณะผู้ติดตามอีก ๒ หลัง หลังหนึ่งสำหรับบุคคลสำคัญที่ติดตามเป็นทางราชการ อีกหลังหนึ่งสำหรับผู้ติดตามที่มิใช่ทางราชการ

การก่อสร้างต่อเติมพระที่นั่งบรมพิมาน และสร้างอาคารรับรองภายในบริเวณนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมศิลปากร และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ออกแบบและสร้างหุ่นจำลองทูนเกล้าฯ ถวายให้ทรงเลือก

กรมศิลปากร โดย ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร คณะบดีคณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ออกแบบต่อพระที่นั่งบรมพิมานด้านตะวันตก ส่วนคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดย ม.จ. โวฒยากร วรวรรณ คณะบดี และ ม.ล. สันทยา อิศรเสนา อาจารย์ประจำคณะ ได้ออกแบบต่อทางด้านเหนือซึ่งเป็นด้านหน้าพระที่นั่ง ได้พระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยว่า การต่อพระที่นั่งบรมพิมานทางด้านเหนือแม้จะสวยงามแต่ก็ต้องทำห้องพระโรงที่เทียบรถพระที่นั่งอยู่ภายใต้ห้องบรรทมเป็นการไม่เหมาะสม เพราะเสียงอาจดังขึ้นไปถึงได้ และทางรถเข้าออกก็มีทางเดียว คือต้องผ่านเข้าไปในห้องพระโรงใต้ห้องบรรทมนั้น เมื่อผ่านเข้าไปแล้วจะเลี้ยววกกลับโดยไม่กลับทางเก่าก็ไม่ได้ เพราะพื้นที่ทางด้านหน้าพระที่นั่งชิดกับเขตวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ไม่อาจทำถนนให้รถวกกลับได้ เวลานำรถเข้ารับเสด็จฯ จะต้องนำรถทั้งขบวนผ่านห้องพระโรงเข้าไปทั้งหมด แล้วจึงกลับรถมาจอดเทียบที่ห้องพระโรงใหม่ ส่วนการส่งเสด็จฯ เมื่อส่งแล้วก็ต้องไปกลับรถ แล้วแล่นผ่านห้องพระโรงกลับออกมา เป็นการไม่สะดวกไม่ถูกต้องเหมาะสม

ส่วนการต่อเติมพระที่นั่งทางด้านตะวันตกนั้น พระราชทานพระราชกระแสว่า สถานที่ที่จะจัดถวายสมเด็จพระราชาธิบดีประทับ หรือให้ประธานาธิบดีอยู่นั้นมีสถานที่อยู่

แล้วทางพระที่นั่งฝ่ายตะวันออก เมื่อไปก่อสร้างต่อเติมเพื่อจัดให้สมเด็จพระราชินี หรือ ภิริยาประธานาธิบดีไปอยู่เสียสุดพระที่นั่งฝ่ายตะวันตกก็ห่างไกลกันมาก ไม่เหมาะสม ควรจัดถวายให้ใกล้กันพอสมควร ได้พระราชทานพระราชกระแสแนะนำว่า ควรต่อเติมทาง ด้านตะวันออก แต่ให้ตัวตึกที่ต่อใหม่ยื่นลงไปทางทิศใต้ทำมุมฉากกับพระที่นั่งองค์เดิมที่มี อยู่ ไม่ควรต่อยื่นไปทางตะวันออก เพราะจะทำให้องค์พระที่นั่งใกล้กำแพงพระบรมมหาราชวังเกินไป

สำหรับเรือนรับรองนั้น มีพระบรมราชวินิจฉัยว่า แบบของคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่ทำเป็นอาคารล้อมรอบสวนหินทางมุมสวนศิวิลียกัน ตะวันออกเฉียงใต้ นั้น พอพระราชหฤทัยเฉพาะในข้อที่ทำเป็นอาคารล้อมรอบสวน แต่ถ้าจะปลูกสร้างลงในที่ที่คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์กำหนดไว้ การเข้าปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ ต่างๆ เช่นเจ้าหน้าที่เข้าทำความสะอาด และเจ้าหน้าที่ยกอาหารเครื่องคัม ก็จะต้องผ่านหน้า อาคาร เข้าด้านหลังโดยไม่ผ่านด้านหน้าไม่ได้ เพราะกำแพงด้านหลังทั้ง ๒ ด้านเป็นกำแพง พระบรมมหาราชวังชั้นใน การให้เจ้าหน้าที่บริการต่างๆ เข้าหรือผ่านทางด้านหน้า ทรงพระราชวิตกว่าเจ้าหน้าที่ผู้น้อยที่ปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวจะทำรุ่มร่าม ไม่เรียบร้อยให้เป็นที่น่าขายหน้า ควรตั้งอาคารให้เจ้าหน้าที่เข้าทางด้านหลังได้สะดวก คือควรตั้งตามแนวริมกำแพงพระที่นั่งบรมพิมานด้านตะวันออก แต่เมื่อมาตั้งในแนวตะวันออกแล้ว การก่อสร้างก็ควรเป็นไปในแบบสถาปัตยกรรมไทย จะได้เข้ากันได้กับพระที่นั่งศิวิลียมหา ปราสาทและพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท ซึ่งอยู่ใกล้กัน ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร กับ ม.จ. โวฒยากร วรวรรณ ร่วมมือกันพิจารณาออกแบบชั้น ทุนเกล้าฯ ถวายใหม่อีกครั้งหนึ่ง

การจัดทำแบบใหม่ชั้นทุนเกล้าฯ ถวายครั้งหลังนี้ ทางกรมศิลปากรเป็นผู้จัดทำแบบ และทางคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยจัดทำหุ่นจำลององค์พระที่นั่ง ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร ทรงออกแบบต่อเติมตามที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานกระแสพระราชดำริไว้ ส่วนอาคารรับรอง ๒ หลัง หลังหนึ่งได้นำเค้าแบบอาคารที่ล้อมรอบสวนหินของคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยมาแก้ไขคักแปลงให้เป็น

อาคารทรงไทยที่มีสวนอยู่กลางอาคาร ส่วนอีกแบบหนึ่งเป็นแบบที่กรมศิลปากรออกแบบขึ้น เมื่อได้จัดทำแบบและหุ่นจำลองเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายขอพระราชทานกระแสพระราชดำริอีกครั้งหนึ่ง ครั้นนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งขณะนั้นเป็นรองนายกรัฐมนตรี ในตำแหน่งบังคับบัญชาสำนักพระราชวัง พลจัตวา หม่อมทวีวงศ์ถวัลย์ศักดิ์ เลขาธิการพระราชวัง ประธานกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังและซ่อมสร้างพระราชฐาน นายธนิช อยู่โพธิ์ อธิบดีกรมศิลปากร ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร คณบดีคณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ม.จ. ไฉยมยากร วรวรรณ คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พร้อมด้วยเจ้าหน้าที่เกี่ยวข้อง เข้าเฝ้าฯ ทูลละอองธุลีพระบาทพร้อมกัน

ได้ทรงพิจารณาแผนผังและหุ่นจำลองโดยละเอียดทุกด้าน และได้ทรงซักถามรายละเอียดต่าง ๆ จากสถาปนิกและเจ้าหน้าที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนได้ทรงหารือกับ จอมพลถนอม กิตติขจร เกี่ยวกับงบประมาณที่จะต้องใช้จ่ายในการนี้ ในที่สุดก็เป็นอันตกลงพระราชหฤทัยที่จะได้ดำเนินการตามแบบที่ได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายใหม่นี้ แต่ก็ได้ทรงกำชับสถาปนิกเกี่ยวกับรายละเอียดในการก่อสร้างอีกบางประการ และได้มีพระราชดำรัสฝากให้ฯพณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นธุระดูแลให้การได้ดำเนินไปโดยความเรียบร้อยด้วย

การก่อสร้างต่อเติมครั้งนี้ต้องรื้อย้ายวัตถุสถาน ประติมากรรมและแนวกำแพงสวนศิवालีย์ปากตะวันออกตั้งนี้ คือ รื้อ “หอแก้ว” ซึ่งเป็นหอประดิษฐานเทพารักษ์สำหรับพระบรมมหาราชวัง ไปสร้างใหม่ที่ริมกำแพงพระบรมมหาราชวังฝ่ายตะวันออก ตรงกับประตู “เหล็กกล้า” (ประตูรั้วพระที่นั่งบรมพิมานฝ่ายตะวันออก) เพื่อต่อเติมพระที่นั่งบรมพิมาน ย้ายประตูแดงราชกิจจากที่ตั้งเดิมไปสร้างใหม่ทางด้านตะวันออก ห่างจากจุดที่ตั้งเดิม ๔๑,๐ เมตร ย้ายกำแพงสวนศิवालีย์ด้านตะวันออก ซึ่งเดิมสร้างจากประตูแดงราชกิจไปจรดกลางมุขฝ่ายเหนือพระที่นั่งศิवालีย์มหาปราสาท ออกไปสร้างใหม่เป็นแนวตรงจากประตูแดงราชกิจใหม่ยื่นลงไปทางทิศใต้ ห่างจากแนวกำแพงเดิม ๔๕ เมตร แล้วหักมุมมาบรรจบองค์พระที่นั่งศิवालีย์มหาปราสาททางมุขตะวันออก รื้อห้องเครื่องที่สร้างติดแนวกำแพงด้านนี้ และรื้อตึกมหาดเล็กที่มุมกำแพงตรงประตูเทพาพิทักษ์ออกทั้งหมด เพื่อสร้างอาคาร

รับรองทั้ง ๒ หลังลง ณ ที่นั้น ได้เริ่มลงมือดำเนินการก่อสร้างเมื่อเดือนกันยายน ๒๕๐๓ โดยกรมศิลปากรเป็นผู้ดำเนินการ* ภายใต้ความควบคุมของคณะกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังและซ่อมสร้างพระราชฐาน การก่อสร้างตัวอาคารแล้วเสร็จเมื่อวันที่ ๓๐ มกราคม ๒๕๐๔ ส่วนการตกแต่งภายใน แล้วเสร็จลงโดยสมบูรณ์ใช้เป็นสถานที่รับรองแขกเมืองได้เมื่อเดือนมีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๔*

ระหว่างการก่อสร้าง ฯพณฯ จอมพลถนอม กิตติขจร ได้มาตรวจดูการดำเนินการอยู่เนือง ๆ เป็นการสนองพระราชประสงค์ที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ มอบหมายให้ช่วยดูแล

หนึ่ง ได้เคยมีพระราชกระแสปรารภกับเลขาธิการพระราชวังว่า เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินเยือนประเทศต่าง ๆ ในยุโรปนั้น พระประมุขของประเทศต่าง ๆ หลายประเทศ ได้จัดที่ประทับถวายในพระราชวังซึ่งองค์พระประมุขแห่งประเทศนั้น ๆ ก็ประทับอยู่ด้วย เป็นการถวายทั้งพระเกียรติและความสนิทสนมเป็นอย่างมาก ควรที่จะได้ถวายการตอบแทนเช่นนั้นบ้าง แต่สถานที่ของพระราชฐานเท่าที่เป็นอยู่ ไม่อำนวยโอกาสจะให้เสด็จพระราชดำเนินไปประทับร่วมกับพระประมุขนานาชาติได้ ถ้าหากจะพิจารณาต่อเติมพระที่นั่งบรมพิมานด้านตะวันตกออกไป เพื่อให้สามารถเสด็จพระราชดำเนินมาประทับร่วมกับพระราชอาคันตุกะได้ก็จะเป็นการเหมาะสมยิ่งขึ้น เลขาธิการพระราชวังรับกระแสพระราชปรารภไว้เหนือเกล้าฯ และได้มอบให้สถาปนิกรีบไปพิจารณาจัดทำแผนผัง และวางโครงการสำหรับที่จะดำเนินการในโอกาสต่อไปอยู่แล้ว

สำหรับรายการในการบูรณะ และสร้างเสริมพระที่นั่งบรมพิมานที่ได้ดำเนินการไปแล้วในรัชกาลปัจจุบัน มีดังนี้ :-

* ราชนามสถาปนิกและกรรมการผู้มีหน้าที่เกี่ยวกับการก่อสร้างครั้งนี้ มีปรากฏอยู่ในบัญชีการซ่อมสร้างข้างท้ายนี้

รายการซ่อมสร้าง	หมายเหตุ
พ.ศ. ๒๔๘๑ - ซ่อมหลังคา, ซ่อมและเปลี่ยนรางปูนระหว่างชายคากับท่อน้ำฝน - ซ่อมปูนผนังทั้งภายในภายนอกภายใน และทาสี	
พ.ศ. ๒๔๘๘ - ปรับพื้นหินอ่อนภายในห้องพระโรง และเฉลียง - ซ่อมปูนผนังที่ซำรดและทาสีใหม่ - ซัดพื้นห้องต่าง ๆ ทาแชลแล็กใหม่	
พ.ศ. ๒๕๐๒ - บูรณะซ่อมแซมสำหรับรับรองแขกเมือง - ซ่อมหลังคา และเพดานองค์พระที่นั่ง พร้อมทั้งทาสีองค์พระที่นั่งและกำแพง - แก้ไขตัดแปลงพระทวาร ซัดพื้นหินอ่อน ซัดพื้นไม้ทาแชลแล็กใหม่ - ซ่อมอาคารหน้าพระที่นั่งทั้ง ๔ หลัง - ตัดแปลงห้องข้าหลวงจัดทำเป็นห้องน้ำ และปรับปรุงห้องสรงห้องน้ำใหม่ รวม ๖ ห้อง พร้อมทั้งต่อท่อน้ำ ติดตั้งอ่างล้างหน้า และทำถังซึมเพิ่ม - ซ่อมภาพเขียนเหนือพระทวารห้องรับแขก	สำนักงานซ่อมโดย หลวงยุคเสวี วิวัฒน์ อธิบดีกรมโยธาเทศบาล
พ.ศ. ๒๕๐๒ - จัดทำเครื่องตกแต่งประเภทเครื่องเรือน และเครื่องใช้ประจำองค์พระที่นั่ง ๑๒ ห้อง และซ่อมเครื่องเรือนประจำองค์พระที่นั่งที่มีอยู่แล้ว ๓ ห้อง - จัดทำม่านพระทวารพระบัญชา	สำนักงานสร้างโดย ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดาการ ม.ร.ว. มิตารุณ เกษมศรี ออกแบบ
พ.ศ. ๒๕๐๒ - ติดตั้งเครื่องปรับอากาศ - วางสายเคเบิลและติดตั้งเครื่องโทรศัพท์	
พ.ศ. ๒๕๐๓ - ก่อสร้างต่อเติมองค์พระที่นั่งบรมพิมาน เป็นตึก ๒ ชั้น ขวางออกไปทางด้านใต้ ๓๘.๘๘ เมตร เหนือที่ ๔๗๕.๒ ตารางเมตร มีห้องต่าง ๆ รวม ๒๑ ห้อง คือ ชั้นบนมีห้องบรรทม ๑ ห้อง แต่งพระองค์ ๑ ห้อง สรง ๑ ห้อง พระภาษา ๑ ห้อง เก็บของ ๑ ห้อง ข้าหลวง ๒ ห้อง น้ำ ๑ ห้อง บันได ๑ มีเฉลียงต่อเนื่องกับเฉลียงพระที่นั่งองค์เก้า มีลาดฟ้าต่อจากเฉลียงระหว่างห้องบรรทมผ้าขนหนูและผ้าขนหนูในชั้นล่างมีห้องพักแขก ๑ ห้อง สบายห่อ ๑ ห้อง แต่งตัวหญิง ๑ ห้อง น้ำหญิง ๑ ห้อง พักหน้าห้องน้ำชาย ๑ ห้อง น้ำชาย ๑ ห้อง เตรียมอาหาร ๒ ห้อง เจ้าหน้าที่ ๑ ห้อง น้ำเจ้าหน้าที่ ๑ ห้อง เครื่องปรับอากาศ ๑ ห้อง บันได ๑	สถาปนิก วิศวกร และเจ้าหน้าที่ ผู้ร่วมดำเนินการ ในการ ก่อสร้าง ต่อเติมและตกแต่งพระที่นั่งบรม พิมานและอาคารรับรอง คือ - ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดาการ เป็นสถาปนิกผู้อำนวยการก่อสร้าง และตกแต่งทั่วไป ม.ร.ว. มิตารุณ เกษมศรี นายประคัมธู ชวพุกกะ เป็นผู้ช่วยสถาปนิกผู้อำนวยการก่อสร้าง และตกแต่ง

รายการซ่อมสร้าง	หมายเหตุ
<p>— สร้างอาคารรับรองหลังที่ ๑ เป็นตึกคอนกรีตเสริมเหล็ก ก่อสร้างในแบบสถาปัตยกรรมไทยชั้นเดียว เนื้อที่ ๗๖๖.๗๕ ตารางเมตร มีห้องต่างๆ รวม ๒๕ ห้อง ดังนี้ :—</p> <p>ห้องหมู่หมู่ละ ๔ ห้อง ซึ่งประกอบด้วยห้องนั่ง ๑ ห้องนอน ๑ ห้องแต่งตัว ๑ ห้องน้ำ ๑ รวม ๓ หมู่ ห้องนอน ๓ ห้องน้ำ ๓ ห้องรับแขก ๑ ห้องอาหาร ๑ ห้องเตรียมอาหาร ๑ ห้องเจ้าหน้าที่ ๑ ห้องน้ำเจ้าหน้าที่ ๑ ห้องใต้ดินสำหรับตั้งเครื่องปรับอากาศ ๑ ห้องเก็บของ ๑</p>	<p>ม.จ. โฉมชากร วรธรรม เป็นสถาปนิกผู้ออกแบบ และ อำนาจการตกแต่งห้องสุขาบุหรี</p> <p>ดร. รชฎ กาญจนวนิช เป็นวิศวกรคำนวณแบบโครงสร้าง</p> <p>นาชนิต อยู่โพธิ์</p>
<p>— สร้างอาคารรับรองหลังที่ ๒ เป็นตึกคอนกรีตเสริมเหล็กก่อสร้างในแบบสถาปัตยกรรมไทยชั้นเดียว เนื้อที่ ๘๕๐.๕ เมตร มีห้องต่างๆ รวม ๓๒ ห้อง ดังนี้ :—</p> <p>ห้องนอนเตียงคู่ ๘ ห้องนอนเตียงเดี่ยว ๘ ห้องน้ำ ๘ ห้องรับแขก ๑ ห้องอาหาร ๑ ห้องเตรียมอาหาร ๑ ห้องเจ้าหน้าที่ ๑ ห้องน้ำเจ้าหน้าที่ ๑ ห้องใต้ดินเก็บของ ๓</p>	<p>ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร</p> <p>ม.จ. ขาใจ จิตรพงศ์</p> <p>นายอิสระ วิวัฒนานนท์</p> <p>ม.ร.ว. มิตาธร เกษมศรี</p> <p>นายประคินฐ์ ขวพุกกะ</p> <p>ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์</p> <p>เป็นกรรมการตรวจการก่อสร้างตัวอาคาร และเครื่องตกแต่ง</p>
<p>พ.ศ. ๒๕๐๓ — สร้างเครื่องตกแต่งประเภทเครื่องเรือน พระที่นั่งบรมพิมานที่ต่อเติมใหม่ ๑๒ ห้อง เครื่องเรือนอาคารรับรองหลังที่ ๑ รวม ๑๕ ห้อง และเครื่องเรือนอาคารรับรองหลังที่ ๒ รวม ๑๕ ห้อง</p> <p>— ติดตั้งเครื่องปรับอากาศพระที่นั่งบรมพิมาน ๖ ห้อง อาคารรับรอง ๒ หลัง ๒๘ ห้อง</p> <p>— ติดตั้งโคมไฟฟ้า และอุปกรณ์ไฟฟ้าต่างๆ ตลอดจนติดตั้งหม้อแปลงกระแสไฟฟ้า วางสายเคเบิล และเดินสายไฟฟ้าที่พระที่นั่งบรมพิมานที่ต่อเติมใหม่ และอาคารรับรองทั้ง ๒ หลัง</p>	<p>นายพิมพ์ สายะเสวี</p> <p>นายเนื่อง พิบูลย์</p> <p>เป็นกรรมการตรวจการสร้างเครื่องตกแต่ง</p>
<p>พ.ศ. ๒๕๐๔ — ติดตั้งเครื่องปรับอากาศห้องเสวยกาแฟ และเพิ่มเครื่องปรับอากาศห้องแต่งพระองค์</p>	
<p>พ.ศ. ๒๕๐๕ — ซ่อมสีผนังห้องเสวย</p>	
<p>พ.ศ. ๒๕๐๖ — ดัดแปลงห้องบันไดเป็นห้องน้ำรวม ๒ ห้อง ติดตั้งเครื่องสุขภัณฑ์ชั้นดีและเครื่องดูดอากาศพร้อม</p> <p>— ดัดแปลงหน้าห้องน้ำเป็นห้องแต่งพระองค์ พร้อมทั้งติดตั้งเครื่องปรับอากาศ</p> <p>— ติดตั้งเครื่องปรับอากาศเพิ่มที่ห้องพระบรรทม ทรงพระสำราญ ห้องรับแขกชั้นล่างและแก้ไขท่อลมเครื่องปรับอากาศ</p>	

๔. พระที่นั่งสัตลลภิรมย์

พระที่นั่งองค์นี้ ตั้งอยู่ริมสนามทางค้ำเหนือของพระอุโบสถพระพุทธรัตนสถาน เบื้องหลังพระที่นั่งบรมพิมาน เป็นพระที่นั่งไม้องค์เล็กสร้างในลักษณะพลับพลาโดง หลังคามุงกระเบื้องเคลือบสี ซ้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ ลงรักปิดทองเกลี้ยง หน้าบันประดับลายจำหลักเป็นสัญลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ เป็นรูปพานทองรองรับหมายเลขประจำรัชกาล อยู่ภายใต้พระมหามงกุฎ ล้อมด้วยลายกระหนกเปลว พื้นหน้าบันประดับกระจกสีน้ำเงินแก่ มีกระจังปฏิญาณติดอยู่เหนือเชิงกลอนรอบชายคาทุกค้ำ เพดานปิดทองลายฉลุ เสามุมพลับพลาเป็นเสากลมมุมละ ๓ เสาคึงเอียงสอบเข้าข้างใน ทุกช่องเสาค้ำทำสาหร่ายและรวงผึ้ง ปลายของสาหร่ายเสมอกับคันทวยโคนเสาค้ำปิดทองลายฉลุ มีลูกกรงระหว่างเสามุมพลับพลาทั้ง ๔ มุม ตอนกลางเปิดโล่งเป็นทางขึ้นลงทั้ง ๔ ด้าน พื้นเป็นพื้นไม้ ยกพื้นสูงจากพื้นดินประมาณ ๐.๔๐ เมตร

พลับพลาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น สำหรับใช้เป็นที่ประทับในโอกาสต่างๆ เช่นเป็นที่ประทับเสวยในโอกาสที่มีการพระราชทานเลี้ยงกลางแจ้ง หรือประทับพักผ่อนพระราชอิริยาบถตามพระราชอัธยาศัย ในงานพระราชอุทยานสโมสรมีเนื่องในการเฉลิมพระชนมพรรษาในปัจจุบันนี้ ก็จัดพระที่นั่งสัตลลภิรมย์นี้เป็นที่ประทับ

พระที่นั่งสัตลลภิรมย์องค์นี้ มีชั้งค์แรกที่ได้สร้างขึ้นในพระบรมมหาราชวัง พระที่นั่งองค์แรก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นที่ข้างประตูสนามราชกิจในเขตพระราชฐานชั้นใน ไม่ทราบว่าได้รื้อเสียแต่เมื่อใด

การบูรณะซ่อมแซม

พระที่นั่งองค์นี้ได้มีการบูรณะซ่อมแซมมาดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
พ.ศ. ๒๔๗๗ - ซ่อมเชิงชายและหางหงส์ ที่ชำรุดเล็กน้อยเฉพาะแห่ง	
พ.ศ. ๒๔๘๔ - เปลี่ยนตง คาน และพื้นผิว ซ่อมกระจัด เหนือเชิงกลอน และซ่อมลายฉลุ	
พ.ศ. ๒๔๘๘ - ซ่อมหลังคา ไบระกา ฝ้าเพดาน และเสาที่ชำรุด พร้อมทั้งทาสีปิดทองใหม่	
พ.ศ. ๒๕๐๒ - ซ่อมหลังคา ซ่อฟ้า ไบระกา หางหงส์ และลงรักปิดทองใหม่ - ซ่อมเสาที่ชำรุด - เทปูนหล่อพื้นเป็นพื้นคอนกรีตเสริมเหล็ก แล้วปูไม้พื้นทับตามลักษณะเดิม - ทาสีเขียนลายทอง และปิดทองลายฉลุใหม่ทั้งหมด	
พ.ศ. ๒๕๐๔ - ปิดทองซ่อฟ้า ไบระกา ที่ชำรุดเฉพาะแห่ง - ทาสีปิดทองเขียนลายฉลุที่เสา ๑๒ ต้น - ทาสีปิดทองลายฉลุที่เพดาน	
พ.ศ. ๒๕๐๕ - แต่งสีเสา ลูกกรง และแต่งทองลายฉลุที่เชิงเสา	
พ.ศ. ๒๕๐๖ - แต่งสีปิดทองลายฉลุเสา ๑๒ ต้น - ทาสีลูกกรงและปิดทองลายฉลุที่ลูกกรงและทาสีเชิงชาย	

พระที่นั่งบนกำแพงพระบรมมหาราชวัง

บนกำแพงพระบรมมหาราชวังฝ่ายตะวันออก มีพระที่นั่งสร้างอยู่บนฐานกำแพงรวม ๒ องค์ คือ :-

๑. พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท

พระที่นั่งองค์นี้ สร้างอยู่บนกำแพงพระบรมมหาราชวังระหว่างประตูเทวาพิทักษ์และประตูศักดิ์ไชยสิทธิ์ เป็นพระที่นั่งยอดปราสาท มุขฝ่ายตะวันออกและตะวันตก เป็นมุขชั้น หลังคาเป็นหลังคาชั้นลด ๒ ชั้น มุขฝ่ายเหนือและใต้ เป็นมุขยาวทอดไปตามแนวกำแพง หลังคาเป็นหลังคาชั้นลด ๔ ชั้น ความกว้างยาวขององค์พระที่นั่งมีดังนี้ มุขเหนือและมุขใต้วาง ๘.๘๐ ยาวจากมุขเหนือสุดมุขใต้ ๕๕ เมตร ส่วนมุขฝ่ายตะวันออกและตะวันตกกว้าง ๑๐.๒๐ เมตร ยาวจากมุขตะวันออกสุดมุขตะวันตก ๑๐.๒๐ เมตร ซื่อฟ้าโบริกา ทางหงส์ และเครื่องยอดลงรักประดับกระจก หน้าบันจำหลักกลายเป็นลายกระหนกเครือเถาใบเทศ พระบัญชรเป็นบานเกล็ดเปิด ๔ บาน และยาวถึงพื้นเช่นเดียวกับบานพระทวาร ตอนล่างของพระบัญชรกลึงกรงเหล็ก ระหว่างช่องพระบัญชรเป็นผนังก่ออิฐ แต่ก็เป็นผนังแคบๆ ส่วนใหญ่เป็นช่องพระทวารและช่องพระบัญชร ซึ่งเมื่อเปิดแล้วก็โล่งโลดเคียงสภาพของพระที่นั่งโถง เพดานปีกทองลายฉลุ เสาในองค์ประธานของมุขทั้งค้ำเหนือและค้ำใต้เป็นเสากลม ทำบัวปลายเสาและบัวปากฐานในแบบศิลปกรรมตะวันตก

พระที่นั่งองค์นี้สร้างบนฐานก่ออิฐถือปูนสูงจากพื้นดิน ๒.๖๐ เมตร ส่วนองค์พระที่นั่งมีฐานสูง ๒.๔๐ เมตร พื้นขององค์พระที่นั่งจึงสูงจากพื้นดิน ๕.๐ เมตร มีฉัตรชั้นเป็น ๒ ตอน คือ มีฉัตรชั้นทางค้ำเหนือและค้ำใต้เป็นทางขึ้นจากพื้นไปสู่ฐาน จากฐานมีฉัตรชั้นสูงองค์พระที่นั่งทั้งทางค้ำตะวันตก ค้ำเหนือและค้ำใต้ ส่วนค้ำตะวันออกมีพระเจดีย์ไม้ทำเป็นสีหบัญชร พระเจดีย์นี้แต่เดิมไม่มี เพิ่งจะจัดทำขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ เพื่อเป็นที่สำหรับเสด็จพระราชดำเนินออกให้ราษฎรเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท

พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาทนี้ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเป็นพลับพลาโถงจตุรมุข หลังคาไม่มียอด และสร้างขึ้นด้วยเครื่องไม้ เรียกกันว่า “พระที่นั่งพลับพลาสูง” สำหรับเสด็จพระราชดำเนิน

ประทับทอดพระเนตรกระบวนแห่ในการพระราชพิธีสระสนานใหญ่* และทอดพระเนตรการฝึกช้าง

ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รื้อพลับพลาสูงเดิมออกสร้างใหม่เป็นปราสาท** ตามความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวไว้ว่า ได้สร้างขึ้นในตอนต้นรัชกาล คือในระยะเวลาที่ได้มีการซ่อมพระมหาปราสาท สร้างพระตำหนัก และคัดแปลงแก้ไขสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ภายในพระบรมมหาราชวัง จึงพออนุมานได้ว่า ได้สร้างขึ้นในระหว่างปีพุทธศักราช ๒๓๖๗-๒๓๗๓ และการสร้างครั้งนี้ได้สร้างเป็นพระที่นั่งผนังก่ออิฐ*** เมื่อสร้างเสร็จพระราชทานนามว่า “พระที่นั่งสุทธาสวรรย์”

ครั้นต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๓๙๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามเป็น “พระที่นั่งสุทธโรสวรรย์”**** เมื่อได้มีการก่อสร้างพระราชมณฑุ์พระอภิเนาวนิเวศน์ ในระหว่างปีพุทธศักราช ๒๓๙๗ ถึง ๒๔๐๒ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งองค์นี้ คือ เปลี่ยนเสาในองค์ประธานซึ่งเดิมคงจะเป็นเสาไม้ให้เป็นเสาปูน มีบัวหัวเสาและบัวปากฐานตามแบบศิลปกรรมตะวันตก เช่นเดียวกับเสาห้องพระโรงพระที่นั่งอนันตสมาคม ในหมู่พระอภิเนาวนิเวศน์

ในรัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระที่นั่งสุทธโรสวรรย์ปราสาทเป็นพระราชพิธีมณฑล ในการพระราชพิธีและการพระราชกุศลต่างๆ เป็นอันมาก เช่น ในรัชกาลที่ ๔ จัดเป็นที่สวดมนต์เลี้ยงพระและจุดโคมชัยบูชาพระบรมสารีริกธาตุ พระจุฬามณีในดาวดึงส์พิภพ ในการพระราชพิธีจองเปรียง จัดเป็นที่สำหรับคณะสงฆ์รามัญสวดมนต์ฉลองไตร ในการพระราชกุศลฉลองไตรปี จัดเป็นที่ประกอบพิธีสงฆ์ในการพระราชพิธีกฐนทศมาส และเสด็จประทับเป็นประธานในการเดินกระบวนจตุรงคเสนา ในการพระราชพิธีที่กล่าวนี้ ส่วนในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดพระที่นั่งนี้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมรูปอดีตมหากษัตริย์ราช และจัดให้มีการถวายบังคมพระบรมรูปในการพระราชพิธีฉัตรมงคล ณ พระที่นั่งนี้ ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๑๗

* พระราชพิธีสระสนานใหญ่ เป็นพระราชพิธีสำคัญพิธีหนึ่ง คือเป็นพิธีสวนสนามของบรรดาจตุรงคเสนา เริ่มด้วยกระบวนพลเดินเท้า กระบวนช้าง กระบวนม้า กับสัตว์พาหนะอื่น และกระบวนรถ มีการแสดงฝึคช้าง (คือล้อข้างตม้นไม้ไผ่) เมื่อสิ้นกระบวนช้าง มีการห้อยรดคึกเมื่อสิ้นกระบวนรถ ครุราชละเอือดได้จากหนังสือ “พระราชพิธีสิบสองเดือน”

** ตำนานวัดกุฎสถานที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา

*** พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับคุรุสภา หน้า ๑๔

**** ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๓๖๔-๒๔๐๐ ฉบับคุรุสภา หน้า ๕๐

เสด็จฯ ออกสืบทัญชระที่นังสุทโธสวรายปราสาท

พระที่นั่งสุทโธสวรายปราสาท

มีสุวรรณพลับพลาบนปราการ
 ช่อฟ้าปราถีล้ายอง
 สำหรับทอดพระเนกรสรสนาน
 ประลองเหล่าทหารชาญไชย

สูงตระหง่านเงอมฟ้าสืบทำห้อง
 ฉล็กฉลุบทองอรำมไป
 พ้อแพนผัดพานเป็นการใหญ่
 ๖
 (พระราชนิพนธ์ ร.๒)

พระที่นั่งไชยชุมพล ▷

▷ หอแก้วองค์เก่า

หอแก้วที่สร้างใหม่
ในรัชกาลปัจจุบัน ▷

ถึง ๒๔๒๔ (ในปี พ.ศ. ๒๔๒๕ อดุญเชิญพระบรมรูปประดิษฐานในพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท จึงย้ายไปถวายบังคม ณ ที่นั้น)

อนึ่งตามความในหนังสือตำนานสถานที่ต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างกล่าวว่า พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาทนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้บูรณะซ่อมแซมครั้งหนึ่ง และในรัชกาลที่ ๖ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขข้างในอีกบ้างเล็กน้อย แต่ไม่ปรากฏรายละเอียดว่า ได้บูรณะแก้ไขอะไรบ้าง

ในรัชกาลปัจจุบัน ได้มีการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งสุทไธสวรรยฯ ๒ ครั้ง ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๖ ได้มีการซ่อมใหญ่อีกครั้งหนึ่ง

รายการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท เท่าที่มีหลักฐานทางสำนักพระราชวังมีดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<u>รัชกาลที่ ๖</u>	
พ.ศ. ๒๔๖๑ - ซ่อมเครื่องบน และแก้ไขเปลี่ยนแปลงภายในองค์พระที่นั่ง	
<u>รัชกาลปัจจุบัน</u>	
พ.ศ. ๒๔๘๘ - ซ่อมองค์พระที่นั่งภายนอกตลอดจนบริเวณใกล้เคียง	
- ถือบูนฝาผนังองค์พระที่นั่ง กำแพงบริเวณองค์พระที่นั่ง และประตูวังบริเวณใกล้เคียงพระที่นั่ง	
- ซ่อมรางน้ำ และพื้นเฉลียงและลูกกรงชานพระที่นั่ง	
พ.ศ. ๒๕๐๖ - เปลี่ยนไม้โครงหลังคาและเครื่องยอดที่ผุชำรุด	<u>กรรมการตรวจการซ่อม</u>
- บุสังกะสีทำเป็นหลังคาชั้น ในใต้หลังคามุงกระเบื้อง เพื่อป้องกันฝนรั่ว	ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร
- ปรับปรับไม้ระแนงและเปลี่ยนกระเบื้องมุงหลังคาใหม่ทั้งหมด	ม.จ. ชาติ จิตรพงศ์
- เปลี่ยนข้อฟ้า ไบระกา หางหงส์ และลาดลายเครื่องตกแต่งของเครื่องยอดใหม่ทั้งหมด	นายอิสระ วิวัฒนานนท์
- เปลี่ยนและซ่อม ไขวรา ฝ้า เพดานรอบนอก หัวแป หัวเต้า สะพานหนู เเชิงชาย	นายประดิษฐ์ ยวพุกกะ
- ซ่อมลายหน้าบันพร้อมทั้งลงรักปิดทองประดับกระจกใหม่	นายไพรัช ชุติกุล
	นายทิพา สังขะวิมลนะ
	ม.ร.ว. แสงสุรีย์ ลดาวัลย์
	นายจันทรจี้ นิมะพันธ์

รายการซ่อม	หมายเหตุ
<ul style="list-style-type: none"> - เปลี่ยนรางตะเฆ่รางเป็นรางทองแดง - ซ่อมผ้าเพดาน และซื้อ ทาสีเขียนลายฉลุใหม่ทั้งหมด - ซ่อมพื้น กาน ดง ที่ชำรุด และปรับพื้นให้เรียบ - ซ่อมพระทวารพระบัญชาที่ปิดเปิดไม้สะดวกทั้งหมด - รื้อพื้นและลูกกรงชานพระที่นั่ง เทคอนกรีตเสริมเหล็ก หล่อราวลูกกรงด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก และใส่ลูกกรงใหม่ทั้งหมด - ถือบูนผิวผนังใหม่ทั้งหมด - ทาสีองค์พระที่นั่งใหม่ตลอดทั้งองค์ - เปลี่ยนสายไฟ ติดเต้าเสียบใหม่ทั้งหมด 	

๒. พระที่นั่งไชยชุมพล

พระที่นั่งองค์นี้ เป็นพลับพลาเล็ก ตั้งอยู่บนกำแพงพระบรมมหาราชวังด้านตะวันออก ตรงกับพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม องค์พระที่นั่งกว้าง ๔.๗๕ เมตร ยาว ๘.๗๐ เมตร สร้างไว้บนฐานปูนสูง ๓.๐ เมตร เป็นพระที่นั่งชั้นเดียวยกพื้นสูง ๒.๒๕ เมตร หลังคามุงกระเบื้องตะกั่ว ซ่อฟ้า ไบระกา หางหงส์สลักประดับกระจก มีทางขึ้นลงทางด้านในกำแพงได้ ๒ ด้าน คือด้านเหนือทางหนึ่ง และด้านใต้อีกทางหนึ่ง

พระที่นั่งไชยชุมพลนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น ยังไม่พบหลักฐานว่าได้สร้างในปีใด แต่ถ้าจะพิเคราะห์ตามประกาศรัชกาลที่ ๔ ซึ่งขนานนามพระที่นั่งองค์นี้ เมื่อวันพุธ เดือน ๗ ขึ้น ๗ ค่ำ ปีมะเมีย พุทธศักราช ๒๔๐๑ ข้อความว่า “อนึ่ง พระที่นั่งสร้างขึ้นใหม่บนกำแพงตรงหน้าพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ชื่อพระที่นั่งไชยชุมพล ฯลฯ” ดังนี้ ก็พอจะอนุมานได้ว่า คงจะได้สร้างขึ้นก่อนหน้าประกาศขนานนามไม่นานนัก เห็นจะเป็นราว พ.ศ. ๒๔๐๐ ได้เคยทรงใช้พระที่นั่งองค์นี้เป็นที่ประทับทอดพระเนตรกระบวนแห่พระยาศรีสุริยราช ในการพระราชพิธีศรีสังข์

ในรัชกาลที่ ๕ ได้เคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบกรพระราชพิธีสังเวทียามเทวาริราช และสังเวทียุทธดา ณ พระที่นั่งองค์นี้ เมื่อวันเสาร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๕ ปีมะโรง จุลศักราช ๑๒๔๒ (พ.ศ. ๒๔๒๓) แต่ในกาลต่อมาพิธีสังเวทียามเทวาริราช ได้ย้ายมากระทำ ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ

ในกาลก่อน จะได้มีการบูรณะซ่อมแซมพระที่นั่งองค์นี้มือใครอย่างไรบ้าง ยังไม่พบหลักฐาน แต่เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๕๓ นั้น สภาพของพระที่นั่งองค์นี้ชำรุดทรุดโทรมมาก เช่นคันทวยที่มุงหลังคาชำรุดและสูญหายเป็นจำนวนมาก ซ่อมฟ้า ไบระกา ทางหงส์ หน้าบันฐานพระ เบื้องผู้ไ้การไม่ได้เลย ฝาเพดาน เจึงชาย พ้น คาน ตง ผู้เบื้อย พระทวาร พระบัญชาชำรุดผู้เบื้อยและแตกหลุด ปูฉาบผนังก็เบื้อยผู้หลุดร่อนอยู่ทั่วไป จึงได้มอบหมายให้คณะกรรมการปรึกษากิจการฝ่ายสำนักพระราชวังกับศิลปากรพิจารณาคำเนินการบูรณะซ่อมแซม คณะกรรมการฯ ได้จัดให้มีการซ่อมเมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๓ แล้วเสร็จเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ รายการในการบูรณะซ่อมแซมมีดังนี้ :-

รายการซ่อม	หมายเหตุ
พ.ศ. ๒๔๕๓ - เปลี่ยนไม้ระแนงที่ผู้เบื้อยและซ่อมกระเบื้องตะกั่วมุงหลังคาที่ขาดหาย โดยใช้สังกะสีหนาแทนตะกั่ว - เปลี่ยนซ่อมฟ้า ไบระกา ทางหงส์ และหน้าบันฐานพระใหม่ - ซ่อมฝาเพดาน เจึงชาย พ้น คาน ตง ที่ผู้ชำรุด - ซ่อมพระทวารพระบัญชา - กะเทาะปูนผนังที่ปูนใหม่ - ซ่อมบันได ทำชานบันได และลูกกรงชานใหม่ - ทาสีทั้งภายในภายนอกใหม่ทั้งหมด	

หอแก้ว

หอแก้วนี้ เป็นที่ประดิษฐานเทวรูปซึ่งเป็นเทพารักษ์สำหรับพระราชวังชั้นใน ตามตำนานสถานที่ต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณกล่าวไว้ว่า เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาพุทธมณฑลที่นั่น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างที่ประดิษฐานเทวรูปแก้วผลึก ซึ่งทรงอุทิศเป็นเทพารักษ์สำหรับพระราชวังชั้นในไว้ในสวนดอกไม้นอกกำแพงแก้วพุทธมณฑลที่ยรดน้ำวันออกแต่จะได้พระราชทานนามว่า “หอแก้ว” ในครั้งกระนั้น หรือมาเรียกกันขึ้นในสมัยใดยังสืบสาวหาหลักฐานไม่ได้

ห้อง นอกจากจะเป็นที่ประดิษฐานเทวรูปแก้วผลึกแล้ว ยังมีเทวรูปสำคัญและ
 ปูชนียวัตถุอย่างอื่น เช่น เจว็ดมุก ประดิษฐานอยู่ด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า
 อยู่หัวเคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญเจว็ดและเทวรูปที่ประดิษฐานอยู่ในห้องไป
 กระทำพิธีสังเวรร่วมกับการสังเวรพระสยามเทวาธิราชเป็นประจำทุกปีมา และได้ถือเป็น
 ประเพณีที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาจนถึงในปัจจุบันนี้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน มีพระราชดำริที่จะต่อเติมพระที่นั่ง
 บรมพิมาณเพื่อจัดเป็นสถานที่รับรองพระราชอาคันตุกะชั้นประมุขของประเทศ และได้ทรง
 มีพระบรมราชวินิจฉัยให้ต่อเติมพระที่นั่งบรมพิมาณทางฝ่ายตะวันออก ให้องค์พระที่นั่งที่
 ต่อใหม่ทอดยาวลงไปทางทิศใต้ชั้น สถาปนิกได้กราบบังคมทูลว่า การต่อเติมพระที่นั่ง
 บรมพิมาณทางด้านนี้จะต้องรื้อหอแก้วด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชกระแส
 ว่า ความจริงสถานที่ที่ตั้งหอแก้วเดิมนั้น นอกจากจะอยู่ด้านหลังพระที่นั่งบรมพิมาณแล้ว
 ยังตั้งอยู่ใกล้ชิดของค์พระที่นั่งมาก จนรู้สึกว่างค์พระที่นั่งซึ่งเป็นที่คนอยู่ไปคำหอซึ่งประ-
 ดิษฐานปูชนียวัตถุ เป็นการไม่เหมาะสมอยู่แล้ว ถ้าหากจะย้ายไปสร้างใหม่ในที่อื่นเหมาะสม
 ตัวหอก็ให้ทำให้ทรงงามทัดเทียมของเดิม และอัญเชิญปูชนียวัตถุไปประดิษฐานที่ใหม่ด้วย
 ความเคารพก็คงจะไม่ผิดร้ายอะไร เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราช
 กระแสดังนี้ สำนักพระราชวังจึงพิจารณาดำเนินการสร้างหอแก้วขึ้นใหม่ ณ ที่ว่างตรงริม
 กำแพงพระบรมมหาราชวังฝ่ายตะวันออกตรงกับประตูเหล็กกล้าซึ่งเป็นประตูรั้วด้านหน้าของ
 พระที่นั่งบรมพิมาณ หอแก้วใหม่นี้สร้างเป็นอาคารทรงไทยชั้นเดียว ยกพื้นสูง ๑.๕๕ เมตร
 ในประธานกว้าง ๔.๑๐ เมตร ยาว ๖.๕๐ เมตร มีระเบียงกว้าง ๑.๘๕ เมตร ทัง ๓ ด้าน
 ระเบียงด้านเหนือและด้านใต้เป็นระเบียงพื้นลดจากองค์ประธานเพียง ๐.๒๕ เมตร จาก
 ระเบียงมีบันไดลงสู่ระเบียงด้านตะวันตกซึ่งเป็นระเบียงด้านหน้า และยกพื้นสูงกว่าพื้นดิน
 ๐.๒๐ เมตร รวมทั้งองค์ประธานของหอและระเบียงมีความยาว ๑๐.๕ เมตร กว้าง ๖.๒๕
 เมตร และมีบันไดขึ้นลงจากด้านเหนือและด้านใต้ของหออีกด้านละ ๑ บันได

หลังคาเป็นหลังคาลาด ๒ ชั้น ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง นาครวาย และ
 เครื่องตกแต่งหลังคาทำสีเป็นสีชาด

หอแก้วใหม่นี้ได้เริ่มทำการก่อสร้างขึ้นเมื่อ วันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๓ แล้วเสร็จเมื่อ วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๔

เมื่อวันพฤหัสบดี ที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๔ เวลา ๐๖.๓๖ น. เจ้าพนักงานได้กระทำพิธีอัญเชิญเทวรูปเทพารักษ์ และปูชนียวัตถุต่าง ๆ ที่ประดิษฐานอยู่ที่หอแก้วเดิมไปประดิษฐาน ณ หอแก้วใหม่

เวลา ๑๐.๐๖ น. อันเป็นมงคลฤกษ์ได้ประกอบพิธีสังเวทโดยพระราชวงศ์ผู้เป็นประธานในพิธีทรงจุดธูปเทียนเครื่องสักการะและเครื่องสังเวท ไทหลั่นหม่องชัย เจ้าพนักงานประโคมสังข์แตร ไทหลวงอ่านประกาศสังเวทอัญเชิญเทพารักษ์และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้สิงสถิต ณ หอแก้วที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างและทรงพระราชอุทิศเป็นเทพารักษ์สถานแห่งใหม่นี้สืบไป.

สำเนา
ร่างตราเมืองเวียงจันทน์

“ให้พระราชทานแผนท่อย่างสระอย่างแก่ง สิ่งของขึ้นไปให้เจ้าเวียงจันทน์ ณ ปีเถาะ
เอกศก ศักราช ๑๑๘๑

หนังสือเจ้าพระยาจักรีมาแจ้งเจ้าเวียงจันทน์ ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า
ให้ขุดสระและปลูกพระที่นั่งท่าแก่งในพระราชวัง เป็นที่ทรงประพาศสบายพระทัย และซึ่ง
เจ้าเวียงจันทน์ได้ลงไปช่วยทำการขุดสระครั้งก่อนนั้น เห็นยังคับแคบอยู่ บัดนี้ให้ขยายกำแพง
พระราชวังด้านใต้ออกไปอีก จึงให้ขุดสระประจบสระเก่าต่อลงไปโดยยาวและกว้างรั้ววัดได้
๓ เส้น ๔ วา กว้าง ๒ เส้น ๘ วา พระราชดำริเทียบที่เป็นเกาะใหญ่เกาะเล็ก ลงเขื่อน
กรูอิฐ ทำพระที่นั่งแก่งเงินและตึกอย่างฝรั่งขึ้นอีกเป็นอันมาก หว่างแก่งหว่างตึกนั้นให้ปลูก
ต้นไม้มีดอกมีผล เอนชายออกไปตามขอบสระร่มแสงแดด ให้เอาศิลาแท่งใหญ่เล็กมาทำ
เป็นมอเป็นแหลมและหาตึกบังรั้วเขื่อนเสียสิ้น ในท้องสระนั้นปลูกอัญญาใหญ่ให้น้ำใสสะอาด
ปลูกบัวหลวงบัวเผื่อนที่ชายแหลมชายหาทุกแห่ง แล้วเลี้ยงปลาสารพัน เวลาเช้าเวลาเย็น
เสด็จออก ณ พระที่นั่งแก่งไปรอยเข้าตอกบัง เสด็จ ณ พระแท่นศิลาใต้ร่มต้นไม้บ้าง ทรงไปรอย
เข้าตอกพระราชทานปลาทั้งปวง ทอดพระเนตรนกไนรัสควาแขกเต้ากระตัว ซึ่งแขวนไว้
ที่กิ่งไม้ นกเป็ดน้ำ นกค้ำแค ลอยเล่นน้ำอยู่ อันนกกนอกว่านกกัเลี้ยงปล่อย เลี้ยงแขวนไว้
ในสวนเป็นหลายชาติ และซึ่งทรงพระราชดำริสร้างพระที่นั่งแก่ง ขุดสระไว้ในพระราชวังทั้งนี้
เพื่อจะให้พระวงศานุวงศ์ฝ่ายในเป็นที่ประพาศเล่น ด้วยมิได้ไปเห็นภูเขาและธารน้ำแห่งใด
แล้วจะได้กุศตปัญญาข้าราชการซึ่งเป็นช่างช่างจะไว้ฝีมือ ช่างจำหลักช่างเขียนช่างปั้นช่างปูน
ช่างปากไม้ช่างต้นไม้ไทยจีน ให้เป็นพระเกียรติยศปรากฏไปในแผ่นดิน แล้วก็ให้พระราช
กุศลอยู่อย่างหนึ่ง ครั้นถึงเทศกาลผลไม้ชุกชุมก็ทรงพระราชศรัทธา ให้อาราธนาพระราชา
คณะเข้าไปรับพระราชทานฉันในพระที่นั่งแก่งตามขอบสระ พระราชาคณะก็รับพระราชทาน
ฉันบิณฑังหันได้มากกว่าฉันที่อื่น เพราะได้กุศตปัญญาซึ่งทำไว้นั้น และโปรดให้พระเจ้าลูกเธอ
หลานเธอ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยที่สนิท ๆ เข้าไปพายเรือเที่ยวชมเล่น พระราชทาน

หมายเหตุท้ายเรื่อง

เนื่องด้วยพระมหาปราสาทราชมณฑลเศียรและปุษนียสถานต่าง ๆ ในพระราชฐานนั้น ส่วนมากได้สร้างขึ้นในลักษณะอันเป็นวิจิตรศิลป์ ฉะนั้น ในการดำเนินการก่อสร้างก็มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ก็ดี จึงถือว่ามีค่าสำคัญอยู่มาก ในสมัยต้นยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมราชวงศ์ผู้ใหญ่ที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัย หรือ สมุหนายก หรือเสนาบดีที่เจ้าพระยาพระคลัง เป็นแม่กองอำนวยการก่อสร้างหรือซ่อมแซม บางครั้งบางคราวนอกจากจะแต่งตั้งแม่กอง ยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพระบรมราชวงศ์ หรือข้าราชการผู้ใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่อื่น ๆ อีก เช่น เป็นเจ้าหน้าที่ตรวจกำกับบัญชี เป็นนายช่าง เป็นต้น ส่วนช่างก็มักจะใช้ช่างของทางราชการซึ่งเรียกกันว่า “ช่างสิบหมู่” แต่ในบางคราวก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ระดมช่างฝีมืออื่น ๆ มาช่วย แล้วพระราชทานพระราชทรัพย์เป็นค่าจ้างรางวัลบ้างก็มี

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถ้ามีการก่อสร้างที่ใหญ่ ๆ และมีความสำคัญมาก เช่น สร้างหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท สร้างพระที่นั่งอนันตสมาคม ก็ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีที่เจ้าพระยาพระคลัง หรือเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการเป็นแม่กองก่อสร้างอยู่ แต่ถ้าเป็นงานก่อสร้างที่มีพระบรมราชวินิจฉัยว่าเป็นงานสำคัญในอันตบรอง ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้ากรมโยธาธิการเป็นแม่กอง เช่น การสร้างพระที่นั่งศิวาลัยมหาปราสาท เป็นต้น

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมศิลปากรขึ้นในกระทรวงวัง มีข้าราชการที่เป็นช่างผู้ทรงคุณวุฒิ ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศอย่างเพียบพร้อม การบูรณะซ่อมสร้างพระราชฐานจึงตกเป็นหน้าที่ของกรมศิลปากร กระทรวงวัง ตลอดมา

ครั้นเมื่อเดือนเมษายน พุทธศักราช ๒๔๖๕ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยุบกรมศิลปากรในกระทรวงวัง เพื่อ

ตัดรายจ่ายเงินแผ่นดินให้เข้าสู่ศูนย์กลาง แต่ต่อมาในเดือนมิถุนายนปีเดียวกัน ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งศิลปากรสถานขึ้นในราชบัณฑิตยสถาน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าอิทธิเทพสรรค์ กฤดากร นายช่างสถาปนิก เป็นผู้อำนวยการศิลปากรสถาน และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างที่สังกัดอยู่ในกรมศิลปากร กระทรวงวัง เติมไปประจำอยู่ที่ศิลปากรสถานหลายนาย ถึงกระนั้นในกระทรวงวังก็ยังคงเหลือหน่วยงานช่างอยู่ในสังกัด แต่เปลี่ยนไปสังกัดใน “กรมวังนอก” การบูรณะซ่อมสร้างพระราชฐานในรัชกาลนี้ ถ้าเป็นงานใหญ่ ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ศิลปากรสถานเป็นผู้ดำเนินการ แต่ถ้าเป็นงานธรรมดาสามัญ กระทรวงวังก็มอบให้กรมวังนอกเป็นผู้ดำเนินการ

ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๔๗๘ ได้มีการปรับปรุงกระทรวงทบวงกรมใหม่ ยุบฐานะกระทรวงวังเดิมเป็นสำนักพระราชวัง มีฐานะเป็นทบวงการเมืองเทียบกรม และได้โอนกรมขึ้นต่าง ๆ ของกระทรวงวังเดิมไปสังกัดกระทรวงทบวงกรมต่างๆ เป็นอันมาก ในการปรับปรุงครั้งนี้เองได้มีการโอนหน้าที่การช่างในกรมวังนอกไปรวมกับช่างศิลปากรสถานทั้งหมด แล้วยกฐานะศิลปากรสถานขึ้นเป็นกรม ขึ้นกับกระทรวงศึกษาธิการ จึงเป็นอันว่าสำนักพระราชวังไม่มีหน่วยงานที่จะดำเนินการบูรณะซ่อมสร้างพระราชฐานได้เช่นเดิม แต่คณะกรรมการปรับปรุงกระทรวงวังก็ได้วางหลักไว้ว่า ให้สำนักพระราชวังตกลงกับกรมศิลปากรในอันที่จะให้กรมนี้ร่วมมือดำเนินการช่วยเหลือราชการสำนักพระราชวังทั้งในการพระราชพิธีและการซ่อมสร้าง โดยให้จัดกรรมการร่วมขึ้นเพื่อปรึกษาหารือและดำเนินการ สำนักพระราชวังและกรมศิลปากรจึงต่างก็ได้แต่งตั้งเจ้าหน้าที่เกี่ยวข้องเป็นกรรมการผู้แทน แต่ละฝ่ายมาร่วมประชุมปรึกษาหารือและดำเนินงานร่วมกัน คณะกรรมการที่กล่าวนี้มีนามว่ากรรมการที่ปรึกษากิจการฝ่ายสำนักพระราชวังและกรมศิลปากร หรือที่เรียกชื่อโดยย่อว่า “กรรมการ สว-ศก”

ต่อมาสำนักพระราชวังได้พิจารณาเห็นว่า งานตรวจตราความชำรุดทรุดโทรม ตลอดจนงานบูรณะซ่อมสร้างพระที่นั่งและอาคารสถานที่ที่ได้ก่อสร้างขึ้นเป็นสถาปัตยกรรมประเภทวิจิตรศิลป์นั้น เป็นงานที่จะต้องทำอยู่เป็นประจำ ทั้งเป็นงานที่จะต้องมีการวางโครงการที่จะรื้อถอนหรือบูรณะเสริมสร้างให้เป็นการเหมาะสมตามยุคตามสมัย ถ้าได้มีผู้ชำนาญ

ทั้งในคํานสถาปัตยกรรม วิศวกรรม ศิลปกรรม ตลอดจนผู้รอบรู้เกี่ยวกับราชประเพณี และ ประเพณีวัง มาร่วมปรึกษาหารือในการจัดวางแผนผัง จัดทำโครงการและดำเนินการตรวจ ทราควบคุมการดำเนินการบูรณะซ่อมสร้าง ก็คงจะเป็นผลดีแก่ราชการยิ่งขึ้น จึงได้นำเสนอ คณะรัฐมนตรีขออนุมัติแต่งตั้ง สถาปนิก วิศวกร และบุคคลที่เหมาะสมจากกระทรวงทบวง กรมต่าง ๆ และบุคคลภายนอก ขึ้นเป็นกรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังตัดแปลงและซ่อม ทำพระราชฐาน เพื่อให้กรรมการคณะนี้เป็นผู้พิจารณาวางโครงการ ควบคุมดำเนินการจัด ทำแผนผังและซ่อมสร้างพระราชฐานให้เป็นไปตามความเหมาะสม คณะรัฐมนตรีเห็นชอบ และอนุมัติให้จัดตั้งคณะกรรมการจัดวางแผนผังตัดแปลงและซ่อมทำพระราชฐาน ซึ่งเรียก ชื่อย่อว่า คณะกรรมการ จ.ช.พ. ขึ้น ตั้งแต่วันที่ ๒๕๕๖ และตั้งแต่นั้นจนถึงกาลปัจจุบัน การดำเนินงานเกี่ยวกับงานจัดวางแผนผัง และซ่อมสร้างพระราชฐานที่เป็นประเภทวิจิตร- ศิลป์จึงอยู่ในความควบคุมดำเนินการของคณะกรรมการที่กล่าวนี้

**รายนามผู้เคยทำหน้าที่กรรมการปรึกษากิจการฝ่ายสำนักพระราชวัง กับกรมศิลปากร
กรรมการฝ่ายสำนักพระราชวัง**

พระยาเทวาริราช (ม.ร.ว. เทวาริราช ป. มาลากุล)	เป็นประธานกรรมการ	แต่ ๒๕๗๘ - ๒๕๙๖
เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี (อาคม บุนนาค)	เป็นกรรมการ	แต่ ๒๕๗๘ - ๒๕๘๘
ร.อ. วัน รุยาพร	„	„ ๒๕๗๘ - ๒๕๘๐
นายเอก สุพโปฏก	„	„ ๒๕๘๐ - ๒๕๘๑
นายกำแหง ตามไท	„	„ ๒๕๘๒ - ๒๕๘๑
พระยาอนุรักษรัชมณฑเฑียร (ก๊าท วัชโรทัย)	„	„ ๒๕๘๔ - ๒๕๘๖
นายชิตหุ้มแพร (ม.ร.ว. สล้าง ลควาลัย)	„	„ ๒๕๘๒ - ๒๕๘๕
นายกมล ผลสิทธิ์	„	„ ๒๕๘๑ - ๒๕๘๖
ขุนลิขิตสุรการ	เป็นเลขานุการ	แต่ ๒๕๗๘ - ๒๕๘๑
นายอำพัน อมรานนท์	„	„ ๒๕๘๑ - ๒๕๘๒

นายเทพ อินทรนัฏ	เป็นเลขานุการ	แต่	๒๔๘๒ - ๒๔๘๑
นายจินคา วัชรโชติ	,,	,,	๒๔๘๑ - ๒๔๘๖

กรรมการฝ่ายกรมศิลปากร

ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร	เป็นประธานกรรมการ	แต่	๒๔๗๘ - ๒๔๘๖
พระสาโรชรัตนนิมมานก์	เป็นกรรมการ	แต่	๒๔๗๘ - ๒๔๘๑
พระเทวาทินิมิต	,,	,,	๒๔๗๘ - ๒๔๘๓
พระยาภูมิเสวิน	,,	,,	๒๔๗๘ - ๒๔๘๔
ม.จ. ยาใจ จิตรพงศ์	,,	,,	๒๔๘๑ - ๒๔๘๖
นายพินิจ สมบัติศิริ	,,	,,	๒๔๘๑ - ๒๔๘๖

รายนามผู้เคยทำหน้าที่กรรมการพิจารณาจัดวางแผนผังจัดตั้งและซ่อมทำพระราชฐาน ซึ่งคณะรัฐมนตรีลงมติอนุมัติให้แต่งตั้ง

ม.ร.ว. เทวธิดา ป. มาลากุล	อดีตสมุหพระราชพิธี	เป็นประธานกรรมการ	แต่	๒๔๘๖ - ๒๕๐๑
---------------------------	--------------------	-------------------	-----	-------------

หลวงวิเทศนทรกิจ อดีตวิศวกรใหญ่ฝ่ายช่างโยธา

การรถไฟแห่งประเทศไทย	เป็นกรรมการ	แต่	๒๔๘๖ - ๒๕๐๒	
พระยาอนุรักษรัชมณฑลเชียร	อดีตผู้อำนวยการกองวัง	,,	,,	๒๔๘๖ - ๒๕๐๔
หลวงสรรพสารกิจ	อดีตผู้อำนวยการกองมหาดเล็ก	,,	,,	๒๔๘๖ - ๒๕๐๓
นายชีวห์ บุนนาค	อดีตผู้อำนวยการกองวัง	,,	,,	๒๕๐๕ - ๒๕๐๖
นายกมล ผลสิทธิ์	อดีตหัวหน้ากองคลัง สำนักพระราชวัง	,,	,,	๒๔๘๖ - ๒๕๐๔
นายจินคา วัชรโชติ	อดีตนายเวรสำนักพระราชวัง	เป็นเลขานุการ	,,	๒๔๘๖ - ๒๕๐๑

พลจัตวา หม่อมทวีวงศ์ถวัลย์ศักดิ์ เลขาธิการพระราชวัง เป็นประธานกรรมการ

		แต่	๒๕๐๒ - ปัจจุบัน	
นายธนิต อยู่โพธิ์	อธิบดีกรมศิลปากร	เป็นรองประธานกรรมการ	แต่	๒๕๐๐ - ปัจจุบัน
หลวงยุกตเสวีวิวัฒน์	อธิบดีกรมโยธาเทศบาล	เป็นกรรมการ	แต่	๒๔๘๖ - ปัจจุบัน
ม.จ. สมัยเฉลิม กฤดากร	สถาปนิกที่ปรึกษาสำนักพระราชวัง			
		เป็นกรรมการ	แต่	๒๔๘๖ - ปัจจุบัน
ม.จ. ยาใจ จิตรพงศ์	สถาปนิกพิเศษ กรมศิลปากร	,,	,,	๒๔๘๖ - ปัจจุบัน

นายสุวรรณ อิศรางกูร ณ อยุธยา ผู้แทนสำนักงบประมาณ	„	„	๒๕๐๕ - ปัจจุบัน
ร.อ. สอ้าน ผลวัฒน์ วิศวกร	„	„	๒๔๙๖ - ปัจจุบัน
นายพูนเพิ่ม ไกรกฤษ ผู้อำนวยการกองมหาดเล็ก เป็นกรรมการ	แต่	๒๕๐๓ -	ปัจจุบัน
นายพินิจ สมบัติศิริ หัวหน้ากองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร	„	„	๒๔๙๖ - ปัจจุบัน
นายอิสระ วิวัฒนานนท์ หัวหน้ากองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร	„	„	๒๕๐๒ - ปัจจุบัน
นายพิมพ์ สายะเสวี หัวหน้ากองคลัง สำนักพระราชวัง	„	„	๒๕๐๔ - ปัจจุบัน
จำเริญงานรตุรุต ผู้รักษาการในตำแหน่งผู้อำนวยการกองวัง	„	„	๒๕๐๖ - ปัจจุบัน
ม.ร.ว. มิตรรุณ เกษมศรี สถาปนิก ประจำสำนักพระราชวัง	„	„	๒๕๐๕ - ปัจจุบัน
นายประสิทธิ์ ยูวุกกะ หัวหน้าแผนกออกแบบ กรมศิลปากร	„	„	๒๕๐๕ - ปัจจุบัน
นายไพรัช ชุติกุล นายช่างโทกรมศิลปากร	„	„	๒๕๐๒ - ปัจจุบัน
ม.ร.ว. แสงสุรย์ ลดาวัลย์ หัวหน้าแผนกสารบรรณ สำนักพระราชวัง เป็นกรรมการและเลขานุการ	„	๒๕๐๑ -	ปัจจุบัน

แก้คำผิด

หน้า	บรรทัด	คำผิด	คำถูก
๑๒	๘	เทียบ	เทียบ
๑๓	๑๔	เป็นลายเทพยดา	เป็นรูปเทพยดา
๑๘	๑๔	และพระที่นั่ง	พระที่นั่ง
๒๐	๒, ๑๗, ๑๘	ฐานบัวทึบ	ฐานเชิงบาตร
๒๓	๓, ๕	ฐานบัวทึบ	ฐานเชิงบาตร
๓๔	๒	เทพอาสนพิไล	เทพอาสนพิไล
๕๗	๑๓	สัตยานุวัตร	สัตยานุสัถย์
๕๗	๒๒	ทิมกต	ทิมกต
๖๑	๑๕	ทิมกต	ทิมกต
๖๓	๒๑	ให้สร้างถ่ายแบบ	ให้ถ่ายแบบ
๖๔	๑	คือเป็นพระที่นั่งที่สมเด็จพระ- มहाกษัตริยาราชเจ้า ในสมัย ที่กรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานี ได้ทรงใช้เป็นพระราชพิธีมณ- ฑล	คือในสมัยที่กรุงศรีอยุธยายังเป็น ราชธานี เป็นพระที่นั่งที่สมเด็จพระ- พระมหากษัตริยาราชเจ้า ได้ ทรงใช้เป็นพระราชพิธีมณฑล
๗๒	๒	ผนังทั้งภายใน	ผนังทั้งภายนอกภายใน
๗๓	๘	จิตรดา	จิตรลดา
๘๐	๒๕	โบระกา	ไบระกา
๑๐๑	๗	นายช่างสถาปนิกแห่งศิลปากร สถาน	นายช่างสถาปนิกผู้อำนวยการ ศิลปากรสถาน

หน้า	บรรทัด	คำผิด	คำถูก
๑๐๑	๑๖	นากราย	นากรวย
๑๐๖	สุกท้าย	ราชวัง	ราชฐาน
๑๐๗	๓	ชุกสี	ทาสี
๑๐๗	๓๐	ทำราวทองแดง	ทำราวทองแดง
๑๐๗	๓๑	บุราวซีเมนต์	บุราวซีเมนต์
๑๑๔	๑๒	ชายและหญิง โดยลำดับ	ชายและหญิงโดยลำดับ
๑๒๔	๒	เครื่องบน และองค์พระที่นั่ง	เครื่องบนและองค์พระที่นั่ง
๑๒๔	๘	ชำรุด แตกหัก	ชำรุดแตกหัก
๑๒๙	๒๕	แต่ถ้าให้คงเป็นพระบัญชา	แต่ถ้าให้คงเป็นพระทวาร
๑๓๙	๑๙	พระครูว	พระครูว
๑๔๑	}	มิตารุณ	มิตารุณ
๑๔๒			
๑๔๙	๑	มือโต	เมื่อโต

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

